

Tyskland og Russland under Gerhard Schröder

*Den rød-grønne regjeringens satsning på det energipolitiske og
økonomiske samarbeidet med Russland 1998-2005*

Yngvild Herje Arnesen



Masteroppgave ved Institutt for statsvitenskap

UNIVERSITETET I OSLO

April 2007

Forord

Jeg fikk ideen til denne oppgaven etter å ha hatt studieopphold både i Tyskland og i Russland. Fordi jeg har stor interesse for begge land, følte det på mange måter naturlig å fordype seg i forholdet mellom dem.

Arbeidet med oppgaven har vært svært lærerikt, men også krevende. Jeg ønsker å rette en stor takk til min veileder Marianne Takle, som med sine grundige og konstruktive kommentarer har bidratt til å heve oppgaven betraktelig.

Jeg ønsker også å takke Institutt for forsvarsstudier for finansiell støtte og Kåre Dahl Martinsen for god hjelp på starten av arbeidet med oppgaven.

Arbeidet ville vært langt tyngre uten støtten jeg har fått fra familie og venner. Jeg vil særlig takke Ida Hjelmesæth og Yngvild Prydz for moralsk og faglig støtte, og for at de bidro til å gjøre de lange timene på lesesalen kortere. Jeg vil også takke mamma og pappa, som har stått ved min side og oppmuntret meg gjennom hele perioden, og som kom med svært konstruktive kommentarer da innleveringsfristen nærmet seg.

Jeg tar det hele og fulle ansvaret for eventuelle feil og mangler i oppgaven. Deler av den bygger på en hjemmeoppgave i STV4282B ved Universitetet i Oslo, som jeg leverte våren 2006.

Totalt antall ord er 32 250.

Yngvild Herje Arnesen

Oslo, april 2007

Forkortelser

BRD	Bundesrepublik Deutschland
CDU	Christlich Demokratische Union
CSU	Christlich-Soziale Union
DDR	Deutsche Demokratische Republik
EF/EU	Det europeiske fellesskap / Den europeiske union
FN	De forente nasjoner
IEA	International Energy Agency
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
OSSE	Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
WTO	World Trade Organization

Innhold

FORORD	3
FORKORTELSER	5
INNHold	7
1. INNLEDNING	11
1.1 PROBLEMSTILLING.....	14
1.2 AVGRENSNINGER.....	16
1.3 UNDERSØKELSENS STRUKTUR.....	18
2. TEORETISK RAMMEVERK	19
2.1 TEORETISKE PERSPEKTIVER.....	19
2.1.1 <i>Et regimeteoretisk perspektiv</i>	19
2.1.2 <i>Et perspektiv som vektlegger nasjonal identitet</i>	22
2.1.3 <i>Et personorientert perspektiv</i>	23
2.1.4 <i>Diskusjon av de teoretiske perspektivene</i>	24
2.2 BESLUTNINGSMODELLER.....	26
2.2.1 <i>Definisjon av utenrikspolitikk</i>	26
2.2.2 <i>Den regimeteoretiske beslutningsmodellen</i>	27
2.2.3 <i>Beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet</i>	29
2.2.4 <i>Den personorienterte beslutningsmodellen</i>	30
2.2.5 <i>Forholdet mellom beslutningsmodellene</i>	31
2.3 FORSKNINGSMETODE OG KILDER.....	33
2.3.1 <i>Case-studie</i>	33
2.3.2 <i>Kilder</i>	34

2.3.3	<i>Diskusjon av undersøkelsens reliabilitet og validitet</i>	36
3.	TYSKLAND OG RUSSLAND I ET HISTORISK PERSPEKTIV	38
3.1	TYSK-RUSSISKE RELASJONER FRAM TIL ANDRE VERDENSKRIG	38
3.1.1	<i>Konflikter i det tysk-russiske forholdet</i>	39
3.1.2	<i>Samarbeid i det tysk-russiske forholdet</i>	41
3.2	VEST-TYSK ØSTPOLITIKK ETTER ANDRE VERDENSKRIG	42
4.	ANALYSE AV DEN RØD-GRØNNE REGJERINGENS SATSNING PÅ Å STYRKE DET ENERGIPOLITISKE OG ØKONOMISKE SAMARBEIDET MED RUSSLAND	47
4.1	BAKGRUNN: REGJERINGENS SATSNING PÅ Å STYRKE SAMARBEIDET MED RUSSLAND	47
4.1.1	<i>Satsning på å styrke det energipolitiske samarbeidet</i>	47
	Erklæring om samarbeid innenfor energisektoren.....	48
	Nord Stream	49
	Samarbeid på oppstrøms- og nedstrømsmarkedene	49
4.1.2	<i>Satsning på å styrke øvrig økonomisk samarbeid</i>	51
4.2	FORKLARING UT FRA DEN REGIMETEORETISKE BESLUTNINGSMODELLEN	54
4.2.1	<i>Den rød-grønne regjeringens mål</i>	55
4.2.2	<i>Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger</i>	55
	Gjensidig avhengighet.....	56
	Følsomhet i det gjensidige avhengighetsforholdet	62
	Sårbarhet i det gjensidige avhengighetsforholdet.....	64
	Asymmetri i det gjensidige avhengighetsforholdet.....	77
	Oppsummering.....	79
4.2.3	<i>Konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk</i>	80
4.2.4	<i>Bilateralt fokus i samarbeidet med Russland</i>	82
	Nord Stream	82

EUs felles politikk overfor Russland	84
Oppsummering	88
4.2.5 <i>Delkonklusjon</i>	88
4.3 FORKLARING UT FRA BESLUTNINGSMODELLEN SOM VEKTLIGGER NASJONAL IDENTITET	89
4.3.1 <i>Den rød-grønne regjeringens mål</i>	90
4.3.2 <i>Den rød-grønne regjeringens verdier</i>	90
4.3.3 <i>Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger</i>	91
4.3.4 <i>Delkonklusjon</i>	93
4.4 FORKLARING UT FRA DEN PERSONORIENTERTE BESLUTNINGSMODELLEN	94
4.4.1 <i>Konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk</i>	94
Politiske faktorer	94
4.4.2 <i>Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger</i>	96
Psykologiske faktorer	96
Schröders rolle i russlandspolitikken	97
4.4.3 <i>Delkonklusjon</i>	102
5. KONKLUSJON	103
LITTERATURLISTE	110
PRIMÆRKILDER	110
SEKUNDÆRLITTERATUR	116

1. Innledning

8. juli 2004 avga Gerhard Schröder og Vladimir Putin en erklæring om utbygging av det bilaterale energipolitiske samarbeidet mellom Tyskland og Russland. I erklæringen støttet den tyske kansleren og den russiske presidenten både en generell fordypning av det bilaterale energisamarbeidet og konkrete samarbeidsprosjekter mellom tyske og russiske energiselskaper (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2004). Denne erklæringen er et eksempel på hvordan den tyske rød-grønne regjeringen (1998-2005) gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland.

Regjeringens satsning hadde bakgrunn i det såkalte ”strategiske partnerskapet” Tyskland inngikk med Russland i 2000. Partnerskapet var ment å skulle innebære en bred utbygging av det bilaterale forholdet (Götz 2006). Imidlertid omfattet regjeringens satsning på Russland først og fremst styrkingen av det energipolitiske og økonomiske samarbeidet (Elo 2006: 31).

Energipolitisk samarbeid

Den rød-grønne regjeringen gikk særlig inn for å styrke samarbeidet innenfor gassektoren. Den støttet tyske energiselskapers samarbeid med det russiske gasselskapet Gazprom, og behandlet konkrete prosjekter i den politiske dialogen med Russland (Meier 2004: 12). Blant annet engasjerte den seg i energiselskapenes planer om å bygge en ny gassrørledning fra Russland til Tyskland under Østersjøen, og medvirket dermed til at avtalen om bygging av en slik kunne inngås i 2005 (Götz 2005). Rørledningen, som har fått navnet Nord Stream¹, vil være av stor betydning for det fremtidige tysk-russiske energipolitiske samarbeidet fordi den på lang sikt vil gjøre det mulig for Tyskland å øke sin import av gass fra Russland betraktelig (ibid). Den rød-grønne regjeringen støttet også tyske selskapers deltakelse i produksjon av

¹ Rørledningen ble tidligere kalt ”Den nordeuropeiske gassrørledningen”, men ble omdøpt til ”Nord Stream” i 2006.

gass på gassfelter i Russland (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2004). På denne måten la den opp til å befeste Russlands stilling som Tysklands viktigste gassleverandør også på lang sikt.

Øvrig økonomisk samarbeid

Den rød-grønne regjeringen gikk også inn for å styrke det øvrige økonomiske samarbeidet med Russland. Den etablerte for eksempel flere fora for dialog som skulle fremme bilaterale økonomiske relasjoner. Fra 1998 ble det avholdt årlige tysk-russiske regjeringskonsultasjoner, og der var økonomisk samarbeid et diskusjonstema hvert år i den rød-grønne regjeringsperioden (Meier 2004: 17-18). Tyskland og Russland opprettet dessuten en strategigruppe for økonomi og finans som diskuterte konkrete problemer og prosjekter på siden av vanlige byråkratiske strukturer (ibid). Også den politisk initierte Petersburg-dialogen var et forum som formidlet kontakt mellom næringslivet i begge land, selv om den opprinnelig hadde til formål å styrke dialogen mellom de sivile samfunn (Meier 2003). Utover dette sørget den rød-grønne regjeringen for at representanter fra næringslivet deltok på flere av regjeringsmedlemmenes besøk i Russland, og det tyske næringsdepartementet arrangerte reiser til ulike russiske regioner slik at tyske bedrifter skulle få bedre kjennskap til det russiske markedet (Müller 2001b).

I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden opplevde den bilaterale handelen mellom Tyskland og Russland en meget sterk vekst. Mellom 2000 og 2003 økte verdien av Tysklands eksport til Russland med hele 75 % (Meier 2004: 7).

Energipolitisk og økonomisk samarbeid mellom Tyskland og Russland var imidlertid ikke noe nytt fenomen. Da Schröder ble kansler i 1998 hadde det allerede lange tradisjoner. Allerede i mellomkrigstiden var den bilaterale handelen omfattende, og utstrakt handel med gass startet på 1970-tallet (Stent 1999: 7, Wybrew-Bond 1999: 6-7). Det var altså en videre utbygging av allerede eksisterende relasjoner den rød-grønne regjeringen gikk inn for. Likevel var Tysklands satsning på Russland interessant. Det var særlig tre grunner til dette.

Tidligere fiender

For det første var det spesielt at Tyskland gikk så sterkt inn for å bygge ut et bredt samarbeid med Russland så kort tid etter den kalde krigens slutt. Under den kalde krigen hadde ikke Vest-Tyskland hatt mulighet til å inngå samarbeid med Sovjetunionen på egne premisser. Etter Hitler-Tysklands betingelsesløse kapitulasjon i 1945 var Vest-Tysklands suverenitet begrenset både formelt og praktisk helt fram til den tyske gjenforeningen i 1990 (Haftendorn 2006). Da den rød-grønne regjeringen tiltrådte, hadde det gjenforente Tyskland eksistert i under ni år, og det var bare fire år siden de siste russiske soldatene forlot tysk territorium. Denne raske vendingen mot Russland var interessant.

Bilateralt fokus

For det andre var det interessant at den rød-grønne regjeringen hadde et så sterkt bilateralt fokus i sin satsning på å styrke samarbeidet med Russland. Selv om regjeringen også gjorde forsøk på å styrke EUs samarbeid med Russland, var de viktigste prosjektene bilaterale. Dette vakte negative reaksjoner i andre europeiske land. For eksempel sammenliknet den polske forsvarsministeren Nord Stream-prosjektet med den tysk-sovjetiske ikke-angreps-pakten fra 1939 (Godzimirski 2007: 13).

Mye av bakgrunnen for de sterke reaksjonene var at det bilaterale fokuset representerte noe nytt i tysk utenrikspolitikk. Det gjenforente Tysklands politikk har langt på vei vært en videreføring av Vest-Tysklands utenrikspolitikk, som hadde en meget sterk multilateral orientering (von Bredow 2006). Etter andre verdenskrig hadde Vest-Tyskland kun utsikt til å gjenvinne sin suverenitet dersom det ble integrert i vestlige multilaterale strukturer (Haftendorn 2006). Derfor ble Vest-Tyskland EFs og Natos mest hengivne medlem. I løpet av tiden etter andre verdenskrig er den multilaterale orienteringen blitt en sentral del av tysk politisk kultur, og internasjonalt samarbeid har dominert tysk utenrikspolitikk også etter gjenforeningen i 1990 (von Bredow 2006).

De sterke reaksjonene fra Tysklands naboland hadde også bakgrunn i at tysk-russisk samarbeid tidligere i historien har fått svært negative følger for resten av Europa (Stent 1999: 16-17). Derfor nørte den rød-grønne regjeringens bilaterale fokus opp under de europeiske statenes innebygde frykt for tysk aggresjon (ibid).

Fordi den rød-grønne regjeringens politikk tilsynelatende brøt med den tyske utenrikspolitiske tradisjonen finner jeg det interessant å undersøke nærmere hvorfor Tyskland gikk inn for å styrke det bilaterale samarbeidet med Russland.

Putins Russland

Den tredje grunnen til at temaet er interessant, er at det er iøynefallende at Tyskland gikk inn for å intensivere samarbeidet med Russland på tross av de negative trekkene ved Russlands utvikling etter at Putin ble president i 2000. Russland under Putin har opplevd en svekking av demokratiet, av rettssikkerheten og av ytringsfriheten (Åtland m.fl. 2005: 41-45). Den rød-grønne regjeringen tok i liten grad hensyn til dette da den gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland.

1.1 Problemstilling

Disse faktorene gjør det interessant å studere Tysklands politikk overfor Russland i den rød-grønne regjeringsperioden. På bakgrunn av dette lyder problemstillingen for denne undersøkelsen:

Hvordan kan man forklare at Tyskland gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland mellom 1998 og 2005?

Interesser

Umiddelbart kan man tenke seg at Tyskland førte en slik politikk ganske enkelt fordi det lå i landets interesser. Jeg finner det derfor hensiktsmessig å analysere den tyske politikken ut fra et teoretisk perspektiv som tar hensyn til dette. Av den grunn trekker jeg inn et regimeteoretisk perspektiv. Dette perspektivet bygger på Keohane og Nyes teori, som forklarer statlig atferd nettopp med at de forfølger sine interesser (Keohane

og Nye 2001: xiii). Sett fra det regimeteoretiske perspektivet fremmer dessuten gjensidig avhengighet samarbeid mellom stater (Jackson og Sørensen 2003: 116). Ved å basere analysen på et slikt teoretisk perspektiv bygger jeg videre på tidligere forskning om tysk utenrikspolitikk. For eksempel bygger også Spanger (2005) sin undersøkelse av den tyske russlandspolitikken i den rød-grønne regjeringsperioden på en analyse ut fra et regimeteoretisk perspektiv.

Nasjonal identitet

Man kan imidlertid også tenke seg at andre faktorer kan forklare Tysklands satsning på å samarbeide med Russland. For eksempel hadde andre verdenskrig og dens følger fortsatt stor betydning for tysk utenrikspolitikk. Dette har blant annet gitt seg utslag i at Tyskland har unngått å handle mot andre staters interesser (von Bredow 2006: 193-195). Isteden har Tyskland som nevnt vektlagt internasjonalt samarbeid innenfor multilaterale strukturer. Den nasjonalsosialistiske fortiden er blitt en del av den tyske nasjonale identiteten i den forstand at tyskerne føler et moralsk ansvar overfor ofrene for krigen, og derfor er opptatt av å respektere andre stater og av ikke å støte dem (Bundesregierung 2005c).

På bakgrunn av dette er det interessant å undersøke i hvilken grad også Tysklands nasjonale identitet hadde betydning for utformingen av den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland. Jeg analyserer derfor Tysklands politikk også ut fra et teoretisk perspektiv som vektlegger nasjonal identitet. Perspektivet er basert på Webber og Smith (2002). Ut fra dette perspektivet er utenrikspolitikk styrt av normer framfor interesser, og den utformes på grunnlag av hvilken politisk kurs som på grunn av den nasjonale identiteten oppfattes som passende (Webber og Smith 2002: 37-38).

Individer

I den rød-grønne regjeringsperioden fikk det topptunge tysk-russiske forholdet og Schröders personlige vennskap med Putin mye oppmerksomhet i media. Kan kanskje også den gode kontakten mellom de to statslederne forklare Tysklands satsning på Russland? For å undersøke i hvilken grad Schröder hadde personlig innflytelse på

russlandspolitikken, analyserer jeg den tyske politikken også ut fra et personorientert teoretisk perspektiv. Dette perspektivet er basert på Mingst (2003), og anser enkeltindivider for å kunne spille en stor rolle for utformingen og gjennomføringen av utenrikspolitikken (Mingst 2003: 132). Den sentrale forklaringsfaktoren i dette perspektivet er sentrale politikere og deres personlige vilje.

I undersøkelsen vil hovedvekten ligge på analysen ut fra det regimeteoretiske perspektivet. Jeg finner dette hensiktsmessig fordi det i utgangspunktet er nærliggende å gå ut fra at energipolitiske og økonomiske interesser var en viktig motivasjon for den tyske regjeringens politikk. For å styrke undersøkelsens validitet undersøker jeg imidlertid om også andre faktorer kan bidra til forklaringen. Derfor trekker jeg inn de andre perspektivene som tilleggsforklaringer. Etter min oppfatning gir disse tre teoretiske perspektivene et godt grunnlag for å kunne trekke konklusjoner i henhold til undersøkelsens problemstilling.

1.2 Avgrensninger

Tema for denne undersøkelsen er tiltakene den tyske rød-grønne regjeringen satte i verk for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Jeg vil særlig fokusere på samarbeid innenfor handel med naturgass. I følge Keohane (1984: 51) finner samarbeid sted når "actors adjust their behaviour to the actual or anticipated preferences of others, through a process of policy coordination". Ut fra dette forstår jeg "energipolitisk og økonomisk samarbeid" som statlige aktørers samordning av politikk mellom Russland og Tyskland innenfor områdene bilateral handel, investeringer over landegrensene, og prosjekter innenfor energisektoren. Eksempler på tiltak regjeringen satte i verk for å styrke samarbeidet var å etablere fora for samarbeidsfremmende dialog mellom relevante aktører, samt å fjerne politiske hindringer som stod i veien for samarbeid.

I undersøkelsen analyserer jeg først og fremst politikken, altså fastleggingen av rammebetingelsene for de private aktørenes aktiviteter. Dette var viktig for tyske

næringslivsaktører fordi forholdene i Russland gjorde at de tjente på å ha politisk støtte for sine prosjekter (Meier 2004: 23). Behovet for politisk støtte var særlig tydelig innenfor gasssektoren, der monopolet Gazprom i stor grad er styrt av den russiske stat (Scholl 2006). I undersøkelsen vil jeg til en viss grad også komme inn på det energipolitiske og økonomiske samarbeidet som sådan.

Videre vil jeg hovedsakelig se på Tysklands politikk overfor Russland, og kun i mindre grad på Russlands politikk overfor Tyskland. På grunn av undersøkelsens begrensede omfang ville en undersøkelse av begge lands politikk blitt mer overfladisk. Fordi jeg ikke leser russisk, ville min tilgang på kilder dessuten vært begrenset.

Aktørene jeg studerer i undersøkelsen er både statlige og ikke-statlige. Sett fra det regimeteoretiske perspektivet og perspektivet som vektlegger nasjonal identitet, er de politiske beslutningstakerne imidlertid de mest sentrale aktørene i forbindelse med utformingen av utenrikspolitikken (Keohane og Nye 2001: 5, Webber og Smith 2002: 38). I mitt tilfelle vil dette først og fremst si medlemmene av den tyske regjeringen. Mellom 1998 og 2005 var denne en koalisjon mellom det sosialdemokratiske partiet SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) og De grønne (Bündnis 90/Die Grünen), derav betegnelsen "rød-grønn".

Av regjeringens medlemmer vil jeg særlig studere kansler Schröder. Han spilte en aktiv rolle både i russlandspolitikken og i utenrikspolitikken for øvrig. Han er dessuten av spesiell betydning for det personorienterte teoretiske perspektivet, som vektlegger statsledernes innflytelse på utenrikspolitikken (Mingst 2003: 132). Fordi det regimeteoretiske perspektivet åpner for at ikke-statlige aktører kan ha innflytelse på politikken, vil jeg også til en viss grad studere slike (Keohane og Nye 2001: 21). I den forbindelse fokuserer jeg særlig på representanter for det tyske næringslivet.

Tidsrommet undersøkelsen tar for seg er avgrenset til den rød-grønne regjeringperioden. Tidsrommet er imidlertid også valgt på bakgrunn av at en satsning på å styrke Tysklands samarbeid med Russland fant sted da. Generelt sett var

den rød-grønne regjeringens utenrikspolitikk mer selvbevisst enn foregående regjeringers politikk (Schöllgen 2004). For første gang siden andre verdenskrig var det mulig for Tyskland å spille en selvstendig rolle i internasjonale sammenhenger. Dette gjaldt også i forholdet til Russland.

Kildene jeg baserer undersøkelsen på omfatter i hovedsak dokumenter. Disse inkluderer taler og offentlige uttalelser fra sentrale tyske politikere, samt pressemeldinger og annen offentlig informasjon publisert av regjeringen og ulike departementer. Når jeg studerer disse kildene, undersøker jeg hvordan de sentrale aktørene begrunner satsningen på å styrke samarbeidet med Russland. Jeg studerer altså argumentasjonen. Imidlertid anvender jeg også handlinger som kilder. Her er særlig avtaler, økonomiske transaksjoner og politiske besøk av interesse. Å studere hva som faktisk blir gjort i tillegg til å studere hva som blir sagt, bidrar til å styrke undersøkelsens validitet. I undersøkelsen gjør jeg utstrakt bruk av primærkilder, men anvender også sekundærlitteratur i form av tidligere forskning om tysk politikk.

1.3 Undersøkelsens struktur

Formålet med undersøkelsen er å forklare hvorfor Tyskland gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland i den rød-grønne regjeringperioden. Det teoretiske rammeverket for undersøkelsen presenterer jeg i kapittel 2. I undersøkelsen analyserer jeg den tyske regjeringens politikk systematisk i lys av tre teoretiske perspektiver, og legger hovedvekten på det regimeteoretiske. Perspektivet som vektlegger nasjonal identitet og det personorienterte perspektivet trekker jeg inn som tilleggsforklaringer. En videre diskusjon av metode- og kildebruk følger i kapittel 2. Kapittel 3 gjør kort rede for historiske tysk-russiske forbindelser og Tysklands østpolitikk etter andre verdenskrig. Selve analysen følger i kapittel 4, mens kapittel 5 gir en oppsummering av funnene.

2. Teoretisk rammeverk

For å forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland, analyserer jeg den tyske politikken ut fra tre ulike teoretiske perspektiver. En presentasjon av perspektivene, samt en diskusjon av hvordan de står i forhold til hverandre, utgjør dette kapitlets første avsnitt. I det neste avsnittet gjør jeg rede for definisjonen av utenrikspolitikk jeg legger til grunn for undersøkelsen, samt hvilke sider av denne de ulike teoretiske perspektivene vektlegger. Denne diskusjonen utgjør grunnlaget for utviklingen av tre beslutningsmodeller, som presenteres i samme avsnitt. Her setter jeg også opp undersøkelsens antagelser, som er basert på de ulike beslutningsmodellene. I kapitlets siste avsnitt diskuterer jeg bruk av forskningsmetode og kilder.

2.1 Teoretiske perspektiver

2.1.1 Et regimeteoretisk perspektiv

Det tysk-russiske bilaterale forholdet var i tidsrommet jeg studerer sterkt preget av energipolitiske og økonomiske relasjoner. Jeg finner det hensiktsmessig å basere analysen på et teoretisk perspektiv som tar hensyn til dette. Derfor benytter jeg et regimeteoretisk perspektiv som er basert på Robert O. Keohane og Joseph S. Nyes teori, slik den er beskrevet i boka *Power and Interdependence* (2001). Keohane og Nyes teori representerer et av de mest sentrale regimeteoretiske bidragene innenfor disiplinen internasjonal politikk (Jackson og Sørensen 2003: 112-116).

Regimeteoretiske bidrag til studiet av utenrikspolitikk ble utviklet som alternativer til realismen, som hadde dominert fagfeltet i de første tiårene etter andre verdenskrig (Webber og Smith 2002: 22). Regimeteoretikerne mente at verden hadde forandret seg så mye at realismen ikke lenger var egnet til å studere internasjonal politikk (Jackson og Sørensen 2003: 113). Forandringene de siktet til omfattet fremveksten av

nye internasjonale organisasjonsformer, samt nye utenrikspolitiske problemstillinger og ikke-statlige aktørers. Realismeperspektivet, som fokuserer på krig og maktbalansering, kunne ikke forklare disse nye fenomenene. De regimeteoretiske tilnærmingene har derfor et sterkt fokus på mangfoldet av aktører og temaer i utenrikspolitikken, samt på å forklare samarbeid mellom stater (Jackson og Sørensen 2003: 116).

Keohane og Nye (2001) søker å forstå forholdet mellom økonomi og politikk ved å kombinere den realistiske og den liberale retningen innenfor studiet av internasjonal politikk. De inkluderer derfor noen av realisms grunnleggende prinsipper i sin teori, som at aktører er rasjonelle og handler i henhold til sine interesser, og at militær makt dominerer over økonomisk makt (Keohane og Nye 2001: xiii).

Men teorien deres skiller seg fra realistiske teorier på flere punkter. Jackson og Sørensen (2003: 113-116) tilordner dem derfor heller den liberale leiren i internasjonal politikk. For det første blir ikke stater ansett for å være de eneste aktørene i internasjonal politikk. Ulike institusjoner, grupper og individer har også mulighet til å påvirke utformingen og gjennomføringen av utenrikspolitikk. Nasjonale regjeringer har kontakt med hverandre på mange nivåer, ikke bare på statsledernivå. For det andre anses ikke utenrikspolitikk for i hovedsak å dreie seg om å garantere statenes sikkerhet (ibid). Mens tradisjonell sikkerhetspolitikk rykker mer i bakgrunnen, blir økonomiske og sosiale problemstillinger stadig viktigere utenrikspolitiske temaer.

I det regimeteoretiske perspektivet står forestillingen om ”kompleks gjensidig avhengighet” sentralt (Keohane og Nye 2001: xv-xvi). Begrepet beskriver forholdet mellom verdens stater slik det har utviklet seg siden slutten på andre verdenskrig. Kontakten mellom stater har økt, og karakteriseres i dag av at penger, varer, personer og informasjon strømmes over landegrensene i langt større omfang enn noen gang tidligere (Keohane og Nye 2001: 7-8).

”Gjensidig avhengighet” oppstår mellom stater når transaksjonene mellom dem er av stor betydning og det er store kostnader forbundet med en eventuell stans av dem (Keohane og Nye 2001: 8). Import av strategisk viktige varer som energi gjør en stat mer avhengig av en annen stat enn import av mindre strategiske varer (ibid). Gjensidig avhengighet fremmer ytterligere samarbeid mellom stater (Jackson og Sørensen 2003: 116).

Den gjensidige avhengigheten behøver imidlertid ikke å være symmetrisk (Keohane og Nye 2001: 9). I tilfeller hvor den ene staten er mer avhengig enn den andre, kan den minst avhengige av dem bruke sin posisjon som en kilde til makt og dermed få større mulighet til å få gjennomslag for sine interesser. Forholdet mellom makt og slik asymmetrisk gjensidig avhengighet står sentralt hos Keohane og Nye.

Av den grunn er det hensiktsmessig å introdusere to ytterligere begreper hentet fra Keohane og Nye (2001: 10-17): ”følsomhet” (*sensitivity*) og ”sårbarhet” (*vulnerability*). Disse begrepene beskriver to ulike dimensjoner ved avhengighet. En stats *følsomhet* er et mål på hvor sterkt den på kort sikt påvirkes av endringer i transaksjoner med en stat den står i et gjensidig avhengighetsforhold til. Tysklands grad av følsomhet i forholdet til Russland bestemmes for eksempel av hvilke umiddelbare konsekvenser det ville få for Tyskland dersom Russland plutselig stanset leveransene av gass. Ville lagrede ressurser dekke behovet, eller ville Tyskland få akutt mangel på energi?

En stats *sårbarhet* er på den annen side et mål på hvor sterkt en stat på lengre sikt påvirkes av endringer i transaksjonene. Dette avhenger av i hvilken grad den har mulighet til å legge om sin politikk. Tysklands sårbarhet bestemmes dermed av om Tyskland i et langsiktig perspektiv hadde alternativer til Russland. Ville Tyskland for eksempel kunne importere sin energi fra andre land isteden? Eller kunne landet bruke mindre energi slik at import fra Russland ble overflødig?

Når en skal vurdere et gjensidig avhengighetsforhold mellom stater, er det viktigst å ta hensyn til graden av sårbarhet fordi den har et mer langsiktig perspektiv (Keohane

og Nye 2001: 13). Den staten som er minst sårbar er den sterkeste parten i det gjensidige avhengighetsforholdet, og har dermed størst mulighet til å få sine interesser gjennom overfor den andre staten.

2.1.2 Et perspektiv som vektlegger nasjonal identitet

Et ytterligere aspekt ved det tysk-russiske forholdet fortjener nærmere oppmerksomhet: den tyske nasjonale identitet. Tyskernes forståelse av sin egen historie innehar en viktig plass i tysk politikk. Derfor vil jeg også undersøke i hvilken grad den tyske nasjonale identitet kan forklare satsningen på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Jeg henter dette teoretiske perspektivet fra Webber og Smith (2002), som forstår nasjonal identitet som

a sense of similarity among the inhabitants of a state born from a national history, common experience and exposure to the same myths and symbols of nationhood. (Webber og Smith 2002: 37)

Den nasjonale identiteten har innvirkning på utformingen av utenrikspolitikk fordi den bidrar til å danne et bilde av statens plass i verden, samt hva som oppfattes som passende og ikke-passende i utenrikspolitikken (Hyde-Price, sitert i Webber og Smith 2002: 38). Den nasjonale identiteten har ulike dimensjoner. I denne undersøkelsen baserer jeg meg på Hyde-Price, som hevder at Tyskland har en ”reconstructed identit[y]” som er preget av en sterk forpliktelse til den europeiske integrasjon og til multilaterale institusjoner (ibid). I utenrikspolitikken er dette det de tyske politikerne og den tyske befolkningen har samlet seg rundt og som har definert hvilken utenrikspolitisk kurs som anses for å være passende.

Sett fra dette perspektivet er Tysklands rolle i andre verdenskrig bakgrunnen for den multilaterale orienteringen. På grunn av krigen har den tyske nasjonale identitet vært preget av moralsk forpliktelse overfor andre land, og særlig de som ble hardest rammet av krigen (von Bredow 2006: 156). Dette gjaldt også i politikken overfor Russland og andre land i Øst-Europa (Thompson 2001: 923). Med referanse til andre verdenskrig og til Auschwitz ble ”aldri alene” og ”aldri igjen” vesttysk politikks

grunnleggende prinsipper (Haftendorn 2006: 1, egen oversettelse). Dette la føringer for Vest-Tysklands utenrikspolitikk.

2.1.3 Et personorientert perspektiv

Det regimeteoretiske perspektivet anser som nevnt ikke-statlige aktører og multilaterale institusjoner for å være aktører med mulighet til å påvirke utenrikspolitikken. Men det tar ikke i særlig grad hensyn til enkeltindividers personlige innflytelse. I løpet av Schröders tid som kansler utviklet han et nært vennskap med den russiske presidenten Vladimir Putin. Mediene framstilte det som om det personlige vennskapet hadde positiv innvirkning på det bilaterale forholdet mellom Tyskland og Russland.

I hvor stor grad kan den personlige kontakten Schröder hadde med Putin forklare at Tyskland satset på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland? For å undersøke dette nærmere benytter jeg et teoretisk perspektiv som analyserer utenrikspolitikk på individnivå. En slik tilnærming bygger på strømninger som finnes i både statsvitenskap, historie og psykologi. Innenfor fagdisiplinen internasjonal politikk er den særlig utbredt blant nyliberale institusjonalister (Mingst 2003: 132).

Karen Mingsts (2003: 131-151) vektlegging av individets innflytelse på utformingen av utenrikspolitikk danner fundamentet for det personorienterte teoretiske perspektivet. Mingst anerkjenner at beslutningstakere på høyt politisk nivå har en reell innvirkning på utformingen av og gjennomføringen av utenrikspolitikken, men anser deres spillerom for å være begrenset av både politiske og psykologiske faktorer.

De politiske faktorene omfatter type politisk system, institusjonelle restriksjoner og omstendighetene beslutningene tas under. Beslutningstakernes innflytelse anses for å være større i et autoritært system enn i et demokrati, men også i et demokrati kan institusjonelle hindringer være så svake at de gir lederne stort spillerom. Det antas videre at den personlige innflytelsen er størst dersom beslutningene tas i en

krisesituasjon, som kjennetegnes av at det ikke finnes rutiner for hvordan en skal handle. Fordi det er lettere å sette et eget preg på politikken når færre øyne er rettet mot den, kan den personlige innflytelsen dessuten være større når temaet som behandles er av heller perifer art.

Også psykologiske faktorer har innvirkning på individenes politiske spillerom. Mingst baserer sin tilnærming på flere empiriske undersøkelser som påviser sammenheng mellom psykologiske kjennetegn og personlig innflytelse på utenrikspolitikken. I denne sammenhengen er det tilstrekkelig å vise til at resultatet av disse undersøkelsene har vært at politikernes personlighetstrekk virker å gjenspeile seg i retorikken deres, og at en offensiv retorikk ofte opptrer samtidig med en selvstendig linje i utenrikspolitikken.

2.1.4 Diskusjon av de teoretiske perspektivene

De tre teoretiske perspektivene forklarer statlig utenrikspolitikk på ulike vis. Når jeg skal forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland, legger jeg derfor vekt på ulike forklaringsfaktorer avhengig av hvilket perspektiv jeg legger til grunn. Det regimeteoretiske perspektivet forklarer utenrikspolitiske beslutninger og handlinger først og fremst med at aktørene forfølger sine økonomiske og sikkerhetspolitiske interesser. Aktørene er rasjonelle, og de går inn for samarbeid med andre stater fordi det lønner seg (Keohane og Nye 2001: xiii).

Perspektivet som vektlegger nasjonal identitet legger en helt annen forklaringsfaktor til grunn. Her er det ikke rasjonalitet og interesser som er avgjørende, men normer (Webber og Smith 2002: 38). De utenrikspolitiske beslutningene og handlingene forklares med at de representerer en kurs som anses for å være passende, de følger en "logic of appropriateness" framfor en "logic of consequences" (March og Olsen 1989). Forholdet mellom interessestyrt og normstyrt atferd er et mye omdiskutert tema i statsvitenskapen. Meningene er delte om hvilken faktor som er av størst

betydning. Å inkludere ulike perspektiver i analysen slik at begge faktorer blir belyst, bidrar dermed til å gi en mer utfyllende forklaring på fenomenet jeg studerer.

Det personorienterte perspektivet forklarer samarbeid med en tredje faktor, nemlig personer, særlig statsledere. Ut fra dette perspektivet bestemmes retningen på utenrikspolitikken av enkeltindividers vilje (Mingst 2003: 131). Perspektivet analyserer utenrikspolitikk på individnivå, ikke på statlig nivå, slik tilfellet er for de to andre perspektivene. Det er individene som står i sentrum for politikken, og særlig statslederen. Perspektivet ser langt på vei bort fra andre aktører enn denne. Sett fra det personorienterte perspektivet er det dessuten mindre viktig om det er interesser eller normer som styrer individenes atferd. Det viktige er at ett bestemt individ er sentralt i den utenrikspolitiske beslutningsprosessen, og at den personen fant det hensiktsmessig å handle som den gjorde.

De teoretiske perspektivene skiller seg altså fra hverandre også i spørsmålet om hvem som anses for å være de sentrale aktørene. I motsetning til det personorienterte perspektivet legger det regimeteoretiske perspektivet vekt på at ikke bare statsledere og regjeringsmedlemmer spiller en rolle i utenrikspolitikken, men også ulike ikke-statlige aktører. Disse treffer ikke beslutningene direkte, men påvirker dem indirekte (Keohane og Nye 2001: 22).

Perspektivet som vektlegger nasjonal identitet har et enda videre spektrum av aktører. Her ser man særlig på det kollektive, på de erfaringene og den historien en hel befolkning har til felles (Webber og Smith 2002: 37). Det er riktignok statslederne som fatter de utenrikspolitiske beslutningene, men de er nødt til å handle på en måte som oppfattes som passende i befolkningen for at de ikke skal miste dens støtte.

De ulike teoretiske perspektivene legger altså vekt på ulike sider ved utenrikspolitikken når de skal forklare denne. Likhetene og forskjellene oppsummeres i tabell 2.1. Fordi de legger vekt på ulike faktorer, bidrar de tre perspektivene til å gjøre forklaringen mer utfyllende og undersøkelsen mer valid.

Tabell 2.1. Sentrale aspekter ved de teoretiske perspektivene.

Teoretisk perspektiv	Faktorer som forklarer internasjonalt samarbeid	Analysenivå	Sentrale aktører
Regimeteoretisk	Interesser	Statlig	Statlige. Ikke-statlige har påvirkningskraft
Nasjonal identitet	Normer	Statlig	Statlige. Befolkningen har indirekte påvirkningskraft
Personorientert	Individer	Individnivå	Individer, særlig statsledere

2.2 Beslutningsmodeller

2.2.1 Definisjon av utenrikspolitikk

I undersøkelsen betrakter jeg den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland som utforming og gjennomføring av utenrikspolitikk. En slik forståelse er basert på Webber og Smiths (2002: 9-10) definisjon av utenrikspolitikk:

Foreign policy is composed of the goals sought, values set, decisions made and actions taken by states, and national governments acting on their behalf, in the context of the external relations of national societies.

Definisjonen kan betraktes som utgangspunkt for en beslutningsmodell fordi den refererer til ulike trinn i en utenrikspolitisk beslutningsprosess; verdiene regjeringene legger til grunn for politikken, beslutningene de tar, og handlingene de utfører. Nasjonalstatenes regjeringer er de sentrale aktørene. Definisjonen anerkjenner dessuten at omgivelsene rundt de sentrale beslutningstakerne spiller en viktig rolle for

utenrikspolitikken. Webber og Smith (2002: 30-31) deler denne konteksten inn i tre; den internasjonale konteksten, den statlige, og den samfunnsmessige. Kontekst er en faktor av betydning i alle de tre teoretiske perspektivene jeg benytter. Derfor er det hensiktsmessig å benytte en definisjon som legger vekt på denne.

Webber og Smiths definisjon er av så generell karakter at den danner et godt grunnlag for en undersøkelse basert på flere ulike teoretiske perspektiver. Den legger ingen teoretisk grunnforståelse, som for eksempel rasjonalitet, til grunn. Definisjonen danner derfor et godt utgangspunkt for å utvikle beslutningsmodeller basert på hvert av de teoretiske perspektivene. Beslutningsmodellene dannes på bakgrunn av at de ulike teoretiske perspektivene vektlegger ulike sider av definisjonen.

2.2.2 Den regimeteoretiske beslutningsmodellen

Sett fra det regimeteoretiske perspektivet er beslutningene og handlingene de viktigste sidene ved definisjonen av utenrikspolitikk. Beslutningene fattes og handlingene utføres på bakgrunn av statenes interesser (Keohane og Nye 2001: xiii). Stater samarbeider fordi det lønner seg, og grunnen til at det lønner seg, er at de står i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre (Berntsen 2004: 234). Avhengighetsforholdet fremmer altså videre samarbeid. Av betydning er dessuten at avhengighetsforholdet kan være asymmetrisk, noe som er årsaken til at den ene parten har overmakt i forholdet.

Også målene og konteksten er viktige sider ved definisjonen sett fra dette perspektivet. I likhet med beslutningene og handlingene defineres de utenrikspolitiske målene ved at statene forfølger sine interesser. De sidene ved konteksten som er av betydning er først og fremst innflytelsen ikke-statlige aktører har på den politiske beslutningsprosessen (Jackson og Sørensen 2003: 116).

Sett fra det regimeteoretiske perspektivet spiller imidlertid ikke verdier noen viktig rolle. Atferden er interessestyrt, ikke normstyrt. Det sentrale ved beslutningsmodellen

er derfor at aktørene forfølger sine interesser når de fatter beslutninger og utfører handlinger.

På bakgrunn av beslutningsmodellen basert på det regimeteoretiske perspektivet setter jeg opp en antagelse om at man kan forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland med at Tyskland forfulgte sine interesser. Disse var igjen bestemt av at landet stod i et asymmetrisk gjensidig avhengighetsforhold til Russland.

I analysen undersøker jeg holdbarheten i denne antagelsen ved å undersøke om Tyskland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til Russland, og om dette hadde innvirkning på den tyske regjeringens beslutninger og handlinger. Jeg undersøker Tysklands grad av følsomhet og sårbarhet ved å se på hvilke mulige alternativer Tyskland hadde til Russland som leverandør av energi og innenfor øvrig økonomisk samarbeid.

I analysen undersøker jeg både argumentasjon og handlinger. Jeg undersøker om regjeringen i sin argumentasjon begrunnet sine beslutninger og handlinger med at Tyskland er avhengig av Russland. Videre undersøker jeg om sentrale politikere har uttalt at målet med å intensivere samarbeidet med Russland var å styrke egen økonomi og å bidra til økt velferd hjemme. Dette vil reflektere det regimeteoretiske perspektivets vektlegging av nye utenrikspolitiske problemstillinger.

Eksempler på handlinger som vil styrke den regimeteoretiske antagelsen vil være at Tyskland har gjort avståelser i samarbeidet som tyder på at Russland hadde makt til å få gjennomslag for sine interesser. Jeg undersøker også om beslutningene ble fattet og handlingene ble gjennomført med bred enighet blant politiske aktører i Tyskland. Det regimeteoretiske perspektivet åpner ikke for at mellomstatlig samarbeid kan være en enkeltpersons prosjekt, noe det personorienterte perspektivet ville anta. Videre undersøker jeg om det finnes eksempler på at ikke-statlige aktører i noen grad påvirket den politiske beslutningsprosessen. At representanter for næringslivet stilte

seg bak de politiske beslutningene som ble tatt, vil være belegg for at antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen stemmer.

2.2.3 Beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet

Også sett fra det teoretiske perspektivet som vektlegger nasjonal identitet er beslutningene og handlingene de viktigste sidene ved definisjonen av utenrikspolitikk. Men i motsetning til det regimeteoretiske perspektivet er det normer, og ikke interesser, som er den sentrale forklaringsfaktoren. Normene, altså forståelsen av hva som anses for å være passende, bestemmes av verdiene som dominerer i den nasjonale identiteten. Derfor er også verdier en viktig side ved definisjonen sett fra dette perspektivet. Det sentrale ved beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet er dermed at normer styrer de utenrikspolitiske beslutningene og handlingene, samt målene for utenrikspolitikken.

Den dimensjonen ved den tyske nasjonale identitet som er relevant for denne undersøkelsen er som tidligere nevnt følelsen av å stå i samvittighetsgjeld overfor Russland og andre land som var ofre for andre verdenskrig. Å opptre som støttespiller for disse landene anses i befolkningen og av politikerne for å være en passende utenrikspolitisk kurs for Tyskland. I en slik forståelse oppfattes Tyskland som et bindeledd mellom Øst- og Vest-Europa.

På bakgrunn av dette setter jeg opp en antagelse basert på beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet. Antagelsen innebærer at den rød-grønne regjeringen gikk inn for å styrke det bilaterale samarbeidet med Russland fordi den ønsket å opptre som en støttespiller for Russland og bringe landet nærmere Europa. Regjeringens politikk var dermed normstyrt fordi dette representerte en passende utenrikspolitisk kurs i henhold til den tyske nasjonale identitet, som var preget av følelsen av å stå i moralsk gjeld overfor Russland.

For å vurdere om denne antagelsen stemmer, undersøker jeg om tyske politikere ga uttrykk for at målene med intensivering av det tysk-russiske samarbeidet var å

knytte Russland nærmere til Europa. Jeg undersøker videre om det i tyske politikeres argumentasjon finnes eksempler på at normer, det vil si ønsket om å opptre som en støttespiller for Russland, lå til grunn for de utenrikspolitiske beslutningene og handlingene.

2.2.4 Den personorienterte beslutningsmodellen

Det personorienterte perspektivet legger størst vekt på aktørene i definisjonen av utenrikspolitikk. Ut fra dette perspektivet er det ikke så viktig om det er interesser eller normer som ligger til grunn for de utenrikspolitiske beslutningene og handlingene. Isteden er det sentrale i den personorienterte beslutningsmodellen at det er nettopp en bestemt persons personlige vilje som er utslagsgivende for politikken.

Det er ikke lett for utenforstående å få innsikt i statsledernes personlige mål og verdier. Derfor spiller de ingen viktig rolle i den personorienterte beslutningsmodellen. Ut fra det personorienterte perspektivet er dessuten konteksten av betydning. Den viktigste siden ved denne er det politiske system fordi det definerer individuelle politikeres formelle spillerom (Mingst 2003: 133-134). Det politiske systemet danner altså en av forutsetningene for at statslederne kan utøve sterk innflytelse på politikken.

Antagelsen basert på den personorienterte beslutningsmodellen er dermed at Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland kan forklares med at dette var Schröders personlige vilje. Han hadde sterk personlig innflytelse på politikken som ble ført.

I analysen undersøker jeg om det finnes eksempler på at politiske og psykologiske faktorer åpnet for at Schröder kunne ha stor personlig innflytelse. De politiske faktorene beskriver kanslerens formelle spillerom i det tyske politiske system (Mingst 2003: 133-134). De psykologiske faktorene beskriver i hvilken grad Schröders utenrikspolitiske retorikk var offensiv (Mingst 2003: 135). Dersom antagelsen stemmer, forventer jeg å finne eksempler på at Schröder var personlig engasjert i å

intensivere samarbeidet med Russland, for eksempel ved å gå inn for å ta opp temaet i dialogen med den russiske presidenten. Jeg forventer også å finne eksempler på at Schröder førte en selvstendig politikk som ikke nødvendigvis hadde støtte blant de som vanligvis var hans støttespillere. Kritikkk fra egne rekker vil være belegg for at han kjørte sitt eget løp.

2.2.5 Forholdet mellom beslutningsmodellene

I gjennomgangen over har jeg på bakgrunn av beslutningsmodellene basert på de teoretiske perspektivene satt opp tre ulike antagelser om hvordan man kan forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Tabell 2.2. gir en oppsummering av antagelsene. De danner grunnlaget for den videre analysen. Antagelsene skiller seg fra hverandre på flere punkter, blant annet i spørsmålet om hva som er den viktigste forklaringsfaktoren og hvem som er de viktigste aktørene i beslutningsprosessen.

Tabell 2.2. Undersøkelsens tre beslutningsmodeller.

Beslutningsmodellene					
Teoretisk perspektiv	Forklaringsfaktor	Mål	Verdier	Beslutninger	Handlinger
Regime-teoretisk	Interesser	Økonomisk vekst, velferd	Ikke viktige	Beslutninger tas og handlinger utføres på bakgrunn av økonomiske interesser. Påvirkes av næringslivslobbyen.	
Nasjonal identitet	Normer	Integrere Russland	Moralsk forpliktelse, samvittighetsgjeld	Beslutninger tas og handlinger utføres på bakgrunn av hva som anses som passende. Påvirkes av befolkningens mening.	
Personorientert	Individets innflytelse	Personlige	Ikke viktige	Schröder er sentral når beslutninger tas og handlinger utføres.	

Sett fra det personorienterte perspektivet er det ikke relevant om det er interesser eller verdier som forklarer politikken. Derfor er dette perspektivet i prinsippet forenlig med både det regimeteoretiske perspektivet og perspektivet som vektlegger nasjonal identitet. Man kan for eksempel tenke seg at Schröder hadde sterk innflytelse på politikken overfor Russland, men at han samtidig la Tysklands interesser til grunn for sin atferd. På den annen side kan man også tenke seg at hans atferd isteden var normstyrt, slik man ville anta sett fra perspektivet som vektlegger nasjonal identitet.

I utgangspunktet skulle man ikke tro at det regimeteoretiske perspektivet og perspektivet som vektlegger nasjonal identitet var like godt forenlig med hverandre. Når en bestemt utenrikspolitisk beslutning fattes, er det nærliggende å anta at enten interesser eller normer dominerer. Imidlertid kan man også tenke seg at det nettopp ligger i et lands eller en persons interesse å følge normer. I litteraturen er dette en

utbredt oppfatning av Vest-Tysklands utenrikspolitikk i etterkrigstiden (von Bredow 2006: 157). Det er derfor interessant å undersøke om dette også var tilfelle for Tysklands russlandspolitikk i den rød-grønne regjeringsperioden.

Det er imidlertid viktig å vise til at de teoretiske perspektivene beskriver idealtyper som sjelden finnes i rendyrket form i virkeligheten. Det er lite trolig at ett perspektiv forklarer alt, og at et annet ikke bidrar til forklaringen i det hele tatt. Derfor vil jeg i det empiriske materialet trolig finne belegg for alle de teoretiske perspektivene. Når jeg undersøker om antagelsene stemmer, vil jeg derfor se på hvilke antagelser som *best* kan forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland.

2.3 Forskningsmetode og kilder

Formålet med denne undersøkelsen er å forklare hvorfor den rød-grønne regjeringen gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. For å gjøre dette gjennomfører jeg en empirisk undersøkelse som bygger på eksisterende teori. Jeg går fram i to steg. Først identifiserer og beskriver jeg hva regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland innebar. Deretter analyserer jeg denne satsningen ut fra beslutningsmodellene basert på de tre ulike teoretiske perspektivene. Jeg bruker beslutningsmodellene til å belyse og tolke ulike aspekter ved den rød-grønne regjeringens politikk.

2.3.1 Case-studie

Undersøkelsen er lagt opp som en enkel case-studie, hvor caset er Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland mellom 1998 og 2005. Jeg fant det hensiktsmessig å gjennomføre undersøkelsen som en case-studie fordi temaet er komplekst og henger nært sammen med konteksten (Yin 1989: 23). Fordi den tar utgangspunkt i eksisterende teori, er case-studien teoretisk fortolkende, ikke a-teoretisk eksplorerende (Andersen 2003). Jeg fant det lite

hensiktsmessig å gjennomføre en komparativ case-studie. Den viktigste grunnen til dette var at det historiske, i form av Tysklands spesielle fortid og i form av det spesielle ved følgene tysk-russisk samarbeid har hatt opp gjennom historien, har stor betydning for undersøkelsen. De historiske særegenhetene gjør det lite hensiktsmessig å sammenlikne caset med andre. En slik fremgangsmåte lar seg forsvare fordi hensikten med undersøkelsen ikke er å generalisere, altså å komme med utsagn utover det fenomenet jeg studerer. Isteden er formålet som nevnt å forklare et empirisk fenomen ut fra allerede eksisterende teorier.

For å kunne forklare hvorfor den tyske regjeringen handlet som den gjorde, er det hensiktsmessig å studere politikken og dens mulige forklaringsfaktorer inngående, altså å studere mange egenskaper ved ett fenomen. Av den grunn baserer jeg undersøkelsen på kvalitativ framfor kvantitativ metode (Grønmo 1996).

2.3.2 Kilder

Det empiriske materialet jeg baserer undersøkelsen på består først og fremst av dokumenter. Jeg anvender både primær- og sekundærkilder.

Primærkildene inkluderer både argumentasjon og handlinger. Det er klare fordeler ved å benytte begge typer kilder. Ved å studere hva som er blitt gjort i tillegg til hva som er blitt sagt, styrker jeg undersøkelsens validitet fordi det i politikken ofte nettopp er forskjell på hva som sies og som gjøres (Dahl 2002). Eksempler på handlinger jeg studerer er inngåelser av forretnings- og intensjonsavtaler, samt politikernes besøk og samtaler. Der jeg finner det hensiktsmessig sammenlikner jeg handlingene med argumentasjonen for bedre å kunne trekke slutninger om hendelsesforløpet og bakgrunnen for det.

Jeg baserer undersøkelsen på en stor mengde skriftlige primærkilder. Disse har jeg brukt både til å identifisere og beskrive hva regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland innebar og til å analysere denne satsningen ut fra de tre beslutningsmodellene. Primærkildene inkluderer blant annet ulike typer informasjon

offentliggjort av den tyske regjeringen. Eksempler på slike kilder er taler av sentrale politikere, artikler offentliggjort på regjeringens hjemmesider, pressemeldinger, referater fra pressekonferanser og intervjuer med regjeringens medlemmer i media. Utover dette har jeg brukt Schröders selvbiografi for å få førstehånds informasjon om den rød-grønne regjeringens politikk. Jeg har også studert koalisjonsavtalen mellom SPD og De grønne for å bli kjent med den rød-grønne regjeringens normative grunnlag. Videre har jeg benyttet meg av EUs offisielle informasjon om EUs felles energipolitikk og forhold til Russland. For å få oversikt over sentrale trekk ved den tyske energisektoren og det tyske næringslivet for øvrig har jeg gjort bruk av bearbeidet statistisk materiale fra anerkjente instanser, som OECD, Tysklands statistiske sentralbyrå (Statistisches Bundesamt) og det tyske nærings- og teknologidepartementet. I den forbindelse har også informasjon fra Gazprom, British Petroleum, samt de tyske energiselskapene Eon Ruhrgas, Wintershall, Verbundnetz Gas og Wingas vært nyttig.

Utvalget av kilder er både strategisk og teoretisk begrunnet. Det er strategisk fordi jeg har undersøkt tekster av personer som har hatt særlige kunnskaper om årsakene til at Tyskland satset på å samarbeide med Russland (Thagaard 2004: 53). Disse inkluderer sentrale tyske politikere. Den viktigste årsaken til at jeg i stor grad baserer undersøkelsen på dokumentanalyse, er at jeg ikke har hatt anledning til å observere den politiske beslutningsprosessen selv. Derfor har jeg måttet rekonstruere det historiske hendelsesforløpet. Jeg fant det lite hensiktsmessig å gjennomføre intervjuer i forbindelse med denne undersøkelsen. For det første hadde jeg begrenset tid til rådighet, og for det andre ville min tilgang til de sentrale aktørene i Tyskland vært begrenset.

Det er også teoretiske hensyn som ligger til grunn for kildeutvalget. Jeg har analysert mange tekster forfattet eller framført av Gerhard Schröder fordi jeg med utgangspunkt i det personorienterte teoretiske perspektivet ønsker å vurdere i hvor stor grad han hadde innflytelse på utformingen av den tyske politikken.

Jeg bruker innholdsanalyse for å analysere dokumentene, og legger dermed heller vekt på hva budskapet i argumentasjonen er enn hvordan budskapet fremføres (Thagaard 2004: 110).

Fordelen ved å bruke et stort empirisk materiale er at det bidrar til å styrke undersøkelsens validitet. Ved å sammenlikne de mange ulike kildene systematisk reduserer jeg muligheten for at jeg overser sentrale forklaringsfaktorer og aspekter i kildematerialet. Sammenlikning av hva de ulike dokumentene sier om den tyske politikken utgjør dermed en viktig del av analysen.

I undersøkelsen har jeg også gjort bruk av sekundærlitteratur. Jeg har både bygget min egen analyse på allerede eksisterende forskning og sammenliknet mine funn med andre forskeres funn.

I undersøkelsen har jeg i all hovedsak gjort bruk av tyske kilder, både som primær- og sekundærkilder. Det var nødvendig å bruke tyske primærkilder for å få førstehåndsinformasjon om den tyske politikken. Videre er det først og fremst i Tyskland det er blitt gjennomført forskning på Tysklands forhold til Russland. Det finnes kun begrenset sekundærlitteratur innenfor andre språkkretser. I noen tilfeller har det bydd på vanskeligheter å basere undersøkelsen på kilder forfattet på et annet språk. Imidlertid har slike problemer først og fremst oppstått ved oversettelse av sitater fra tysk til norsk fordi det kan være vanskelig å gjengi den underliggende betydningen av begrepene som brukes. Fordi jeg har oppholdt meg i Tyskland i flere år, anser jeg imidlertid mine kunnskaper i tysk språk og kultur for å være gode nok til å gi en tilfredsstillende gjengivelse av de tyske aktørenes argumentasjon.

2.3.3 Diskusjon av undersøkelsens reliabilitet og validitet

Over har jeg gjort rede for undersøkelsens design og kildematerialet jeg baserer analysen på. Jeg anser dette for å danne et godt grunnlag for å trekke slutninger i henhold til undersøkelsens problemstilling. Undersøkelsens reliabilitet styrkes ved at jeg undersøker det empiriske materialet systematisk, og ved at kildene er offentlig

tilgjengelige. Undersøkelsens validitet styrkes av at jeg studerer den rød-grønne regjeringens politikk inngående og i detalj. Dette gjør jeg ved å gjøre bruk av et stort empirisk materiale, som både inkluderer argumentasjon og handlinger. At kildene er valgt ut både på strategisk og teoretisk grunnlag styrker også undersøkelsens validitet.

Jeg vurderer det på bakgrunn av dette dit hen at kildematerialet danner et godt grunnlag for undersøkelsen, og at undersøkelsen i tilfredsstillende grad imøtekommer krav til validitet og reliabilitet.

3. Tyskland og Russland i et historisk perspektiv

I dette kapittelet gjør jeg rede for sentrale aspekter ved det tysk-russiske forholdets historie. Et slikt historisk tilbakeblikk er interessant fordi det tydeliggjør hvorfor den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland var iøynefallende.

3.1 Tysk-russiske relasjoner fram til andre verdenskrig

I det tysk-russiske forholdets historie finnes både eksempler på omfattende samarbeid og eksempler på destruktive konflikter og frykt. Tyskland og Russland i sine ulike historiske former har aldri kunnet ignorere hverandre. Til det har deres utenrikspolitiske ambisjoner og geografiske nærhet vært for stor. De to landene og forholdet mellom dem har preget Europas historie helt grunnleggende (Stürmer 1993: 134).

Tyskland ligger midt i Europa, som et knutepunkt mellom nord og sør, øst og vest. På grunn av denne plasseringen ("Mittellage") har området vært mottakelig for kulturell påvirkning fra ulike kanter av Europa, og tyskerne har vært ambivalente til om de først og fremst tilhører Øst- eller Vest-Europa (Schulze 1998: 29, Stent 1999: 3). Samtidig har ikke det tyske territoriet noen naturlige grenser. Dette har gitt opphav til det som er blitt kalt "det tyske problem", nemlig spørsmålet om hvordan en tysk stat i midten av Europa skal se ut geografisk og politisk, og om hvilken internasjonal rolle den skal spille (Schulze 1998: 228). Spørsmålet har hatt nær sammenheng med utviklingen av tysk nasjonalisme, og ble ikke løst før den tyske gjenforeningen i 1989. Først nå ser det ut til at Tyskland har funnet sin form.

Det tyske problem har vært en sentral problemstilling i Europa helt siden middelalderen. Helt fram til den tyske samlingen i 1871 var det tyske området delt opp i tallrike små stater som var forholdsvis løst bundet sammen i ulike former for føderasjoner. Området som i dag er Tyskland var dermed i lang tid Europas svake

sentrum. Av den grunn har det ofte vært åsted for maktkamper mellom Europas sterke stater, først og fremst England, Frankrike og Russland (Schulze 1998: 51). Et oppsplittet Tyskland lå i de europeiske stormaktenes interesse fordi fraværet av en sentralisert tysk stat i midten av Europa bidro til å opprettholde maktbalansen på kontinentet. Europas stormakter har hele tiden ønsket å unngå et for sterkt Tyskland. Dette hadde bakgrunn i en underliggende frykt for tysk aggressivitet. Lenge virket det som om Tysklands nasjonale ambisjoner bare lot seg innfri på bekostning av de europeiske nabolandenes interesser (Schulze 1998: 228). "Frykt" er dermed et helt sentralt stikkord for de tysk-russiske relasjoner opp gjennom historien. Russland har fryktet tysk aggresjon, og Tyskland har fryktet Russlands styrke. I tillegg har Europas øvrige stater fryktet konsekvensene av et tysk-russisk samarbeid rettet mot dem.

3.1.1 Konflikter i det tysk-russiske forholdet

Tyskernes "frykt og fascinasjon" for russerne har sitt opphav langt tilbake i historien, i delingen av romerriket og den kristne kirke på 300-tallet (Schulze 1998, Stürmer 1993). Den gang oppstod to sivilisasjoner på det europeiske kontinentet som var ulike, som stadig "kranglet med hverandre og var i berøring med hverandre", men som likevel forble atskilt (Schulze 1998: 10, egen oversettelse). Skillelinjene mellom det som den gang ble delt i det kristne (katolske) vestromerske riket og det ortodokse østromerske riket finnes fortsatt. Tyskland og Russland tilhører hver sin leir.

Den tyske frykten for Russland har også bakgrunn i den geografiske nærheten og i Russlands størrelse og styrke (Stürmer 1993). I et Europa preget av hyppige kriger fremstod Russland som en potensiell meget sterk fiende. Derfor fant for eksempel Øst-Preussen det nødvendig å holde seg inne med tsaren, i frykt for å bli okkupert (Stürmer 1993: 136). Tysklands geografiske plassering mellom Frankrike i vest og Russland i øst har dessuten ført til at tyskerne har fryktet to-frontskrig (Schulze 1998: 114).

Frykten har vist seg ikke å være ubegrunnet. Russland har flere ganger samarbeidet med Frankrike for å motarbeide dannelsen av en sterk tysk stat og for å stanse tyske

ekspansjonsforsøk (Schulze 1998: 52). Første og andre verdenskrig er bare to eksempler. Bakgrunnen for dette har vært at russerne har fryktet tyske angrep mot eget territorium og tysk dominans i Øst- og Sentral-Europa (Stent 1999: 5). Det tyske problem har derfor vært et fundamentalt sikkerhetsproblem for både Russland og Sovjetunionen.

Tradisjonelt har både tyskere og russere hatt interesser i Øst- og Sentral-Europa, og Tyskland og Russland har opp gjennom historien både samarbeidet og kriget om kontrollen over dette området. "Drang nach Osten" (trang mot øst) er begrepet som gjerne brukes for å beskrive det tyske ønsket om å ekspandere østover. Fra middelalderen av bosatte tysktalende seg i Sentral- og Øst-Europa. Blant annet har tyskere slått seg ned i deler av Russland, inkludert den russiske eksklaven Kaliningrad, som tilsvarer en del av det tidligere Øst-Preussen. I noen områder underla tyskerne seg de som bodde der fra før, og tysk språk og kultur tok over (Schulze 1998: 22-23). I andre områder forble tyskerne minoriteter. Den dag i dag finnes det tyske minoriteter i flere land i Sentral- og Øst-Europa, blant annet i Russland.

"Drang nach Osten" ble også brukt av nazistene som betegnelse på sitt mål om å dominere Øst-Europa for å danne "Lebensraum" for det tyske folk. Nazistenes ideologi anså slaver for å være mindreverdige folk, og Øst-Europa var målet for Hitlers ekspansjon (Stent 1999: 7). Tyskland gikk til angrep på Sovjetunionen i 1941, og ved krigens slutt var over 20 millioner sovjetborgere døde som en følge av den (Schulze 1998: 190). I tillegg til de millionene som falt i kamp, ble russiske jøder ofre for systematiske utrenskninger i de okkuperte områdene (Schulze 1998: 179).

Frykten for Tyskland var som nevnt forankret i den russiske politiske kulturen allerede lenge før andre verdenskrig. Da Tyskland overraskende angrep Sovjetunionen var det derfor ikke vanskelig for Stalin å motivere russerne til krig ved å appellere til denne frykten (Stent 1999: 9). Den negative russiske innstillingen til tyskerne ble opprettholdt i etterkrigstidens Sovjetunionen, der propagandaen dannet et bilde av Vest-Tyskland som nazi-Tysklands farlige etterfølger.

3.1.2 Samarbeid i det tysk-russiske forholdet

Det finnes også flere historiske eksempler på samarbeid mellom Tyskland og Russland. Tyskland har opp gjennom historien vært en uberegnelig partner som har byttet på å samarbeide med øst og vest (Schulze 1996). Dette har fått til dels alvorlige konsekvenser for Europas sikkerhet, og de europeiske landene har derfor fått en skeptisk holdning til Tyskland. Men noe tysk-russisk samarbeid har også vært positivt. For eksempel har kulturutvekslingen vært omfattende (Gawlina 2004: 177-178). Det er dessuten interessant at tyskere har hatt innflytelse på den russiske politiske eliten. For eksempel var tsarina Katharina den store opprinnelig tysk, og den prøyssiske statsmannen Freiherr vom Stein fungerte som rådgiver for tsar Aleksander I (Gawlina 2004: 180).

Imidlertid har tysk-russisk samarbeid flere ganger fått svært negative følger for andre land i Europa. Dette har provosert de andre statene og gitt opphav til den frykten for tysk-russisk samarbeid som finnes i Europa den dag i dag. Preussens og Russlands delinger av Polen på 1700-tallet er et eksempel som fortsatt ligger langt framme i polakkenes historiske bevissthet. Rapallo-avtalen fra 1922 er et annet eksempel. Den var den nye Sovjet-statens første diplomatiske triumf. Den innebar at Tyskland og Sovjetunionen ikke skulle betale krigsskadeerstatninger til hverandre, at de gjenopptok diplomatiske forbindelser med hverandre, samt at et handelssamarbeid skulle innledes. I Europas øvrige stater vakte avtalen bekymring fordi den innebar et samarbeid mellom det internasjonale samfunns "comrades in misfortune" (Winston Churchill, sitert i Stent 1999: 6). Tyskland og Sovjetunionen var isolert internasjonalt etter første verdenskrig og den russiske revolusjon. At Tyskland vendte seg mot øst ble av de vestlige statene ansett for å være et svik mot Europas sikkerhet (Stent 1999: 7). I ettertid har Rapallo-avtalen derfor stadig blitt trukket fram som et skremmende eksempel på skadelig tysk-russisk samarbeid.

Det samme gjelder ikke-angreps-pakten mellom Tyskland og Sovjetunionen fra 1939. Den såkalte Molotov-Ribbentrop-pakten førte til at Sovjetunionen kjøpte seg tid og unngikk å bli dratt inn i krigen like tidlig som de andre stormaktene. I et hemmelig

tillegg til avtalen ble dessuten Øst-Europa inndelt i tyske og sovjetiske interessesfærer, og kort tid etter at Tyskland angrep Polen i 1939 invaderte den røde armé Polen fra øst. Imidlertid innebar Hitlers planer hele tiden et angrep på Sovjetunionen, og Tyskland brøt pakten i 1941, da Wehrmacht invaderte Sovjetunionen (Schulze 1998: 176-177).

Militært samarbeid var for øvrig ikke noe nytt i det tysk-russiske samarbeidets historie. De to landene stod blant annet sammen i kampen mot Napoleon (Gawlina 2004: 180). Tysk-sovjetisk samarbeid bidro dessuten sterkt til å gjøre andre verdenskrig mulig. I 1920 inngikk de to landene et hemmelig militært samarbeid som gjorde det mulig for Tyskland å unngå Versaillestraktatens forbud mot opprustning, og som ga den røde armé tilgang til tysk teknologi (Stent 1999: 6).

Også den bilaterale handelen var omfattende i mellomkrigstiden. Det ble inngått en tysk-sovjetisk handelsavtale i 1921, og Tyskland ble Sovjetunionens viktigste handelspartner (Gawlina 2004: 179). I tidsrommet for den første sovjetiske femårsplanen utgjorde tyske varer halvparten av Sovjetunionens totale import (Stent 1999: 7). Tyskland og Sovjetunionen hjalp hverandre på denne måten med å bygge opp både økonomisk og militær styrke (Stent 1999: 6). Handelen med Tyskland bidro sterkt til veksten i den sovjetiske industrien (Stent 1999: 7). Her ble grunnlaget lagt for senere økonomisk samarbeid, for russerne utviklet respekt for de tyske produktene, og tyskerne så mulighetene i det russiske markedet. Økonomisk samarbeid hadde for øvrig vært viktig allerede på 1800-tallet. Da som nå utfylte økonomien i de to landene hverandre på en god måte (Stent 1999: 6). Russland eksporterte råvarer, og Tyskland eksporterte industrivarer.

3.2 Vest-tysk østpolitikk etter andre verdenskrig

Etter andre verdenskrig, da konflikten mellom de vestlige allierte og Sovjetunionen begynte å spisse seg til, var det destruerte Tyskland igjen hensatt i rollen som Europas svake sentrum (Schulze 1998: 201). Etter den betingelsesløse kapitulasjonen

i 1945 tok de allierte maktene USA, Sovjetunionen, Storbritannia og Frankrike over makten i Tyskland. Tyskland gjenvant ikke formelt sin suverenitet før i mars 1991, da Sovjetunionen ratifiserte 2+4-avtalen om gjenforeningen. I etterkrigstiden og under den kalde krigen hadde Vest-Tyskland derfor ikke mulighet til å føre noen selvstendig utenrikspolitikk. Isteden ble politikken ført i nær avstemming med USA og med partnerne i EF og Nato. Dette gjaldt også i politikken overfor Sovjetunionen.

I 1949 ble to tyske stater, Vest-Tyskland (BRD) og Øst-Tyskland (DDR), opprettet som et resultat av konflikten mellom de vestlige allierte og Sovjetunionen. Den tyske delingen var ikke ment å være noen permanent ordning. Gjenforening var hele tiden det langsiktige målet. På grunn av den kalde krigen ble dette målet imidlertid ikke nådd før i 1989. Tyskland ble ansett som nøkkelen til seier i den kalde krigen. Derfor var både USA og Sovjetunionen interessert i å kontrollere Tyskland. Dette var bakgrunnen for delingen av landet, og på det tyske territoriet stod amerikanske og sovjetiske soldater overfor hverandre, på hver sin side av den ”tysk-tyske” grensen. DDRs eksistens var fullstendig prisgitt Sovjetunionen, og landet spilte først og fremst en rolle som bollverk mot Vest-Europa.

Konrad Adenauer var Vest-Tysklands første kansler. Hans politikk gikk ut på å binde Tyskland til Vesten en gang for alle slik at den farlige vekselpolitikken mellom øst og vest skulle unngås for all fremtid (Schulze 1998: 202). Han var av den oppfatning at dette var den eneste måten Tyskland kunne gjenvinne sin suverenitet på. Tysk integrasjon i Vesten var også kursen de vestlige allierte la seg på, og det var de som hadde det siste ordet i tysk politikk. Versailles hadde vist at det ikke var hensiktsmessig å straffe og isolere Tyskland dersom man ville unngå senere tysk aggresjon (Schulze 1998: 205). Målet var derfor å integrere Vest-Tyskland i et vestlig fellesskap i så stor grad at prosessen ikke var mulig å reversere, uansett hvilke politiske endringer Tyskland opplevde.

Denne såkalte ”Westbindung” dannet grunnlaget for det som ble Vest-Tysklands politikk gjennom hele den kalde krigen, og som også har preget tysk utenrikspolitikk etter gjenforeningen. Det grunnleggende prinsippet i tysk politikk har vært

økonomisk, sikkerhetspolitisk og verdimelessig forankring i Vesten (von Bredow 2006: 26-27). Etter de katastrofale erfaringene man hadde gjort seg med tysk nasjonalisme, ønsket vesttyske politikere å finne en erstatte for nasjonalisme som det bærende elementet i tyskernes identitet (Takle 1998: 19). Multilateralisme ble svaret. Selv om nasjonalismen ikke forsvant fullstendig av den grunn, har Tyskland følgelig tillagt internasjonalt samarbeid større vekt enn noe annet europeisk land. Tysk alenegang har ikke forekommet siden andre verdenskrig, og ville heller ikke blitt akseptert verken av den tyske befolkningen eller av det internasjonale samfunn. Tysklands forhold til sin egen rolle i andre verdenskrig har altså gitt seg utslag i at landet har gjort mye for ikke å bli oppfattet som truende. Den tyske regjeringen har nesten uten unntak avstemt sin utenrikspolitikk med sine vestlige samarbeidspartnere og allierte. Det har vært viktig ikke å trå noen på tærne, og særlig ikke små stater.

I Adenauers tid var Vest-Tysklands forhold til Sovjetunionen først og fremst preget av konfrontasjon. Adenauers regjering nektet å anerkjenne DDR, og ønsket heller ikke å ha relasjoner til stater som anerkjente landet. Vest-Tysklands fremste mål var å oppheve den tyske delingen (Schulze 1998: 202, Stent 1999: 9). Sovjetunionen var fienden i systemkonflikten som etter hvert utviklet seg til å bli den kalde krigen. Konflikten nådde sitt kaldeste punkt på begynnelsen av 1960-tallet, da Sovjetunionen bygget Berlin-muren og Cuba-krisen brakte supermaktene på randen av krig.

Sett under ett var Sovjetunionens politikk overfor Vest-Tyskland i tiden etter opprettelsen av de to tyske statene i 1949 preget av liten samarbeidsvilje. For å styrke egen sikkerhet ønsket Sovjetunionen å bruke de øst- og sentraleuropeiske landene som buffersone mot Tyskland (Stent 1999: 10). De sovjetiske lederne legitimerte hegemoniet i Øst-Europa med at det beskyttet de østeuropeiske landene mot faren Tyskland representerte. Hovedmålet for den sovjetiske tysklandspolitikken var å få Vest-Tyskland til å anerkjenne DDR som stat slik at legitimiteten for DDRs eksistens økte. Sovjetunionen håpet dette ville stabilisere DDR og dermed også delingen av Europa.

Vest-Tysklands politikk endret seg da den sosialliberale regjeringen under kansler Willy Brandt innledet sin "Neue Ostpolitik" på 1970-tallet. Den nye regjeringen viste til at den harde politikken Adenauer hadde ført overfor øst ikke hadde gitt de ønskede resultater. Derfor var det på tide å legge om kursen. Med østpolitikken rettet Vest-Tyskland blikket østover og søkte å normalisere og ta brodden av relasjonene til landene i Øst-Europa (Schulze 1998: 216). Brandt inngikk de såkalte "østavtalene" ("Ostverträge") med Sovjetunionen og Polen. Aller viktigst var avtalen med DDR, som tok utgangspunkt i at det eksisterte to tyske stater, og i at grensen mellom BRD og DDR var ukrenkelig. "Wandel durch Annäherung" (endring gjennom tilnærming) var Brandts oppskrift, og den bunnet i en forståelse om at de kommunistiske statene ikke kunne ryddes av veien, men at man isteden måtte prøve å endre dem (Schulze 1998: 219). Brandt godtok altså den midlertidige delingen av Tyskland. Det er imidlertid viktig å poengtere at Brandt kunne føre sin østpolitikk kun fordi den hadde USAs støtte. Vest-Tyskland kunne fortsatt ikke opptre selvstendig i utenrikspolitikken.

Avspenningen mellom øst og vest som fulgte var dessuten en følge av at også Sovjetunionen ønsket et mindre anstrengt forhold til Vesten (Stent 1999: 12). Sovjetunionen var dessuten interessert i å gjenoppta de økonomiske forbindelsene med Vest-Tyskland, og å pleie disse uavhengig av de politiske relasjonene (Stent 1999: 11). Dette er bakgrunnen for "gass mot rør"-avtalene mellom Sovjetunionen og Vest-Tyskland fra begynnelsen av 1970-tallet, hvor Vest-Tyskland mottok sovjetiske gassleveranser mot at de leverte gassrørledningene. Rørledningene som ble lagt den gang la grunnlaget for den senere utbyggingen av det energipolitiske samarbeidet mellom Tyskland og Russland.

De to hendelsene med aller størst betydning for Tysklands russlandspolitikk var den tyske gjenforeningen og Sovjetunionens oppløsning. Da delingen av Europa og av Tyskland ble opphevet, var det for første gang siden krigen mulig for Tyskland å føre en selvstendig politikk overfor Russland. Gjenforeningen kom uventet, og hadde sitt opphav i Sovjetunionens svinnende makt og påfølgende reformkurs. Da Mikhail

Gorbatsjov løsnet grepet om Øst-Europa, begynte menneskene der å kreve politiske endringer. Mange flyktet også vestover, og det var dette som til slutt førte til at Berlin-muren falt i 1989. Da det ble klart at Sovjetunionen ikke ville gripe inn militært, innså tyskerne at gjenforeningen kunne være innenfor rekkevidde.

Selve gjenforeningen ble avsluttet i 1990, da DDR ble en del av BRD. Dette ville ikke vært mulig dersom ikke Sovjetunionen og USA hadde støttet opp om det. Gorbatsjov ble av den grunn en folkehelt i Tyskland. Sovjetunionens militære tilbaketrekning fra tysk territorium foregikk forholdsvis smertefritt, selv om de siste soldatene forlot tysk jord først i 1994. At Sovjetunionen lot gjenforeningen foregå nærmest uten friksjoner førte til at tyskerne følte takknemlighet overfor den sovjetiske statsledelsen. Dette bidro til at Tyskland etter gjenforeningen framsto som et europeisk talerør for Russlands interesser.

I tiden rett etter Sovjetunionens oppløsning i 1991 bidro Tyskland med storstilt finansiell støtte til Russland for å bidra til at den politiske og økonomiske transformasjonen skulle lykkes. Gjenforeningen utgjorde vendepunktet i det tysk-russiske forholdet fordi Tyskland nå for første gang kunne føre en selvstendig politikk overfor Sovjetunionen.

Helmut Kohl var kansler i tiden før, under og etter den tyske gjenforeningen. Han utviklet et nært vennskap med den russiske presidenten Boris Jeltsin. Den gang ble Kohl kritisert for å basere de tysk-russiske relasjonene for mye på sitt personlige forhold med sin russiske kollega, et forhold som i den tyske offentligheten polemisk ble kalt "saunavennskapet" fordi Kohl og Jeltsin gikk i badstu sammen (Spanger 2005: 1). Da den rød-grønne regjeringen ble innsatt i 1998, erklærte den at den skulle innta en mer kritisk holdning til Russland og i mindre grad la det bilaterale forholdet bero på statsledernes personlige vennskap (Spanger 2005: I). I 2005 var det imidlertid klart at den rød-grønne regjeringens russlandspolitikk hadde mange likhetstrekk med Kohl-regjeringens politikk; forholdet til Russland var nært, og de to statslederne Schröder og Putin hadde utviklet et nært vennskap.

4. Analyse av den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland

I den rød-grønne regjeringsperioden gikk Tyskland inn for å styrke både det energipolitiske og det øvrige økonomiske samarbeidet med Russland. Satsningen inngikk i det såkalte ”strategiske partnerskapet” med Russland, og ble særlig tydelig etter 2002 (Spanger 2005). I dette kapitlet gjør jeg først rede for hva regjeringens satsning innebar. Deretter undersøker jeg hvordan man kan forklare den ut fra den regimeteoretiske beslutningsmodellen. I tillegg undersøker jeg i hvilken grad også beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet og den personorienterte beslutningsmodellen kan bidra til forklaringen.

4.1 Bakgrunn: Regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland

4.1.1 Satsning på å styrke det energipolitiske samarbeidet

Det er tiltakene den rød-grønne regjeringen satte i verk for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland jeg vil forklare i den videre analysen. I dette avsnittet gjør jeg rede for hvilke tiltak det var snakk om innenfor gassektoren.

Sett under ett var man i den rød-grønne regjeringsperioden vitne til en økende integrasjon av den tyske og den russiske gassindustrien. Selskaper fra begge land samarbeidet i økende grad både oppstrøms og nedstrøms, altså innenfor både produksjon, transport og salg av gass. Det viktigste bilaterale enkeltprosjektet var byggingen av gassrørledningen Nord Stream under Østersjøen. Men det energipolitiske samarbeidet omfattet også flere andre tiltak.

Jeg ser her nærmere på tiltak innenfor tre ulike områder. For det første dreier det seg om utbygging av infrastruktur for transport av gass over lange avstander. For det andre dreier det seg om forsterket samarbeid på oppstrømsmarkedet, altså innenfor produksjon av gass på gassfelt i Russland. For det tredje handler det om styrket samarbeid på nedstrømsmarkedet, hovedsakelig innenfor salg og levering av gass til sluttbrukere i Tyskland.

Erklæring om samarbeid innenfor energisektoren

Schröder og Putin avga som nevnt en erklæring om samarbeid innenfor energisektoren i 2004. Den ga uttrykk for at en generell styrking av samarbeidet innenfor de nevnte områdene var et satsningsområde for den tyske regjeringen (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2004).

Erklæringen ble avgitt i forbindelse med energiselskapene Eons og Gazproms planer om å utvide sitt samarbeid både oppstrøms og nedstrøms. Eon Ruhrgas er Tysklands største gasselskap, og Gazprom er Russlands gassmonopol. I erklæringen hilste Schröder og Putin disse selskaperes konkrete samarbeidsplaner velkommen. Disse inkluderte samarbeid innenfor produksjon av gass og strøm og innenfor utbygging av infrastruktur, blant annet gassrørledningen under Østersjøen. Schröder og Putin slo fast at dette samarbeidet mellom energiselskapene var ”av stor betydning” (ibid, egen oversettelse). Derfor ville den tyske og den russiske regjeringen ”samarbeide tett” i spørsmål som angikk de konkrete prosjektene, med det mål for øye å ”minimere den ikke-kommersielle risikoen i den grad det er mulig, samt å bidra til å fjerne hindringer også på europeisk nivå” slik at prosjektene kunne gjennomføres (ibid, egen oversettelse).

Erklæringen viser at den politiske ledelsen i begge land var opptatt av å bidra til et forsterket samarbeid mellom de to landene. At målsetningene som ble beskrevet i erklæringen ikke bare var tomme ord, illustreres ved at det tysk-russiske energipolitiske samarbeidet faktisk ble intensivert innenfor alle de tre nevnte områdene.

Nord Stream

Det viktigste av energiselskaperens samarbeidsprosjekter var byggingen av gassrørledningen Nord Stream. I september 2005 undertegnet Gazprom og de tyske selskapene Eon Ruhrgas og Wintershall i Schröders og Putins nærvær en avtale om å bygge en ny rørledning fra Russland til Tyskland. Nord Stream vil gå under Østersjøen fra Vyborg i Russland til Greifswald i Tyskland. Den vil transportere gass fra flere felter i Vest-Sibir og fra det enda uutbygde Shtokman-feltet i Barentshavet (Nord Stream 2006). Gassen skal selges i Tyskland, men det har også vært snakk om å levere til andre europeiske land, blant annet Storbritannia og Frankrike (Nord Stream 2006b). Rørledningen vil dessuten sikre forsyninger til den russiske eksklaven Kaliningrad.

Nord Streams årlige transportkapasitet vil være på 55 milliarder kubikkmeter. Dette tilsvarer ca. halvparten av det totale volumet Tyskland importerte i 2005 (Götz 2005: 2). Det samlede investeringsbehovet for prosjektet er beregnet til over 5 milliarder euro (Nord Stream 2006). Det er opprettet et eget selskap, Nord Stream AG, som skal stå for byggingen av rørledningen. Selskapet er et tysk-russisk felles foretak hvor Gazprom eier 51 % og Eon Ruhrgas og Wintershall eier 24,5 % hver. Byggingen av rørledningen startet i desember 2005, og det første av ledningens to løp er planlagt å stå ferdig i 2010.

Samarbeid på oppstrøms- og nedstrømsmarkedene

Den rød-grønne regjeringen gikk som nevnt også inn for å øke tyske energiselskapers engasjement i Russland og for å øke russiske energiselskapers engasjement i Tyskland. Tyske politikere uttrykte sin støtte ved gjentatte anledninger, som for eksempel Schröder på en tysk-russisk investeringskonferanse i 2004: "Jeg tror dette [tysk-russiske energipolitiske] samarbeidet vil utvikle seg til å bli kooperasjon innenfor mer enn bare handel, det bør bli kooperasjon innenfor produksjon av ulike typer energi, innenfor bearbeiding, men også innenfor transport og distribusjon av energi. Vi ønsker et slikt omfattende samarbeid" (Schröder 2004, egen oversettelse).

Utbyggingen av det bilaterale samarbeidet på oppstrøms- og nedstrømsmarkedene ble diskutert på høyt politisk nivå flere ganger. Det var for eksempel tema under Putins besøk til Berlin i september 2005, da Nord Stream-avtalen ble undertegnet (Bundesregierung 2005e). I følge Schröder selv førte han og Putin en ”dialog om strategiske samarbeidsprosjekter” innenfor energisektoren (Schröder 2004b).

I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden utviklet særlig det tysk-russiske samarbeidet på oppstrømsmarkedet seg til å bli meget godt. I følge Gazprom-sjef Aleksej Miller var tyske selskaper de eneste utenlandske selskapene Gazprom var interessert i å samarbeide med innenfor gassproduksjon i Russland (Domen og Mayr 2005). Det var viktig at Gazprom var positivt innstilt til Tyskland fordi Gazprom er Russlands desidert største gasselskap, og har monopol på eksport. Den russiske stat eier 51 % av Gazprom, og det er liten tvil om at selskapet ikke bare følger kommersielle interesser, men også Kremles (Godzimirski 2006: 73).

I 1999 opprettet Ruhrgas det felles foretaket Gerosgaz sammen med Gazprom (Gazprom 2006b). Gerosgaz er aktivt innenfor gassproduksjon i Russland. Tysklands nest største gasselskap Wintershall etablerte på sin side det felles foretaket Achimgaz sammen med Urengoygazprom, et datterselskap av Gazprom (Meier 2004: 12). Selskapet ble opprettet for å drive gassproduksjon på Urengoy-feltet, som er et av verdens største gassfelter. Wintershalls deltakelse i prosjektet representerer en av de største investeringene et tysk selskap noensinne har gjort i Russland (ibid). I 2003 utvidet Wintershall sitt samarbeid med Gazprom innenfor eksplorerings- og produksjonssektorene, og deltar nå blant annet også på utbyggingen av det store Jusjno Ruskoje-feltet i Sibir (Wintershall 2006c). Utover dette har Ruhrgas investert i gassinfrastruktur i Russland, og forhandlet med Gazprom om flere samarbeidsprosjekter innenfor gass- og kraftproduksjon (Zagorski 2005: 13).

Samarbeidet på nedstrømsmarkedet i Tyskland opplevde ikke en like positiv utvikling i den rød-grønne regjeringsperioden, selv om grunnlaget for samarbeid allerede var der. Gazprom har vært involvert nedstrøms i Tyskland siden 1993, da Wingas ble stiftet som et felles foretak mellom Wintershall og Gazprom. Wingas har

etter hvert utviklet seg til å bli en betydelig aktør på det tyske gassmarkedet, mye takket være utviklingen av et eget rørledningssystem på flere tusen kilometer (IEA 2000: 72). I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden hadde Gazprom ambisjoner om å bedre sin tilgang til sluttbrukermarkedet i Tyskland både ved å opprette felles foretak med europeiske selskaper og ved å entre markedet direkte (Domen og Mayr 2005). I 2005 undertegnet Wintershall og Gazprom en avtale om videre utbygging av gassinfrastrukturen i Europa (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2005).

Utover samarbeidet på oppstrøms- og nedstrømsmarkedene er det verdt å nevne at Eon Ruhrgas kjøpte seg inn i Gazprom, slik at selskapet nå eier ca. 5 % av aksjene (Eon Ruhrgas 2007). Dermed er Eon Ruhrgas Gazproms største utenlandske investor (ibid). I tillegg til dette ble Eon Ruhrgas' styreleder Burckhard Bergmann i 2000 valgt inn i styret til Gazprom som første representant for et utenlandsk selskap noensinne (ibid).

4.1.2 Satsning på å styrke øvrig økonomisk samarbeid

Den rød-grønne regjeringen iverksatte også tiltak for å styrke det økonomiske samarbeidet innenfor andre sektorer enn energi. Dette gjorde den hovedsakelig ved å etablere institusjonaliserte rammer for dialog mellom relevante aktører, og ved å diskutere bilateralt økonomisk samarbeid i politiske samtaler.

Regjeringens kanskje viktigste tiltak var opprettelsen av årlige bilaterale regjeringkonsultasjoner med Russland. Disse har blitt arrangert hvert år siden 1998. Regjeringkonsultasjonene innebærer bilaterale møter mellom statslederne og flere av deres ministre, samt samtaler med andre statlige og ikke-statlige aktører. I den rød-grønne regjeringsperioden stod bilateralt økonomisk samarbeid på dagsorden under alle konsultasjonene. Nærings- eller finansministeren deltok dessuten på alle. Regjeringkonsultasjonene ble ofte brukt som arena for inngåelse av storstilte avtaler mellom private selskaper. Et eksempel er konsultasjonene i Jekaterinburg i 2003, da tyske og russiske selskaper inngikk forretningsavtaler til en samlet verdi av over en

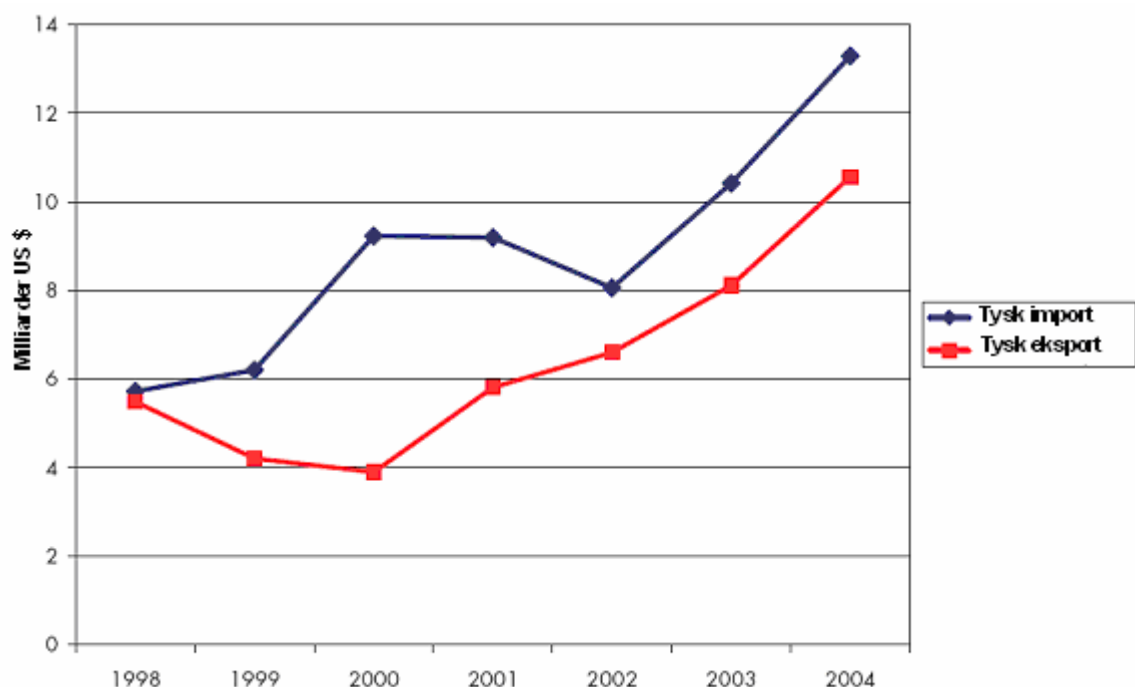
milliard euro (Meier 2004: 12). Ved siden av regjeringskonsultasjonene var den årlige varemessen i Hannover en viktig anledning for inngåelse av slike avtaler. Russland var partnerland på Hannover-messen i 2005.

Et annet viktig tiltak var opprettelsen av en strategisk arbeidsgruppe for tysk-russisk økonomisk og finansielt samarbeid. Gruppen er en slags tankesmie som består av nøkkelpersoner innenfor næringsliv og politikk. Den er viktig fordi den opererer på siden av byråkratiske strukturer og fordi den rapporterer direkte til øverste politiske ledelse i begge land. Etter hvert har den fått en helt sentral funksjon som bindeledd mellom det tyske og det russiske næringslivet (Spanger 2005: 20).

Gruppen har forberedt og fulgt opp en rekke industrielle samarbeidsprosjekter til en samlet verdi av flere milliarder euro (Meier 2004: 18). Forhandlinger i gruppen førte dessuten til at spørsmålet om størrelsen på og vilkårene for nedbetalingen av den gamle gjelden Sovjetunionen hadde hatt til DDR ble løst i 2002 (Meier 2004: 14). Arbeidet i gruppen bidro også sterkt til løsningen av en konflikt om eksportgaranti som hadde irritert det bilaterale forholdet en stund (Müller 2002). At denne tvisten ble løst banet vei for at Tysklands statlige eksportgarantiordning overfor det russiske markedet kunne utvides. Dette innebar en bedring av vilkårene for tyske eksportører, og bidro dermed til at den bilaterale handelen økte (Meier 2004: 10).

En siste type tiltak den rød-grønne regjeringen satte i verk var støtte til økt kontakt mellom de sivile samfunn i begge land. Det mest profilerte prosjektet i den forbindelse var den såkalte Petersburg-dialogen, som ble opprettet på Schröders og Putins initiativ. Dialogen skulle representere den "andre søylen" i det tysk-russiske forholdet ved siden av økonomisk samarbeid (Zagorski 2005: 5). Den var et årlig forum for representanter fra det sivile samfunn, politikk og næringsliv i begge land. Petersburg-dialogen bidro til å fremme økonomisk samarbeid fordi økonomi var et tema på alle rundene, og fordi unge, lovende forretningsfolk var blant deltakerne (Meier 2004: 17-18).

Tyskland og Russland samarbeidet dessuten om videreutdanning av russiske næringslivsledere i Tyskland (Bundesregierung 2001). I 2005 avga Schröder og Putin en felles erklæring om strategisk partnerskap innenfor utdanning, forskning og innovasjon (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2005). Mulighetene for ungdoms-, student- og forskerutveksling ble generelt forbedret, blant annet ved at Tyskland og Russland forenklet visumreglene for disse gruppene, samt for forretningsfolk (Auswärtiges Amt 2006). Av betydning var dessuten at Tyskland ga sin støtte til Russlands medlemskap i WTO (Bundesregierung 2002).



Figur 4.1. Tysklands handel med Russland (i milliarder USD).

Kilde: Forschungsstelle Osteuropa (2006). Tall fra Russlands statistiske sentralbyrå.

Det bilaterale økonomiske samarbeidet blomstret i den rød-grønne regjeringsperioden, og særlig i tiden etter at Vladimir Putin ble president i 2000 (Meier 2004). Figur 4.1. viser veksten i den bilaterale handelen mellom 1998 og 2004. Som man ser viste Tysklands eksport til Russland en jevn, sterk stigning etter 2000. Den bilaterale handelen mer enn doblet seg i løpet av hele den rød-grønne

regjeringsperioden (Veit 2006: 63). Utover dette steg antallet tyske bedrifter som er aktive i Russland. Med over 3500 bedrifter er Tyskland nå det landet med størst nærvær av selskaper i Russland (Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft 2006). Også verdien av tyske direkte investeringer i Russland økte kraftig i løpet av perioden, selv om den lå under verdien av investeringer fra andre europeiske land (Beste m. fl. 2006).

4.2 Forklaring ut fra den regimeteoretiske beslutningsmodellen

I det foregående avsnittet har jeg beskrevet hvordan den rød-grønne regjeringen gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. I den videre analysen ønsker jeg å forklare hvorfor den gjorde dette. I dette avsnittet analyserer jeg den tyske regjeringens politikk ut fra den regimeteoretiske beslutningsmodellen.

I analysen undersøker jeg holdbarheten i antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen om at regjeringens satsning på samarbeidet med Russland kan forklares med at Tyskland forfulgte sine interesser, og at disse var bestemt av at Tyskland stod i et asymmetrisk gjensidig avhengighetsforhold til Russland. Jeg undersøker først og fremst om Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre, og om dette var asymmetrisk. Jeg undersøker videre om strukturen i dette forholdet var utslagsgivende for den tyske regjeringens politikk overfor Russland.

Som nevnt vektlegger den regimeteoretiske beslutningsmodellen særlig de utenrikspolitiske målene, beslutningene og handlingene. Sett fra det regimeteoretiske perspektivet bestemmes disse av at statene forfølger sine interesser (Keohane og Nye 2001: xiii). Verdier er imidlertid ikke viktige i den regimeteoretiske beslutningsmodellen. Derfor vil jeg ikke fokusere på dem i den videre analysen. Isteden vil jeg konsentrere meg om den rød-grønne regjeringens mål for

russlandspolitikken, samt om dens politiske beslutninger og handlinger. Til slutt analyserer jeg også konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland.

4.2.1 Den rød-grønne regjeringens mål

Det regimeteoretiske perspektivet anser økonomisk velferd for å være en politisk målsetning som blir stadig viktigere i utenrikspolitikken (Keohane og Nye 2001: 24). Perspektivet åpner for at økonomisk utvikling i eget land kan være målet med å samarbeide med andre land. Det finnes belegg for at dette var tilfelle for Tysklands satsning på å styrke samarbeidet med Russland. Annen forskning har pekt på at et formål med den rød-grønne regjeringens satsning var å skaffe seg markedsfordeler i den russiske økonomien og dermed bidra til å avhjelpe de økonomiske problemene i Tyskland (Adomeit m. fl. 2004, Umbach 2006). Tyske politikeres argumentasjon støtter et slikt syn, og dermed den regimeteoretiske antagelsen. For eksempel uttalte Schröder i 2005 at han ville satse på energipartnerskapet med Russland fordi han anså det for å ligge i "den tyske industriens interesse" og fordi det ville bidra til å skape arbeidsplasser i Tyskland (Schröder 2005b, egen oversettelse). I sin argumentasjon ga Schröder altså uttrykk for at målet med samarbeidet med Russland var økonomisk vekst og velstand i Tyskland. Dette er i tråd med det regimeteoretiske perspektivet.

4.2.2 Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger

I det meste av litteraturen forklares Tysklands satsning på å styrke det tysk-russiske energipolitiske og økonomiske samarbeidet, altså de utenrikspolitiske beslutningene og handlingene, med interessepolitikk (Franzke 2005, Hövelmann 2005, Rahr 2005, Spanger 2005, Veit 2006). I kildematerialet finnes belegg for at en slik forklaring stemmer. Et tydelig eksempel er Schröders og Putins uttalelse etter de bilaterale regjeringkonsultasjonene i 2000 om at man "på grunnlag av felles interesser" ville bringe nytt liv i det bilaterale forholdet (Bundesregierung 2000, egen oversettelse).

For å vurdere den regimeteoretiske antagelsens holdbarhet nærmere undersøker jeg i det følgende om Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre, og om dette var asymmetrisk. Jeg undersøker også om det finnes belegg i form av argumentasjon og handlinger som tyder på at interesser lå til grunn for den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland, og om interessene ble bestemt av Tysklands gjensidige avhengighetsforhold til Russland.

Gjensidig avhengighet

Det er ikke vanskelig å finne belegg for at Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre på energiområdet. Tyskland var avhengig av energileveranser fra Russland, og Russland var avhengig av å selge energiråstoffer til Tyskland. Dette illustreres ved at Tyskland importerte nesten 40 % av sin gass fra Russland, og at eksporten av gass til Tyskland utgjorde nesten en fjerdedel av Russlands totale gassseksport (Adomeit m. fl. 2004: 3).

Det energipolitiske samarbeidet mellom Tyskland og Russland har lange tradisjoner. Allerede i 1970 undertegnet Ruhrgas den første langsiktige leveranseavtalen for naturgass med Sovjetunionen (Eon Ruhrgas 2007). Forholdene lå godt til rette for dette fordi Tyskland er fattig på energiråstoff, mens Russland er rikt. Russland er i dag verdens største produsent og eksportør av naturgass og verdens nest største produsent og eksportør av råolje (Statistisches Bundesamt 2006). Landet har verdens største påviste gassreserver (BP 2005).

Tysklands avhengighet av russiske gassleveranser

Tyskland har forholdsvis små egne energiressurser. Landet har noen kull- og gassreserver, men disse er ikke store nok til å kunne dekke eget energibehov. Tyskland importerer derfor rundt to tredeler av sin primærenergi (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2000: 289). Fordi Tyskland er Europas største energikonsument, er det samlede volumet av energien Tyskland importerer dessuten meget stort (OECD 2002: 44-45).

Naturgass utgjør 23 % av Tysklands primærenergiforbruk, og er dermed den tredje viktigste energikilden etter olje og kull (BMW 2006). Naturgass brukes først og fremst til oppvarming, til matlaging i husholdninger, samt til elektrisitetsproduksjon i gasskraftverk. Dannelsen av et omfattende marked for gass i Vest-Tyskland skjedde på begynnelsen av 1970-tallet i forbindelse med at Nederland oppdaget store gassforekomster i Nordsjøen (Wybrew-Bond 1999: 6-7). Dermed begynte også utbyggingen av et omfattende gassrørledningsnettverk i Europa (ibid). Bruken av gass økte dessuten etter oljekrisen i 1973 fordi det ble ansett som tryggere å basere seg på gass, som det fantes store mengder av i Europa, enn olje, som var konsentrert i Midt-Østen (ibid). Sovjetunionen var tidlig ute med å eksportere naturgass, både til Øst- og Vest-Europa.

Handelen med gass har meget stor betydning for Tyskland fordi energi er en strategisk råvare. Bruken av energi er ikke et mål i seg selv, men derimot et middel for å nå andre mål som er viktige for et samfunn (Smil 2005: 63). Disse inkluderer velstand, økonomisk utvikling, og teknisk og strategisk overlegenhet (ibid). Moderne samfunn ville stoppe opp uten energi. Derfor er energiforsyningssikkerhet et politisert tema. Fordi gass i dag utgjør en forholdsvis høy andel av Tysklands primærenergiforbruk, er tilgangen på tilstrekkelige mengder gass av stor betydning. Eventuelle problemer med forsyningene får store umiddelbare konsekvenser for vanlige folk fordi naturgass brukes i husholdninger og til elektrisitetsproduksjon.

Å sikre seg tilgang på energi lå derfor i Tysklands interesse. Nærings- og arbeidsminister Clements argumentasjon i en tale om energipolitikk illustrerer dette: "Energiforsyningen er ikke særlig interessant når den fungerer. Men hvis den en gang ikke skulle gjøre det, kunne det føre til hjertestans for hele nasjonaløkonomien. Uten energi fungerer ingenting" (Clement 2005, egen oversettelse). Tilgang på energi var i høyeste grad en politisk problemstilling i Tyskland i den rød-grønne regjeringperioden. Den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland innenfor energisektoren er i seg selv et eksempel på dette. Men også politikernes argumentasjon tyder på at tilgang på energi var et politisert tema. For

eksempel har Schröder uttalt: ”En sikker energiforsyning er en grunnleggende forutsetning for at vår økonomi skal fungere. (...) Dette er en viktig oppgave for en målbevisst og fremtidsrettet politikk” (Schröder 2005b, egen oversettelse).

I 2005 dekket Tyskland ca. 85 % av sitt forbruk av naturgass gjennom import (Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle 2005). Rundt 40 % av den importerte gassen kom fra Russland (Meier 2004: 8). Dette gjorde Russland til den viktigste eksportøren av gass til Tyskland. De nest viktigste var Norge og Nederland med henholdsvis ca. 30 % og ca. 20 % (Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle 2005). Av de vesteuropeiske landene er det bare Østerrike som importerer en større andel gass fra Russland enn Tyskland (Sander 2007: 17). Det finnes også regionale forskjeller innad i Tyskland. På grunn av de tette båndene mellom DDR og Sovjetunionen, var DDR nesten utelukkende forsynt med russisk gass. Fortsatt ligger andelen russisk gass høyere i forbundsstatene i øst. Verbundnetz Gas, som praktisk talt kontrollerer importen av gass til disse delstatene, henter nesten 50 % av sin gass fra Russland (Verbundnetz Gas 2007).

Tysklands gassimport er dermed i praksis konsentrert på leveranser fra kun tre land. På denne måten skiller gassimporten seg fra importen av olje, som er spredt på et større antall leverandører (Informationskampagne Erneuerbare Energien 2006). Den lave graden av diversifisering av gassimporten fører til at importen fra hver enkelt leverandør har meget stor betydning. Kostnadene forbundet med en eventuell stans i leveransene fra ett av landene vil dermed være store for Tyskland. Dette gjelder særlig leveransene fra Russland og Norge.

Uttalelser fra sentrale politikere tyder på at forståelsen av Tysklands avhengighet av gassleveranser fra Russland hadde betydning for den rød-grønne regjeringens politikk. Et eksempel er nærings- og arbeidsminister Wolfgang Clement (2005, egen oversettelse), som begrunnet utbyggingen av energisamarbeidet med Russland med at Tyskland allerede importerer store mengder energi derfra:

Regjeringen og det tyske næringslivet er svært interesserte i å bygge ut det tysk-russiske samarbeidet på energiområdet. Russland dekker rundt 35 prosent av vårt forbruk av naturgass og rundt 31 prosent av vårt forbruk av råolje, og er dermed vår største og dessuten en ytterst pålitelig leverandør av primærenergi.

På bakgrunn av det ovennevnte slår jeg fast at Tyskland var avhengig av russiske gassleveranser. Tyske politikeres argumentasjon og handlinger tyder dessuten på at forståelsen av denne avhengigheten hadde betydning for den rød-grønne regjeringens politiske beslutninger og handlinger overfor Russland.

Tysklands avhengighet av øvrig økonomisk samarbeid med Russland

Handelen med Russland innenfor andre sektorer enn energi var også av betydning for Tyskland, selv om energi og råstoffer utgjorde hele tre firedeler av Tysklands totale import fra Russland (Meier 2004: 7). Tysklands eksport til Russland bestod på den annen side først og fremst av industrivarer. Tyskland er Russlands viktigste handelspartner (Deutsche Botschaft Moskau 2007). I 2005 eksporterte Tyskland varer til en verdi av 17 milliarder euro til Russland (Statistisches Bundesamt 2006c). De viktigste varene Tyskland eksporterte til Russland var industrivarer som maskiner, anlegg og biler, men eksporten omfattet også elektroniske og kjemiske produkter og landbruksvarer (Deutsche Botschaft Moskau 2007).

Tyskland er Europas ledende industrinasjon. I 2001 hadde Tyskland verdens tredje største bruttonasjonalprodukt etter USA og Japan, og i 2003 gikk Tyskland forbi USA som verdens største eksportnasjon (OECD 2002: 12-13; Statistisches Bundesamt 2006c). I forhold til i andre vesteuropeiske land står industrisektoren i Tyskland for en stor del av verdiskapningen, og det teknologiske nivået er høyt (OECD 2002: 22-23).

Siden gjenforeningen har Tyskland imidlertid hatt økonomiske problemer. Den gjennomsnittlige årlige veksten mellom 1991 og 2001 var på kun 1,5 %, og lå godt under EU-gjennomsnittet (OECD 2002: 14-15). Arbeidsledigheten har også vært høy i europeisk målestokk. Underskudd i budsjettet gjorde at Tyskland, den sterkeste pådriveren for etableringen av EUs stabilitetspakt, selv brøt denne tre år på rad i den

rød-grønne regjeringsperioden (Martinsen 2005b: 404-405). Disse vanskelighetene har vært harde å takle for den tyske befolkningen, i vest fordi økonomien er blitt svekket i forhold til før gjenforeningen, og i øst fordi forventningene om forbedringer ikke er blitt innfridd. Å få bukt med problemene i økonomien var derfor den rød-grønne regjeringens høyest prioriterte oppgave da den kom til makten i 1998 (Aufbruch und Erneuerung... 1998).

De økonomiske problemene hadde betydning for Tysklands russlandspolitikk fordi Tysklands økonomi er svært eksportorientert. Derfor har utenrikshandelen stor innvirkning på den økonomiske situasjonen. Tyske bedrifter er av den grunn stadig på utkikk etter nye markeder i utlandet, og myndighetene bidrar med å legge til rette for dem (von Bredow 2006: 238). Åpningen av økonomien i de tidligere kommunistiske statene i Øst- og Sentral-Europa representerte i så måte en stor sjanse for det tyske næringslivet. Tysklands geografiske beliggenhet midt i Europa bidro også til dette. Russland var med sine over 140 millioner innbyggere og sterke økonomiske vekst et enormt potensielt marked for tyske produkter. Tyske industrivarer var attraktive i Russland på grunn av moderniseringsbehovet i den russiske industrien (Meier 2004).

I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden ble Russland dessuten stadig mer attraktiv som handelspartner. Etter at finanskrisen i 1998 var overvunnet, opplevde den russiske økonomien en positiv utvikling. Veksten var høy, gjennomsnittlig 6,7 % årlig mellom 1999 og 2005 (Statistisches Bundesamt 2006), høy oljepris førte til økte inntekter, og forretningsklimaet var mer stabilt enn det hadde vært på 1990-tallet. Putin la stor vekt på å stabilisere landet, og det ga resultater for næringslivet, selv om det fikk negative følger for den demokratiske utviklingen i landet. Rettslige reformer og skatteletter bidro til at det var langt enklere å drive forretninger med Russland i Putins regjeringstid enn det hadde vært under Jeltsin (Meier 2004: 20). Forholdene i Russland lå altså godt til rette for å intensivere det økonomiske samarbeidet.

Samarbeidet innenfor andre områder enn energi representerte fremfor alt store muligheter for Tyskland. Tyske politikere var seg dette bevisst, noe Schröders

uttalelse fra 2005 er et eksempel på: ”(...) [D]en enorme økonomiske utviklingen som Russland har gjennomgått i løpet av Putins tid som president” utgjør ”en sjanse for det tyske næringslivet som knapt kan overvurderes” (Bundesregierung 2005d, egen oversettelse).

Russlands avhengighet av Tyskland

Russland var avhengig av de økonomiske transaksjonene med Tyskland, både innenfor energi og innenfor andre sektorer. Ser man på den samlede verdien av den bilaterale handelen kan man hevde at Tysklands avhengighet av Russland mindre enn Russlands avhengighet av Tyskland. Som nevnt var Tyskland Russlands viktigste handelspartner. Men Russland var kun Tysklands 10. viktigste handelspartner for import og 13. viktigste for eksport (Statistisches Bundesamt 2006b, tall fra 2004). Tyskland har vært Russlands viktigste handelspartner siden slutten av 1990-tallet (Deutsche Botschaft Moskau 2007). I 2005 kom 13 % av Russlands import fra Tyskland, mens 8 % av eksporten gikk til Tyskland (Statistisches Bundesamt 2006). De viktigste varene Russland importerte fra Tyskland var som nevnt industrivarer, og de viktigste varene Russland eksporterte var energiråstoffer. Tyskland var Russlands største eksportmarked for gass, og Tysklands import av gass fra Russland utgjorde ca. 25 % av Russlands totale gasseksport (Adomeit m. fl. 2004: 3, Gazprom 2005). Dermed var eksporten av gass til Tyskland av stor betydning for Russlands økonomi.

Oppsummering

Fordi transaksjonene mellom Tyskland og Russland var av stor betydning for økonomien i begge land, og fordi det var store kostnader forbundet med en eventuell stans av dem, er det grunnlag for å hevde at Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre (Keohane og Nye 2001: 8). Det den ene hadde var det den andre trengte. Tysklands styrke i det bilaterale økonomiske forholdet var den generelle økonomiske styrken og det høye teknologiske nivået på eksportvarene. Russlands styrke var den strategiske betydningen av landets viktigste eksportvare energiråstoff.

Tyske politikeres argumentasjon og handlinger tyder dessuten på at avhengighetsforholdet til Russland hadde betydning for deres politikk overfor Russland. Det lå i Tysklands interesse å skaffe energiforsyninger fra Russland og å skaffe seg markedsandeler i Russland.

På grunn av energileveransenes strategiske betydning vil man umiddelbart anta at Tysklands avhengighet av Russland var større enn Russlands avhengighet av Tyskland. Imidlertid var også Russland avhengig av å få solgt energien sin. For å kunne beskrive strukturen i det gjensidige avhengighetsforholdet mer presist, er det derfor hensiktsmessig å analysere det ved hjelp av Keohane og Nyes begreper ”følsomhet” og ”sårbarhet”.

I denne undersøkelsen er det viktigst å undersøke sårbarheten fordi tiltakene den tyske regjeringen satte i verk for å styrke samarbeidet med Tyskland hadde et langsiktig perspektiv. De representerte et forsøk på å møte utfordringene Tyskland stod overfor på lang sikt. En vurdering av Tysklands sårbarhet vil dermed tillegges størst vekt i den videre analysen. For å vurdere graden av asymmetri i det gjensidige avhengighetsforholdet mellom Tyskland og Russland er det imidlertid også nødvendig å undersøke landenes grad av følsomhet i avhengighetsforholdet.

Følsomhet i det gjensidige avhengighetsforholdet

Tysklands og Russlands følsomhet i det gjensidige avhengighetsforholdet kjennetegnes av hvor store konsekvenser et eventuelt avbrudd i de økonomiske transaksjonene ville få på kort sikt (Keohane og Nye 2001: 10).

Tysklands følsomhet

I forholdet til Russland er Tyskland mest følsomt innenfor gassektoren fordi gassimporten har strategisk betydning for Tysklands økonomi. Dersom Russland brått hadde stanset gassleveransene til Tyskland, ville lagret gass imidlertid kunnet dekke det ekstra behovet en stund. I Tyskland fantes det godt utbygd lagringskapasitet for gass. For eksempel ligger Europas største underjordiske gasslager i Rehden i Tyskland. Den samlede mengden lagret gass tilsvarte ca. 20 %

av Tysklands årlige forbruk (Eon UK 2007). Denne mengden utgjør en stor andel av volumet Tyskland importerer fra Russland hvert år, og Tyskland ville derfor greie seg i flere måneder på den lagrede gassen, forutsatt at importen fra de andre leverandørlandene fortsatte som før. Tyskland ville altså klare seg forholdsvis godt uten gassleveranser fra Russland på kort sikt.

En stans i øvrige økonomiske transaksjoner ville også hatt merkbare konsekvenser for Tyskland. Som nevnt eksporterte Tyskland i 2005 varer til en verdi av 17 milliarder euro til Russland. Et slikt kutt i handelen ville merkes selv i den store tyske økonomien. Dersom Russland hadde stanset sin eksport av andre varer enn energi til Tyskland, ville konsekvensene for Tyskland imidlertid ikke blitt særlig store fordi den samlede verdien av denne var så liten, og fordi varene sannsynligvis kunne importeres fra andre land isteden.

Russlands følsomhet

Et avbrudd i transaksjonene med Tyskland ville på kort sikt vært merkbare også i Russland. Energieksporten er meget viktig for den russiske økonomien, og stigningen i olje- og gassprisene de senere årene har bidratt sterkt til den russiske statens inntekter. Handelen med energi har vært en svært viktig forutsetning for veksten i den russiske økonomien (Sander 2007: 17). En kortvarig stans i leveransene til Tyskland ville ført til et betydelig inntektstap for Russland. Det ville sannsynligvis påvirke økonomien negativt at tilførselen av fremmed valuta ville blitt mindre. På kort sikt ville disse faktorene vært av større betydning for Russland enn konsekvensene dersom Tyskland hadde stanset sin eksport av industriprodukter. Importen av maskiner, anlegg og biler er viktige for utviklingen av den russiske økonomien på lengre sikt, men er ikke essensiell på kort sikt.

Oppsummering

Begge land var altså mer følsomme innenfor handelen med energi enn innenfor handelen med andre varer. På kort sikt hadde imidlertid Tyskland bedre alternativer til Russland enn Russland hadde til Tyskland dersom energileveransene ble avbrutt. Tyskland hadde muligheter til å dekke sitt behov for gass på annet vis, men Russland

på kort sikt ikke hadde gode alternativer til å eksportere gass til Tyskland. Russland kunne økt prisen på gassen den eksporterte til andre land for å kompensere for inntektstapet. Men en for brå stigning i prisen ville sannsynligvis ikke blitt tatt godt imot, noe konflikten med Ukraina ved årsskiftet 2005/2006 tyder på. Jeg konkluderer derfor med at Russland i sum var den mest følsomme parten i det gjensidige avhengighetsforholdet til Tyskland.

Sårbarhet i det gjensidige avhengighetsforholdet

Som allerede nevnt er det Tysklands grad av sårbarhet i forholdet til Russland som er av størst betydning for denne undersøkelsen. Sårbarhet henger sammen med mulighetene stater har til å føre en alternativ politikk dersom transaksjonene med en annen stat blir avbrutt (Keohane og Nye 2001: 11). En stat som på lang sikt har mulighet til å finne alternativer til transaksjonene med den gitte staten er mindre sårbar enn en stat som ikke har det. I det følgende vurderer jeg Tysklands og Russlands grad av sårbarhet i det gjensidige avhengighetsforholdet, og undersøker i hvilken grad dette hadde betydning for den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland.

Tysklands sårbarhet innenfor energisektoren

Som nevnt ville lagrede ressurser kunne dekke Tysklands behov for gass på kort sikt dersom gassleveransene fra Russland hadde uteblitt. Men når lagrene var tømte, ville Tyskland befinne seg i en vanskelig situasjon. Dette forsterkes av at etterspørselen etter gass i Tyskland og i resten av Europa øker. Målt i forbruk er naturgass per dags dato den på verdensbasis raskest voksende energikilden (Umbach 2006: 9). I de nærmeste tjue årene kommer de europeiske landene sannsynligvis til å oppleve en sterk økning i etterspørselen etter gass, og særlig innenfor kraftproduksjon (IEA 2000: 10). Dette er også tilfelle i Tyskland. Det antas at Tysklands import av naturgass vil stige med ca. 25 % fram til 2025 (Götz 2006: 17).

Det finnes belegg for at slike langsiktige vurderinger om importavhengighet lå til grunn for den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland. For eksempel ble

det økende behovet for gass fremhevet i forbindelse med inngåelsen av avtalen om å bygge Nord Stream: ”(...) [R]ørledningen åpner en ny adgang til de enorme russiske naturgassreservene, som får stadig større betydning for dekkningen av Europas sterkt stigende gassimportbehov” (Bundesregierung 2005d, egen oversettelse). På grunn av Russlands sentrale rolle som gassleverandør til Tyskland, påvirker det økende forbruket den tyske sårbarheten i avhengighetsforholdet til Russland.

Sårbarhet på energiområdet henger tett sammen med energiforsyningsikkerhet, som her forstås som “pålitelig og tilstrekkelig tilførsel av energi til rimelige priser” (Bielecki 2002: 237, egen oversettelse). Andrews-Speed, Liao og Dannreuther skiller mellom fem typer trusler mot energiforsyningsikkerheten for importavhengige land (sitert i Hövelmann 2005: 85-86).

Den første kategorien trusler skyldes at leverandørlandene bevisst reduserer mengden av energi de eksporterer, gjerne med det mål for øye å skape en prisøkning. Dette er først og fremst myntet på OPEC-landenes oljeeksport, og er ikke like relevant for Russlands gasseksport. Den andre kategorien er trusler som forårsakes av for lav produksjon på verdensbasis. Heller ikke dette er noen sentral problemstilling for gass, for på verdensbasis finnes fortsatt betydelige reserver (Bielecki 2002: 247-248). Den tredje kategorien trusler skyldes naturkatastrofer, krig eller blokader. På grunn av konfliktene i Kaukasus og Russlands krigføring i Tsjetsjenia er det en viss risiko for at sabotasjer og andre voldelige handlinger kan ramme de russiske gassleveransene til Europa, men dette har så langt ikke skjedd. Den fjerde og den femte kategorien er trusler som enten skyldes at leverandørene reduserer eksporten eller at importørlandene innfører embargo mot ett eller flere leverandørland. Tysklands avhengighet av gass tatt i betraktning, er det ikke sannsynlig at landet vil innføre embargo overfor Russland.

Blant de fem typene trusler var den mest sannsynlige for Tysklands del at Russland enten ville redusere eksporten eller ikke ville klare å dekke Tysklands økende behov for gass. Risikoen for eksportreduksjon øker ved underfinansiering av produksjons- eller transportinfrastruktur i leverandørlandene (Hövelmann 2005: 84). Dette er en

aktuell problemstilling i Russland, hvor gassektoren på grunn av langvarig underfinansiering har et stort investeringsbehov (Ostrovsky 2006). Underfinansiering fører til dårlig standard på infrastrukturen, og dette truer stabiliteten til gassforsyningene til Tyskland. Dessuten blir ikke produksjonspotensialet utnyttet fullt ut. Utover dette vil rørledningene som transporterer gassen over lange avstander måtte bygges ut for at Europas økende etterspørsel etter gass kan dekkes (Tomberg 2006: 97).

Argumentasjonen i en artikkel offentliggjort på den tyske regjeringens hjemmesider i forbindelse med at Schröder og Putin avga erklæringen om samarbeid innenfor energisektoren i 2004 tyder på at hensyn til Tysklands forsyningssikkerhet lå til grunn for at regjeringen gikk inn for å styrke det energipolitiske samarbeidet med Russland. I artikkelen heter det (Bundesregierung 2004, egen oversettelse):

I en felles erklæring sa Schröder og Putin at utviklingen av gassressursene i Russland og utbyggingen av infrastruktur var av fundamental betydning for dekkningen av det ytterligere behovet på gassmarkedet, samt for Tysklands og Europas gassforsyningssikkerhet. På bakgrunn av dette talte Schröder og Putin til fordel for en utdypning av gassamarbeidet mellom Russland og Tyskland, og hilste derfor velkommen OAO Gazproms og Eon Ruhrgas' hensikter om å arbeide sammen i felles foretak.

Jeg vurderer det dermed dit hen at det fantes reelle trusler mot Tysklands gassforsyningssikkerhet på lang sikt, og at hensyn til dette påvirket den rød-grønne regjeringens politikk. For å vurdere Tysklands sårbarhet i avhengighetsforholdet, er det imidlertid nødvendig å se nærmere på hvilke alternativer Tyskland hadde til gassleveranser fra Russland, det vil si hva Tyskland kunne gjøre for å bedre sin forsyningssikkerhet for gass. Den rød-grønne regjeringen la tre prinsipper til grunn for sin energipolitikk: miljøvennlighet, lønnsomhet og forsyningssikkerhet (Clement 2005; Müller 2001). Disse prinsippene la føringer for hvilke alternativer Tyskland hadde til å importere gass fra Russland.

Alternativer til bruk av naturgass

En mulighet for å bedre forsyningssikkerheten på lang sikt var å redusere det totale energiforbruket slik at man ikke trengte å importere like store mengder gass. Forbruksreduksjon var en eksplisitt målsetning for den rød-grønne regjeringen (Aufbruch und Erneuerung... 1998). Dette målet var i stor grad motivert av hensyn til miljøet, for miljøvern var miljø- og fredspartiet De grønnes fremste fanesak. Men også vurderinger om forsyningssikkerhet lå til grunn (Clement 2005). Forbruksreduksjonen skulle først og fremst skje ved hjelp av energiøkonomisering (Aufbruch und Erneuerung... 1998). Til tross for at miljøbevisstheten i Tyskland er relativt høy, er det imidlertid ikke realistisk å gå ut fra at man vil kunne redusere det totale forbruket så mye at det kompenseres for manglende gassforsyninger. Forbruksreduksjon var derfor ikke et tilstrekkelig tiltak for å styrke forsyningssikkerheten for gass. Dette innså også nærings- og arbeidsminister Clement (2005, egen oversettelse): ”Men nasjonale tiltak er ikke på langt nær tilstrekkelig. (...) [F]or at vår energiforsyning, og dermed hele vår økonomi, skal fungere, trenger vi [energi]råstoff”.

Et annet alternativ kunne være å redusere forbruket av gass til fordel for andre energibærere. De fleste av gassens bruksområder kan teoretisk sett dekkes av andre energikilder (IEA 2000: 28). Innenfor oppvarming kan olje være et alternativ. Olje dekker i dag 38 % av Tysklands energiforbruk, og er dermed den viktigste energikilden (BMW 2006). Tysklands importavhengighet er enda høyere for olje enn for gass, og ligger på over 95 % (Informationskampagne Erneuerbare Energien 2006). Tyskland har imidlertid lyktes med å spre importen på flere leverandører slik at avhengigheten av import fra hvert enkelt land ikke er så stor som tilfellet er for gass. Det meste av oljen Tyskland importerer kommer fra Russland (ca. 34 %), og de andre viktige leverandørene er Norge (20 %), Storbritannia (12 %) og Libya (12 %) (ibid).

Hensyn til forsyningssikkerheten talte imidlertid imot å øke bruken av olje på lang sikt. Det meste av verdens gjenværende oljeresurser er konsentrert i Midt-Østen (BP 2006). Blant annet på grunn av den ustabile politiske situasjonen der, talte den rød-

grønne regjeringen til fordel for å redusere Tysklands avhengighet av olje. For eksempel uttalte Schröder på en internasjonal energikonferanse i 2004: ”Avhengighet av olje gjør også oss sårbare for terroranslag, selv om de er i Saudi-Arabia (...)” (Hamburger Abendblatt 2004, egen oversettelse). Av den grunn måtte Tyskland i følge Schröder gjennomføre en dreining bort fra olje (ibid).

Den nest viktigste energikilden i Tyskland er kull, og dens andel av energiforbruket øker (BMW 2006). Tyskland har egne kullreserver, og importavhengigheten for kull er derfor mindre enn for olje, gass og atomkraft (BMW 2007). Dette var også den viktigste årsaken til at den rød-grønne regjeringen støttet økt bruk av kull. I en tale i 2003 begrunnet Schröder det slik: ”I løpet av de neste 30 årene vil det globale energiforbruket stige betydelig. Av hensyn til energiprisene og til de begrensede oljereservene må derfor kull i større grad trekkes inn i energiproduksjonen” (Schröder 2003, egen oversettelse). Det var imidlertid ikke snakk om å øke bruken av kull på bekostning av gass. En viktig årsak til dette var at kullkraftverk er mer forurensende enn gasskraftverk (Ask 2005, Austvik 2003: 227).

Det var mer aktuelt å bruke kull til å erstatte atomenergi. Også atomkraft utgjør i dag en forholdsvis stor del av Tysklands energiforbruk (13 %; BMW 2006). Imidlertid besluttet den rød-grønne regjeringen å gå fullstendig bort fra bruk av atomenergi innen 2023. Dette var, og er fortsatt, en omstridt beslutning i Tyskland. Men å gå bort fra atomenergi hadde alltid vært et av De grønnes viktigste mål, og det var derfor en viktig prinsipp sak for den rød-grønne regjeringen (Kern m. fl. 2004: 190). På lang sikt betyr bestemmelsen at en ikke ubetydelig del av landets primærenergiforbruk må dekkes på annet vis.

Den rød-grønne regjeringen gikk også inn for å øke bruken av fornybare energikilder (Clement 2005). Fornybar energi utgjør fortsatt en svært liten andel av Tysklands primærenergiforbruk, men dens andel av kraftproduksjonen har økt de siste årene, og lå i 2003 på 8 % (Jefferson 2005: 8). Selv om Tyskland satset på fornybar energi i den rød-grønne regjeringsperioden, er dens andel av energiforbruket fortsatt så liten

at det er langt fram til at slik energi kan erstatte fossile energikilder (IEA, sitert i Hövelmann 2005: 95).

Oppsummering

Blant annet på grunn av hensyn til miljøet og til forsyningssikkerheten ønsket ikke den rød-grønne regjeringen å gå bort fra bruk av naturgass til fordel for andre energikilder. Tysklands interesser begrenset dermed spekteret av alternativer regjeringen hadde til utstrakt bruk av naturgass i energiforsyningen. Dette bidro til å gjøre Tyskland mer sårbart i forholdet til Russland fordi Russland var en så viktig gassleverandør.

På bakgrunn av prinsippene den rød-grønne regjeringen la til grunn for sin energipolitikk, nemlig miljøvennlighet, lønnsomhet og forsyningssikkerhet, oppfordret den isteden til økt bruk av gass. ”Gasskraft bidrar til å bygge en bro mellom olje- og kullalderen og til en fremtid basert på fornybar energi. Derfor er gasskraften så viktig for Tyskland, den slipper også ut lite CO₂”, sa miljøminister Jürgen Trittin til Aftenposten i 2005 (Ask 2005).

Alternativer til å importere gass fra Russland

Det var altså ikke noe godt alternativ for Tyskland å gå bort fra gass til fordel for andre energikilder. Dersom leveransene fra Russland hadde uteblitt eller blitt redusert, hadde Tyskland derfor måttet skaffe gass fra andre kilder isteden. Sett i forhold til forsyningssikkerheten ville det mest naturlige alternativet i så måte vært å øke egen produksjon. Imidlertid var Tysklands produksjon av gass både liten i utgangspunktet og dessuten anslått til å bli avvirket helt i løpet av et par tiår (IEA 2000: 58). På lang sikt utgjorde derfor ikke dette noe alternativ. Dermed var Tysklands muligheter begrenset til enten å importere mer fra allerede eksisterende leverandører eller å begynne å importere fra andre land.

Geografiske og geologiske faktorer av betydning for gassimporten

Norge og Nederland var Tysklands viktigste gassleverandører ved siden av Russland. Det ville i utgangspunktet være nærliggende for Tyskland å øke importen fra disse

landene for å dekke det økende behovet, både på grunn av den geografiske nærheten og på grunn av det nære politiske forholdet. I Nederland stagnerer imidlertid produksjonen fordi reservene i Nordsjøen er i ferd med å tømmes (IEA 2000: 58). Landet vil fortsette å eksportere en stund til, men vil ikke kunne dekke Tysklands fremtidige behov (ibid). Norges rolle som gasseksportør til Europa antas på den annen side å bli viktigere i de kommende årene (ibid).

Norges gassforekomster kan likevel ikke måle seg med Russlands, som er verdens største (BP 2005). Ved siden av Russland har også Iran svært store forekomster av naturgass (ibid). På grunn av det store eksportpotensialet var disse to landene i utgangspunktet aktuelle samarbeidspartnere for Tyskland. Hvor attraktive de framstod som leverandører til Tyskland var i stor grad avhengig av mulighetene for å transportere gassen derfra.

De største utfordringene ved bruk av naturgass er knyttet til nettopp transporten av den (Austvik 2003: 207). En viktig årsak til dette er at gassens tetthet er lav i forhold til andre energikilder, for eksempel olje (St.mld.nr.9 (2002-2003)). Dette fører til at volumet gass som må transporteres er veldig stort. Derfor er det i utgangspunktet lite hensiktsmessig å transportere gassen på skip. Isteden er det enklest og mest vanlig å transportere gass gjennom rørledninger. Rørledningene som transporterer gass over lange avstander er store, permanente installasjoner. De er svært dyre å bygge, og de er dyrere jo lengre de er. Derfor har gassfeltenes geografiske plassering i forhold til sluttbrukermarkedet stor betydning (IEA 2000: 29). Bygging av gassrørledninger over veldig lange avstander vil være så dyrt at det i praksis vil være umulig å finansiere. Dette utelukker nærmest automatisk handel mellom land som geografisk ligger veldig langt fra hverandre.

En annen konsekvens av at det er mest hensiktsmessig å transportere gassen i rørledninger, er at det fører til mindre fleksibilitet i markedet. Olje, som i stor grad fraktes på skip, kan i prinsippet selges hvor som helst i hele verden. For å selge store mengder gass er man imidlertid avhengig av å bygge et rørledningsnettverk først, og når en stor rørledning først er bygget, er man henvist til å bruke denne i lang tid fordi

byggekostnadene er så høye. De høye byggekostnadene har bidratt til at de europeiske gassmarkedene har vært preget av distribusjonsmonopoler og langsiktige kontrakter mellom eksportør og importør, gjerne med en varighet på 25-30 år (IEA 2000). Dette har også vært tilfelle i Tyskland. De langsiktige kontraktene har ført til forutsigbarhet og dermed økt vilje til å investere i nye prosjekter (Ellis m. fl. 2000: 297-298). Kontraktene har dessuten som regel vært "take-or-pay", det vil si at kjøperen har måttet betale for et fastsatt volum uavhengig av om hele volumet faktisk ble brukt eller ikke. Disse faktorene har imidlertid også bidratt til at det er vanskelig å diversifisere eksporten og importen av gass. Dette er en viktig grunn til at både eksportører og importører ofte har få partnere innenfor handelen med gass.

På grunn av økt bruk av LNG-teknologi (Liquefied Natural Gas) vil markedene i fremtiden bli mer fleksible. Denne teknologien gjør det mulig å transportere gass på skip ved at gassen kjøles ned så mye at den blir flytende. Bruk av LNG gjør det mulig å transportere gassen over langt større avstander enn tidligere. Teknologien er imidlertid fortsatt under utvikling, og har foreløpig ikke tatt over for transport av gass i rørledninger. I 2000 ble 25 % av den totale mengden naturgass som ble levert på verdensmarkedet fraktet som LNG (St.mld.nr.9 (2002-2003)).

De allerede eksisterende rørledningene har kapasitet til å dekke Tysklands økende etterspørsel etter gass i noen år framover. Men dersom Tyskland på lang sikt skulle basere seg på import fra flere land, ville det være nødvendig å bygge ut transportkapasiteten. Dette ville i tilfelle kreve utvikling av alternative transportruter eller –metoder, og det ville kreve store investeringer (IEA 2000: 60).

I tillegg til landene som allerede leverer store mengder gass til Europa, i første rekke Russland, Norge og Algerie, vil i følge IEA (2000: 60) også Libya, Turkmenistan og Iran kunne levere gass via rørledninger på lengre sikt. Det ville i tilfelle kreve utbygging av nye rørledningsnettverk. I tillegg vil økt bruk av LNG-teknologi i fremtiden gjøre det mulig å importere fra land enda lenger bort. Anslag fra IEA viser at Nigeria, Trinidad & Tobago og Qatar, samt kanskje Jemen, Venezuela og Egypt kan komme til å eksportere LNG-gass på lengre sikt (IEA 2000: 60).

Tyskland hadde altså noen andre alternativer til Russland når landet skulle sikre sin fremtidige gassforsyning. Imidlertid pekte Russland seg ut fordi landet hadde de største gassforekomstene og fordi den geografiske avstanden mellom Russland og Tyskland var forholdsvis liten. Også geologiske og geografiske faktorer bidro altså til å gjøre Tyskland mer sårbart i forholdet til Russland.

Eksempel: Nord Stream

Det finnes eksempler på uttalelser fra sentrale tyske politikere som tyder på at den rød-grønne regjeringen blant annet tok hensyn til geologiske og geografiske faktorer da den gikk inn for å styrke det energipolitiske samarbeidet med Russland. Et sentralt eksempel er byggingen av gassrørledningen Nord Stream. Den rød-grønne regjeringen begrunnet prosjektet først og fremst med at det bidro til å øke Tysklands forsyningssikkerhet. I forbindelse med undertegningen av avtalen uttalte for eksempel en regjeringstalsmann at den nye rørledningen ville ”bidra til å (...) bedre både den tyske og den europeiske energiforsyningssikkerheten betraktelig” (Bundesregierung 2005e, egen oversettelse).

Imidlertid pekte daværende statssekretær ved kanslerens kontor (”Bundeskanzleramt”) Frank-Walter Steinmeier (Steinmeier 2005, egen oversettelse) også på at ”geostrategiske faktorer” hadde innvirkning på regjeringens avgjørelse om å støtte Nord Stream-prosjektet. Avtalen om å bygge Nord Stream-rørledningen er av stor strategisk betydning for Tyskland fordi den økte transportkapasiteten vil gjøre det mulig for Tyskland å importere langt større mengder gass fra Russland enn tidligere. Nord Stream AG anslår selv at rørledningen vil dekke en firedel av økningen i Europas importbehov (Nord Stream 2006).

Som allerede nevnt er bygging av rørledninger kostnadskrevede prosjekter. For at det skal lønne seg å investere, må rørledningene være i bruk i lang tid. Da Tyskland valgte å satse på en ny rørledning fra nettopp Russland, var det derfor samtidig en avgjørelse om at russisk gass vil spille en viktig rolle i dekningsen av landets energibehov på lengre sikt. Under henvisning til Nord Stream-avtalen uttrykte Schröder det slik: ”Tyskland sikrer i direkte partnerskap med Russland store deler av

sin energiforsyning for flere tiår framover” (Bundesregierung 2005e, egen oversettelse). Hånd i hånd med avtalen om å bygge rørledningen gikk kontrakter mellom Gazprom og tyske energiselskaper om gassleveranser. Dette var viktig fordi de allerede eksisterende kontraktene ikke ville kunnet dekke hele økningen i gassforbruket (IEA 2000: 10). Eon Ruhrgas forlenget sin kontrakt til 2020, og Wintershall sin til 2030 (Gazprom 2006).

Et eksempel som illustrerer at Nord Stream har langsiktig betydning for Tyskland, og at byggingen av rørledningen legger til rette for at det energipolitiske samarbeidet med Russland kan bygges ut ytterligere i fremtiden, er at Gazprom i 2006 bestemte seg for å levere gass fra det enorme Shtokman-feltet gjennom denne rørledningen istedenfor å bygge LNG-anlegg og skipe gassen ut via Barentshavet, slik den opprinnelige planen var.

Politiske faktorer av betydning for gassimporten

Også hensyn av mer politisk karakter gjorde at Russland framstod som et godt alternativ for økte gassleveranser på lang sikt. Det er en allmenn oppfatning at politisk instabilitet i leverandørland utgjør en trussel mot energiforsyningssikkerheten for importerende land. Av Tysklands alternative leverandørland for gass i Midt-Østen og i Sentral-Asia er flere politisk ustabile eller ligger i konflikt med andre land. Det er vanskelig å finne eksempler på offentlige uttalelser fra tyske politikere hvor de sier direkte at de ikke har ønsket å bygge ut samarbeidet med disse landene på grunn av den uforutsigbare politiske situasjonen der. Likevel er det nærliggende å anta at slike faktorer spilte en rolle. Bakgrunnen for dette er at landene det er snakk om generelt har hatt et problematisk forhold til Tyskland.

Tysklands forhold til Iran har vært spent siden den islamske revolusjonen i 1979 (Auswärtiges Amt 2007). I den rød-grønne regjeringsperioden forbedret det bilaterale forholdet seg noe (ibid). Eon Ruhrgas var dessuten i forhandlinger med Iran om bygging av en gassrørledning derfra (Domen og Mayr 2005). Men foreløpig importerer Tyskland svært små mengder energi fra Iran, og striden om landets

atomprogram har bidratt til at relasjonene ikke har kunnet normaliseres. I løpet av president Ahmadinejads regjeringstid har avstanden mellom Iran og Vesten økt.

Også Tysklands forhold til Libya har vært problematisk, særlig etter at libyske terrorister bombet et diskotek i Berlin i 1986 (Auswärtiges Amt 2007b). På bakgrunn av libyske terroraksjoner innførte FNs sikkerhetsråd sanksjoner mot landet i 1992. Sanksjonene ble opphevet i 2003. Selv om Libya er en viktig leverandør av olje til Tyskland, er den politiske kontakten fortsatt meget beskjeden. Libya er et autoritært regime, og har fortsatt ikke normalisert sine relasjoner til USA.

I forholdet til potensielle energileverandører i Sentral-Asia er situasjonen problematisk av to grunner. Også med landene i denne regionen er Tysklands politiske relasjoner begrenset. For det første er flere av statene i regionen nærmest for diktaturer å regne. For det andre utgjør Sentral-Asia det Russland oppfatter som sitt ”nære utland”, det vil si en region Russland mener å ha rett til å utøve sterk innflytelse over (Åtland m. fl. 2005: 39). Derfor må vestlige land ta hensyn til Russland når de inngår samarbeid innenfor energisektoren med land i regionen. Slike forhold kompliserer handelen med disse landene.

Den politiske situasjonen i Russland under Putin har vakt bekymringer i offentligheten i Tyskland som i de fleste andre land i Vesten. Putins Russland har framstått som et land som ønsker å gjenvinne sin stormaktsstatus (Neumann 2005). Siden Putin kom til makten i 2000 har landet utviklet seg i en autoritær retning. Presidenten har konsentrert makten rundt seg, og dette har blant annet gått på bekostning av regionenes innflytelse (Åtland m.fl. 2005: 41-42). Mediefriheten er dessuten begrenset, noe som har bidratt til at Putins støtteparti har hatt meget stor oppslutning i valgene de siste årene. Menneskerettighetssituasjonen er bekymringsverdig, særlig i Tsjetsjenia, hvor Russland fortsetter å føre krig (Human Rights Watch 2002).

Foreløpig har disse negative utviklingstrekkene imidlertid ikke fått konsekvenser for energileveransene til Tyskland. Tvert imot har Russland vist seg å være en svært

pålitelig partner (Götz 2006). Av den grunn anså ikke den rød-grønne regjeringen den politiske utviklingen i Russland for å utgjøre noen stor trussel mot Tysklands energiforsyningsikkerhet. Dette kom til uttrykk i Schröders egne uttalelser om leveransene fra Russland: ”Svingninger og nervøse reaksjoner som vi kjenner fra andre regioner har aldri forekommet” (Schröder 2004, egen oversettelse). Den tyske regjeringen stolte altså på Russland som energileverandør.

Oppsummering

I dette avsnittet har jeg vist at Tysklands sårbarhet på energiområdet var betydelig. Tyskland hadde ingen alternative leverandører av gass som framstod som mer attraktive enn Russland, verken dersom geologiske, geografiske eller politiske hensyn ble lagt til grunn for vurderingen. Russland har verdens største påviste gassforekomster, ligger nærmere Tyskland enn de fleste andre land med betydelige gassreserver, og framstår som mer politisk stabilt enn de fleste alternative leverandørlandene.

Jeg har også vist at det er sannsynlig at Tysklands sårbarhet i det gjensidige avhengighetsforholdet hadde betydning for regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Det lå i Tysklands langsiktige interesse å sikre seg energiforsyninger fra Russland. Jeg vurderer det dessuten dit hen at disse interessene lå til grunn for den rød-grønne regjeringens politikk, for eksempel i forbindelse med støtten til Nord Stream-prosjektet.

For å kunne vurdere om det gjensidige avhengighetsforholdet mellom Tyskland og Russland var asymmetrisk, ser jeg i det følgende nærmere på Russlands grad av sårbarhet. Fordi det er Tyskland jeg fokuserer på i denne undersøkelsen, er imidlertid analysen av Russlands sårbarhet mindre omfattende enn analysen av Tysklands sårbarhet.

Russlands sårbarhet innenfor energisektoren

På grunn av at Russland har store gassreserver, hadde landet en sterk posisjon på det internasjonale energimarkedet. På lengre sikt hadde Russland derfor gode muligheter

til å selge gassen sin til andre land enn Tyskland. Konkurransen om Russlands energiressurser har tetnet til i de senere år, særlig fordi Kina og India har steget opp som stadig viktigere energikonsumenter (Götz 2006b). Russland har gassreserver også øst i landet, og har derfor gode muligheter til å levere til nettopp disse landene på lengre sikt.

På grunn av den lange avstanden ville det imidlertid ikke være hensiktsmessig å levere gass fra de store feltene i Vest-Sibir til Kina og India. Det ville dessuten kreve tid og investeringer å bygge de nødvendige rørledningene dit (Katzenberger 2006). Det er først og fremst fra feltene i Vest-Sibir Tyskland får sine gassleveranser. Det som truet Tysklands posisjon som attraktiv kjøper av gass fra disse feltene var først og fremst utviklingen av LNG-teknologien, som på sikt ville kunne gjøre det mulig for Russland å selge gass til land mye lengre unna, for eksempel USA.

Ved flere anledninger ga man fra russisk hold uttrykk for at man var klar over den gunstige posisjonen disse alternative eksportmulighetene satte en i. Et eksempel på dette var pressekonferansen i forbindelse med undertegningen av Nord Stream-avtalen i 2005, da Putin følte behov for å trekke fram at Russland var i ferd med å bygge nye rørledninger østover, og at man også snart kom til å skipe de første LNG-leveransene til USA (Bundesregierung 2005e). Putins uttalelse tyder på at han var seg bevisst at Tyskland var den mest sårbare parten på energiområdet.

Tysklands og Russlands sårbarhet innenfor øvrig økonomisk samarbeid

I forbindelse med handelen med andre varer var det imidlertid omvendt. Russland utgjorde riktignok et stort potensielt marked for Tyskland. Men som verdens ledende eksportnasjon hadde Tyskland mulighet til å eksportere til de fleste regioner i verden, og var ikke avhengig av akkurat det russiske markedet. Blant landene i Øst-Europa utgjorde EU-landene Polen, Tsjekkia og Ungarn for eksempel viktige eksportmarkeder, og handelen med dem var også enklere på grunn av den geografiske nærheten og det tette politiske samarbeidet.

Russland hadde på sin side færre alternative handelspartnere det kunne importere avanserte industrivarer fra. På grunn av den tyske økonomiens størrelse og på grunn av beliggenheten midt i Europa, framstod Tyskland som en meget attraktiv handelspartner for Russland. Det store moderniseringsbehovet gjorde dessuten at de tyske industrivarene var viktige for utviklingen av den russiske økonomien på lang sikt.

Asymmetri i det gjensidige avhengighetsforholdet

Et gjensidig avhengighetsforhold mellom stater er asymmetrisk når den ene parten er mer avhengig enn den andre (Keohane og Nye 2001: 9). Det er statenes sårbarhet som har størst betydning for om de er den sterkeste eller svakeste parten i det gjensidige avhengighetsforholdet (Keohane og Nye 2001: 11). På bakgrunn av analysen over konkluderer jeg med at Tyskland i sum var den mest sårbare parten i det gjensidige avhengighetsforholdet. Energiforsyninger er viktigere for et land enn tilgang på industriprodukter, og innenfor handelen med energi var Tyskland mer sårbart enn Russland. Jeg anser det gjensidige avhengighetsforholdet derfor for å ha vært asymmetrisk i Russlands favør.

Sett fra det regimeteoretiske perspektivet danner asymmetri grunnlaget for at den minst avhengige staten får innflytelse over den andre, og dermed overmakt i det gjensidige avhengighetsforholdet (ibid). Det finnes belegg for at Russland hadde overmakt i forholdet til Tyskland. Et nærliggende eksempel er Nord Stream-avtalen. I selskapet som står for byggingen av rørledningen eier Gazprom 51 %, mens de to tyske selskapene Eon Ruhrgas og Wintershall eier 49 % til sammen. Dette tyder på at Russland hadde størst innflytelse da avtalen ble inngått (Sander 2007: 21).

Over har jeg argumentert for at det er sannsynlig at den tyske regjeringen gikk inn for en intensivering av det tysk-russiske samarbeidet både innenfor gassproduksjon og utbygging av infrastruktur i energisektoren og innenfor øvrig økonomisk samarbeid fordi det lå i Tysklands interesse. Det samme kan man imidlertid ikke si om et styrket

samarbeid med Russland på nedstrømsmarkedet i Tyskland. Istedent er det nærliggende å betrakte dette som en avståelse fra tysk side.

Samarbeidet på nedstrømsmarkedet hadde bakgrunn i Gazproms ønske om å integrere seg vertikalt og bli aktive i Tyskland. Fordi de høye energiprisene de senere år har gitt den russiske stat store valutainntekter, har selskapet hatt gode muligheter til å investere i utlandet (Beste m. fl. 2006). Slikt russisk engasjement møtte imidlertid motstand blant energiselskapene i Tyskland (Katzenberger 2006). Hovedankepunktet var at dette ville være å la den russiske stat få kontroll over distribusjonen av gass i Tyskland, noe som ble sett på som en trussel mot forsyningsikkerheten (Beste m. fl. 2006).

Wintershall var interessert i å delta på utbyggingen av det store Jusjno Ruskoje-feltet i Sibir. For å få lov til dette, måtte selskapet imidlertid la Gazprom kjøpe seg opp i Wintershall. Resultatet ble at Wintershall fikk 35 % andel av gassfeltet, mens Gazprom økte sin eierandel i det felles foretaket Wingas til 50 % minus én aksje (Wingas 2007). Før denne avtalen ble inngått, hadde Gazprom allerede vært i forhandlinger med Eon Ruhrgas om deltakelse på det samme feltet. Da var kravet at Gazprom skulle få 25 % eierandel i Eon Ruhrgas, noe som ville gitt russerne adgang til noen av de største kundene på det tyske nedstrømsmarkedet (Beste m. fl. 2006: 29). Da Eon motsatte seg dette kravet, signerte Gazprom kontrakten med Wintershall isteden. Etter lange forhandlinger og støtte fra tyske politikere ga Gazprom Eon Ruhrgas eierandel på gassfeltet likevel. Til gjengjeld fikk Gazprom betydelige eierandeler i Eon-eide energiselskaper i Ungarn.

At Gazprom stilte slike krav og at de tyske selskapene til slutt lot Gazprom ta over eierandeler, illustrerer den russiske overmakten i det gjensidige avhengighetsforholdet. Gazprom har heller ikke lagt skjul på at det er klar over sin gunstige posisjon. I 2006 truet selskapet EU-landene med å omdirigere gassleveransene til andre regioner dersom selskapet ikke fikk tilgang til det europeiske markedet. I et intervju med Financial Times sa for eksempel Gazproms talsmann: "We just want European countries to understand that we have other

alternatives in terms of gas sales. (...) If the European Union wants our gas, it has to consider our interests as well” (Buckley og Ostrovsky 2006).

Antagelsen om at samarbeidet på nedstrømsmarkedet var en avståelse fra tysk side underbygges også av at Schröder i offentlige uttalelser meget sjelden nevnte nedstrømssamarbeid når han snakket om en utbygging av tysk-russisk samarbeid innenfor energisektoren. Isteden betonte han samarbeid om infrastruktur og om produksjon av gass i Russland (se f.eks. Schröder 2004).

Sett fra det regimeteoretiske perspektivet kan man også tolke den tyske regjeringens satsning på å intensivere det øvrige økonomiske samarbeidet med Russland med at det ville bidra til å redusere asymmetrien i det gjensidige avhengighetsforholdet. Innenfor øvrig økonomisk samarbeid la den rød-grønne regjeringen særlig vekt på samarbeid innenfor høyteknologisektoren (Bundesregierung 2004). Dette er områder Tyskland er sterkere på enn Russland. Dersom Tyskland kunne øke omfanget av transaksjonene med Russland innenfor disse sektorene, ville det redusere energileveransenes betydning i det bilaterale forholdet. Dermed ville asymmetrien blitt svekket, og dermed også Russlands overmakt i det bilaterale forholdet.

Oppsummering

I de foregående avsnittene har jeg vist at det finnes gode belegg for at Tyskland og Russland stod i et asymmetrisk gjensidig avhengighetsforhold til hverandre, hvor Russland var den sterkeste parten. Jeg har også vist at mye tyder på at det lå i Tysklands langsiktige interesse å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland, og at dette var fordi Tyskland var avhengig av Russland. Dessuten har jeg argumentert for at disse hensynene lå til grunn for den rød-grønne regjeringens politiske beslutninger og handlinger overfor Russland. Samlet støtter disse beleggene antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen.

Et ytterligere belegg for at den regimeteoretiske beslutningsmodellen er godt egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland, er at beslutningene og handlingene ble truffet og utført med bred støtte i

regjeringspartiene (Spanger 2005: 29-30). Også opposisjonen støttet i prinsippet den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland, selv om den kritiserte måten regjeringen gikk fram på. Den kom sjelden med konkrete krav til en endret kurs. Dette gjaldt for eksempel Nord Stream-avtalen, som bare møtte mild kritikk fra opposisjonen (Veit 2006: 62). At også opposisjonspartiene egentlig stilte seg bak prosjektet illustreres av at den nye regjeringen, som tiltrådte bare et par måneder etter at Nord Stream-avtalen ble inngått, ikke gikk inn for å stanse prosjektet. Denne regjeringen består i tillegg til SPD av CDU og CSU, som var de sterkeste opposisjonspartiene i den rød-grønne regjeringsperioden. Mye tyder derfor på at interesser lå til grunn for den rød-grønne regjeringens politikk, og at Tyskland ville ført en liknende politikk overfor Russland dersom CDU/CSU hadde vært i regjeringsposisjon istedenfor de rød-grønne. Dette styrker antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen.

Det regimeteoretiske perspektivet fokuserer også på konteksten for utenrikspolitikken. I neste avsnitt analyserer jeg derfor konteksten for den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland.

4.2.3 Konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk

Det regimeteoretiske perspektivet legger vekt på at ikke-statlige aktører har mulighet til å påvirke utformingen og gjennomføringen av utenrikspolitikken (Jackson og Sørensen 2003: 114-115). Antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen støttes derfor av det faktum at regjeringens satsning på å intensivere samarbeidet med Russland hadde bred støtte i det sivile samfunn, særlig blant representanter for næringslivet.

Den rød-grønne regjeringen hadde rykte på seg for å være spesielt lydhør overfor det tyske næringslivets interesser. Dette gjaldt også i forholdet til Russland. For eksempel ble Schröder på sitt første besøk til Moskva som kansler fulgt av en stor næringslivsdelegasjon som bestod av de viktigste representantene for tysk industri (Spanger 2005: 19). I forbindelse med intensivering av samarbeidet med Russland

var det til syvende og sist nettopp de private energiselskapene som inngikk samarbeid med russiske aktører. Derfor var samarbeidet mellom myndigheter og næringsliv av svært stor betydning. Schröders argumentasjon tyder på at han hadde en bevisst holdning til dette. For eksempel uttalte han under henvisning til forholdet til Russland at ”(...) næringsliv og politikk må dra i samme retning når det gjelder mulighetene for et utvidet samarbeid” (Schröder 2005).

I offentligheten fremhevet Schröder også den viktige rollen den tyske lobbyorganisasjonen Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft spilte i forbindelse med å styrke det økonomiske samarbeidet med Russland: ”I denne sammenheng vil jeg gjerne trekke fram Klaus Mangolds usedvanlig viktige rolle som leder av Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft, en organisasjon som fremmer tyske bedrifters eksport til østeuropeiske land og som yter et viktig bidrag til utbyggingen av stabile handelsrelasjoner mellom øst og vest (...). Mangolds engasjement og hans fremragende nettverk av forbindelser i Øst-Europa og Russland bidrar vesentlig til å avklare misforståelser og befeste fundamentet for vårt strategiske partnerskap med Russland” (Schröder 2006: 479-480, egen oversettelse).

Myndighetenes samarbeid med ikke-statlige aktører var særlig tydelig innenfor energisektoren. Generelt var energiselskapene sterkt involvert i de energipolitiske beslutningsprosessene i Tyskland i det aktuelle tidsrommet (Sander 2007: 23-24). For eksempel baserte den rød-grønne regjeringen sin beslutning om å gå bort fra bruk av atomkraft på et kompromiss inngått mellom myndighetene og energiselskapene. Regjeringen la heller ikke skjul på at den anså næringslivets interesser for å være viktige. Schröders uttalelse i forbindelse med undertegningen av Nord Stream-avtalen er et eksempel på dette: ”Jeg har tyske interesser å representere, særlig hva angår det tyske næringslivets forsyningssikkerhet” (Schröder, sitert i Spanger 2005: 23, egen oversettelse).

Det er lang tradisjon for et nært samarbeid mellom myndigheter og private energiselskaper i Tyskland. Dette har blant annet sammenheng med at det ikke har fantes noe statlig energiselskap i Tyskland slik tilfellet har vært i mange andre

europiske land (Wybrew-Bond 1999: 16). Innenfor gassektoren er det isteden private selskaper som har stått for import, kraftproduksjon, transmisjon og distribusjon.

Den rød-grønne regjeringens anerkjennelse av næringslivet støtter antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen. Anerkjennelsen var dessuten gjensidig. Det tyske næringslivet var i all hovedsak fornøyd med regjeringens russlandspolitikk (Veit 2006: 62). Dette illustreres av en uttalelse fra Klaus Mangold, den tydeligste representanten for tysk næringsliv med interesser i Tyskland: "Han [Schröder] har sett at de strategiske elementene i energipolitikken (...) er så viktige at man trenger en spesiell kvalitet i forholdet [til Russland]. Jeg skulle ønske hver eneste regjering hadde et slikt utgangspunkt" (sitert i Veit 2006: 62-63, egen oversettelse).

4.2.4 Bilateralt fokus i samarbeidet med Russland

Jeg har i de foregående avsnittene vist at det finnes mange belegg for at den regimeteoretiske antagelsen stemmer, noe som innebærer at den tyske regjeringen forfulgte sine interesser da den gikk inn for å intensivere samarbeidet med Russland. Det er imidlertid også interessant å se nærmere på mulige årsaker til at Tyskland gjennomførte denne satsningen med et så sterkt bilateralt fokus. Tysklands historie tatt i betraktning skulle en forvente at regjeringen ville søke å intensivere samarbeidet med Russland innenfor multilaterale rammer. Tilsynelatende gjorde den imidlertid ikke det, og dette vakte sterke reaksjoner i flere EU-land.

Nord Stream

Reaksjonene mot Tyskland var særlig tydelige mot samarbeidet med Russland på energiområdet. Nord Stream-prosjektet er det fremste eksempelet. Prosjektet var kontroversielt fordi Nord Stream blir den første rørledningen som transporterer russisk gass direkte til Tyskland uten å gå gjennom noen transittland. De eldre rørledningene går alle over land, og dermed over andre staters territorium. I dag går for eksempel omtrent 90 % av russisk gasseksport i rørledninger gjennom Ukraina

(Gazprom 2006). Transittlandene drar nytte av rørledningene ved at de innkasserer transittgebyrer. De står dessuten i en sterkere posisjon overfor Russland fordi tilgangen til rørledningene representerer et potensielt pressmiddel. Når gassen som skal til Vest-Europa transporteres over deres territorium, vil det være vanskelig for Russland å forstyrre leveransene til dem fordi de teoretisk sett kan hente ut gass som egentlig var ment for Vest-Europa. Russland vil få problemer hvis Vest-Europa ikke får gassen sin. For transittlandene er denne innflytelsen viktig fordi flere av dem er tidligere sovjetrepublikker som ønsker en utvikling uavhengig av Russland.

Nord Stream representerte altså noe nytt i forhold til tidligere rørledningsprosjekter. Bestemmelsen om å unngå transittland var dessuten kontroversiell fordi EU-landene Polen, Latvia og Litauen kunne vært transittland dersom andre transportløsninger hadde blitt valgt isteden. To andre rørledningsprosjekter som ble diskutert, "Amber" (via Latvia, Litauen og Polen) og "Jamal 2" (via Hviterussland og Polen), ville åpnet for dette (FOI 2007). Et annet alternativ var å utvide transporten av gass gjennom Ukraina. I 2002 ble Schröder, Putin og Ukrainas president Kutsjma enige om å støtte etableringen av et konsortium som skulle modernisere og bygge ut Ukrainas transittnettverk for gass (Meier 2004: 12). Også disse prosjektene ville gjort det mulig for Tyskland å øke gassleveransene fra Russland.

Rørledningen under Østersjøen ble offisielt diskutert på høyt politisk nivå først omtrent ett år senere, på de tysk-russiske regjeringskonsultasjonene i Jekaterinburg i 2003 (Handelsblatt 2003). Men Tyskland arbeidet med flere løsninger samtidig. Så sent som på våren 2005 sa Schröder at både Tyskland og Russland var interessert i å modernisere rørledningsnettverket i Ukraina, og at han hadde formidlet dette til den nyvalgte ukrainske presidenten (Schröder 2005). En grunn til at Tyskland til slutt valgte Nord Stream framfor å satse ensidig på økt transport gjennom Ukraina virker å være at Gazprom og det ukrainske selskapet Neftegas ikke greide å bli enige om konsortiets form. I 2003 uttalte Schröder til den tyske avisen Handelsblatt: "Jeg vil ikke lenger lukke øynene for at tidspunktet for etableringen av konsortiet allerede er blitt utsatt tre ganger" (Handelsblatt 2003b, egen oversettelse).

At Tyskland og Russland altså bestemte seg for å støtte Nord Stream møtte krass kritikk fra flere østeuropeiske land, først og fremst Polen og de baltiske statene (Bundesregierung 2005g). Disse følte seg overkjørt av Tyskland og Russland, og mente at samarbeidet var blitt inngått over deres hoder (Veit 2006: 62). De kritiserte at de ikke var blitt konferert i et spørsmål som angikk dem, og uttrykte bekymring for at den nye rørledningen ville få negative konsekvenser for deres egen forsyningssikkerhet på sikt. De fryktet at Russland ville være mer tilbøyelig til å forstyrre forsyningene til dem dersom det samtidig ville være mulig å forsyne Vest-Europa via den nye rørledningen (Godzimirski 2007: 12). Det hjalp lite at Schröder bedyret at prosjektet ”ikke [var] rettet mot noen”, men at det derimot tjente tyske og russiske interesser (Bundesregierung 2005e, egen oversettelse).

De skarpe reaksjonene var et resultat av at Tyskland hadde inngått samarbeidet med Russland uten å involvere sine EU-partnere i beslutningen i tilstrekkelig grad. Prosjektet gikk i tillegg imot flere EU-lands interesser. Det bilaterale forholdet mellom Tyskland og Polen kjølnet som følge av Nord Stream-prosjektet (Martinsen 2005: 135-136). Det hele toppet seg da den polske forsvarsministeren på en konferanse i Brussel i 2006 dro paralleller mellom prosjektet og den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten fra mellomkrigstiden (Godzimirski 2007: 13). Denne skarpe reaksjonen må også ses i sammenheng med Tysklands historie og de svært negative konsekvensene tidligere tysk-russisk stormaktsamarbeid har hatt for Polen. Tyskland ofret altså gode relasjoner til EU-landet Polen til fordel for det bilaterale energisamarbeidet med Russland.

EUs felles politikk overfor Russland

Sett ut fra det regimeteoretiske perspektivet handlet den tyske regjeringen på utsiden av EUs rammer på denne måten fordi det lå i Tysklands interesse. Dette hadde sammenheng med at EU ikke har lyktes med å etablere en felles politikk overfor Russland. Det formelle grunnlaget for en slik felles politikk er imidlertid forholdsvis godt utbygget. Siden slutten på den kalde krigen har EU bygget ut et formelt samarbeid med Russland som dekker en rekke områder. I den rød-grønne

regjeringssperioden var det folkerettslige grunnlaget for EUs russlandspolitikk Partnerskaps- og samarbeidsavtalen fra 1997. Avtalen formulerte prinsipielle målsetninger, etablerte et institusjonelt rammeverk for politisk kontakt, og oppfordret til aktiviteter og dialog på en rekke områder (Europakommisjonen 2006). Den ga blant annet russiske varer begunstiget tilgang til EUs indre marked (Deutsche Botschaft Moskau 2006).

Innenfor rammene av EUs Felles utenriks- og sikkerhetspolitikk vedtok EU dessuten en felles strategi for Russland i 1999. Denne var et internt styringsdokument som uttrykte EU-landenes målsetninger for opptreden overfor Russland. Blant dem var støtte til demokratisk og rettsstatlig utvikling i Russland, samarbeid om sikkerhetsspørsmål, samt støtte til etableringen av en europeisk-russisk frihandelssone på lang sikt. På EU-Russland-toppmøtet i 2003 ble disse målsetningene utvidet. Det ble bestemt at man skulle opprette fire felles ”rom” for samarbeid mellom EU og Russland: en felles økonomisk sone, samarbeid på justisområdet, samarbeid om ytre sikkerhet, og om vitenskap og utdanning (Deutsche Botschaft Moskau 2006). På det økonomiske området er målet å harmonisere regelverk og standarder i EU og Russland.

Selv om det formelle grunnlaget for samarbeid mellom EU og Russland altså var forholdsvis godt utviklet, var EU-landene fortsatt langt fra å kunne tale med én stemme overfor Russland i den rød-grønne regjeringssperioden. EU hadde rammer for dialog med Russland, men når det oppstod interessekonflikter mellom EU-landene, pleiet EUs medlemsland heller sine bilaterale relasjoner med Russland enn å samle seg om en felles opptreden (Elo 2006: 17). I følge Alexander Rahr (2005d: 2) er EUs sterke fokus på menneskerettigheter i dialogen med Russland en viktig årsak til at det ikke har vært mulig å få til et gjennombrudd i EUs felles russlandspolitikk. EU-landenes koordineringsproblemer ble forsterket etter utvidelsen østover i 2004 fordi mange av de nye medlemslandene fortsatt hadde et anstrengt forhold til Russland (Elo 2006: 17). Tyskland fikk merke samordningsproblemene ekstra godt fordi landet tradisjonelt har vært et talerør for sentral- og østeuropeiske staters interesser.

EUs koordineringsproblem var særlig tydelig i energipolitikken. Energipolitikk utover atompolitikk ble formelt innlemmet i det europeiske felleskaps ansvarsområde først med Amsterdam-traktaten i 1997 (Haberzettel 2002: 106-107). Den viktigste målsetningen for EUs felles energipolitikk har vært å etablere et liberalisert felles energimarked (Claes 2002). Unionen har imidlertid ikke maktet å utvikle en felles politikk hva angår forsyningssikkerhet og handel med olje og gass utover EUs grenser (Hövelmann 2005: 81; Umbach 2007: 9). En grønnbok fra 2000 anbefalte sterkt en felles europeisk strategi for forsyningssikkerhet, men unionen maktet ikke å etablere en slik i løpet av den rød-grønne regjeringsperioden (Hövelmann 2005: 81). Til *Financial Times* sa en europeisk diplomat: "Each [European] country plays their cards very close to their chest and they believe that by acting individually, they can get a better deal for themselves" (Ostrovsky 2006). EUs felles forsyningssikkerhet havnet høyt opp på EUs agenda først etter gasskrisen mellom Russland og Ukraina i 2005/2006.

Derfor var det kun av begrenset betydning at energi formelt sett var et tema i EUs forhold til Russland. I 2000 ble energidialogen mellom EU og Russland etablert som et forum for diskusjon og energisamarbeid. Energi var også et tema i Partnerskaps- og samarbeidsavtalen og i EUs Nordlige dimensjon-program (Lippert 2002: 299). Dialogen innenfor disse rammene ga imidlertid få konkrete resultater. Dette hadde også sammenheng med Russlands manglende ratifisering av den såkalte energicharteravtalen. Denne ble inngått i 1994 og hadde til formål å sikre stabile rammer rundt handelen med energi i både Vest- og Øst-Europa (EU 2002). Avtalen innebærer at WTOs regler for handel med energi skal gjelde også for signatarstater som ikke er medlemmer av WTO (ibid). Russland har undertegnet avtalen, men har fortsatt ikke ratifisert den. EU var imidlertid en pådriver for at dette skulle skje (EU 2006).

EU hadde altså ingen felles energipolitikk overfor Russland i den rød-grønne regjeringsperioden, og kunne derfor ikke ivareta Tysklands energipolitiske interesser. Sett fra det regimeteoretiske perspektivet kan man på bakgrunn av dette hevde at

dette var en viktig årsak til at den rød-grønne regjeringen hadde et bilateralt fokus i sin politikk. Regjeringen la vekt på å styrke sine egne bilaterale relasjoner til Russland (Bachmann 2006: 100; Franzke 2005: 129; Mazur 2006: 109). Den rød-grønne regjeringens bilaterale fokus i det energipolitiske samarbeidet med Russland illustreres av argumentasjonen i et intervju Schröder ga til det russiske nyhetsbyrået Interfax i 2003 (Bundesregierung 2003b). I intervjuet snakket Schröder mye om å binde Russland inn i internasjonale sikkerhetsstrukturer. Men når det kom til energipolitikk, nevnte han ikke EU i det hele tatt. Isteden snakket han om at det tysk-russisk-ukrainske gasskonsortiet bidro til *tysk* energiforsyningssikkerhet, om at *Tyskland* og Russland var avhengig av hverandre innenfor energisektoren, og om utsikter for et intensivt *bilateralt* samarbeid på energiområdet (ibid).

Utover dette ga Schröder uttrykk for at han anså Tysklands og Russlands bilaterale regjeringskonsultasjoner for å være et viktig styringselement for gjenopplivingen av EUs strategiske partnerskap med Russland (Bundesregierung 2000). Sett fra det regimeteoretiske perspektivet tyder dette på at den tyske regjeringen tillot den bilaterale dialogen med Russland større vekt enn EUs dialog med Russland. Schröder uttalte også at det strategiske partnerskapet mellom Tyskland og Russland kunne bidra til å bygge opp nære relasjoner mellom Russland og EU (Bundesregierung 2004). Dette tyder på at det viktigste for den tyske regjeringen var det bilaterale samarbeidet med Russland, at EUs relasjoner til Russland kom i annen rekke, og at regjeringen mente de kunne bygges på grunnlag av det bilaterale tysk-russiske forholdet.

Ved siden av å ha et bilateralt fokus i russlandspolitikken, stilte regjeringen forholdsvis sjelden eksplisitte krav til rettsstatlig og demokratisk utvikling i dialogen med Russland (Spanger 2005: 11). Isteden roste regjeringen, med Schröder i spissen, fremgangen Russland hadde opplevd under Putin: ”(...) [U]tviklingen i Russland under president Putins ledelse er til å miste pusten av (...)” (Bundesregierung 2005e, egen oversettelse). Samtidig høstet regjeringen kritikk fra media og ikke-statlige organisasjoner for at den for sjelden og med for liten tyngde tok opp

menneskerettighetssituasjonen i Russland i dialogen med russiske politikere. Anklagen var at regjeringen gikk bort fra sine prinsipper og unnlot å kritisere Russland for å sikre seg stabile energiforsyninger (Götz 2004).

Oppsummering

Sett fra det regimeteoretiske perspektivet kan den rød-grønne regjeringens bilaterale fokus i russlandspolitikken forklares med at det multilaterale EU-samarbeidet ikke kunne ivareta Tysklands energipolitiske interesser. I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden lyktes ikke EU med å utvikle en felles energipolitikk overfor tredjestater. I de foregående avsnittene har jeg vist at Tysklands interesse av å sikre energiforsyninger fra Russland var sterke. Ut fra det regimeteoretiske perspektivet kan man derfor hevde at den tyske regjeringen hadde et bilateralt fokus i sin russlandspolitikk fordi den ikke hadde tid til å vente med å sikre sine energileveranser til EU kunne samles rundt en felles opptreden. At regjeringen støttet rørledningsprosjektet til tross for sterk kritikk fra andre EU-land tyder på dette.

4.2.5 Delkonklusjon

På bakgrunn av analysen i de foregående avsnittene konkluderer jeg med at det er sannsynlig at antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen stemmer. Jeg mener det er grunnlag for å hevde at den regimeteoretiske beslutningsmodellen er godt egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Over har jeg presentert belegg som tyder på at Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre, og at dette var asymmetrisk i Russlands favør. Jeg har dessuten vist at det er sannsynlig at dette avhengighetsforholdet definerte Tysklands interesser.

Videre har jeg vist at det er sannsynlig at disse interessene styrte den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland. Jeg har presentert belegg som tyder på at målet med satsningen på Russland var å styrke den tyske økonomien. Jeg har også

vist at det er sannsynlig at regjeringens beslutninger og handlinger var styrt av at Tyskland var interessert i å sikre sine energiforsyninger og i å få markedsandeler i Russland. Dessuten har jeg presentert belegg som viser at ikke-statlige aktører hadde mulighet til å påvirke regjeringens politikk overfor Russland. Alle disse beleggene støtter antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen. Utover dette har jeg pekt på at det er sannsynlig at Tysklands bilaterale fokus i samarbeidet med Russland var motivert av at EUs felles politikk overfor Russland ikke ivaretok Tysklands interesser i tilfredsstillende grad.

Jeg anser dermed det regimeteoretiske perspektivet for å være godt egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland. Imidlertid kan også andre faktorer enn interesser ha spilt en rolle. I det neste avsnittet analyserer jeg derfor regjeringens politikk ut fra beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet.

4.3 Forklaring ut fra beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet

I dette avsnittet analyserer jeg den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland ut fra beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet. I analysen undersøker jeg holdbarheten i antagelsen om at regjeringen handlet normstyrt da den gikk inn for å styrke samarbeidet med Russland i den forstand at det å fungere som en støttespiller for Russland i Europa representerte en passende utenrikspolitisk kurs i henhold til den tyske nasjonale identitet. Jeg undersøker også om det finnes belegg for at regjeringen satset på det bilaterale forholdet til Russland fordi den håpet dette kunne bidra til en fordypning av EUs samarbeid med Russland.

Beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet fokuserer som nevnt særlig på verdier, beslutninger og handlinger i definisjonen av utenrikspolitikk. Hovedfokuset i analysen vil derfor ligge på disse aspektene. Sett fra dette teoretiske perspektivet

henger verdiene som ligger til grunn for utenrikspolitikken tett sammen med konteksten politikken utføres i fordi de utgjør en viktig del av den nasjonale identiteten. Derfor vil analysen av konteksten i det følgende inngå i analysen av verdier. Jeg vil også se nærmere på målene for den rød-grønne regjeringens politikk.

4.3.1 Den rød-grønne regjeringens mål

Det finnes belegg som tyder på at målet for den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland var å knytte Russland nærmere Europa. Ett eksempel er Schröders argumentasjon i en tale til næringslivet under åpningen av varemessen i Hannover i 2005: ”Mer økonomisk samarbeid gagnar ikke bare bedriftene; det fremmer også integrasjonen mellom Russland og dets vestlige partnere og transformasjonen av økonomien og samfunnet i dette store landet” (Schröder 2005, egen oversettelse). Schröders uttalelse støtter antagelsen basert på beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet fordi den tyder på at følelsen av å stå i samvittighetsgjeld til Russland bidro til å definere målet for russlandspolitikken.

4.3.2 Den rød-grønne regjeringens verdier

Sett fra perspektivet som vektlegger nasjonal identitet har verdier nær sammenheng med den nasjonale identiteten. I forbindelse med Tysklands relasjoner til Russland var samvittighetsgjeld på grunn av andre verdenskrig den viktigste dimensjonen ved den tyske nasjonale identitet. At samvittighetsgjelden, og dermed den nasjonale identiteten, spilte en rolle for den rød-grønne regjeringens politikk kom til uttrykk i flere offentlige uttalelser fra tyske politikere. Tysklands historiske ansvar ble trukket fram som motivasjon for å opptre som en støttespiller for Russland.

I et intervju i anledning frigjøringsdagen uttalte for eksempel Schröder: ”(...) [V]i tyskere [har] et spesielt ansvar når det gjelder å stå ved Russlands side i moderniseringsprosessen, og for å bringe Russland nærmere de europeiske og demokratiske institusjonene” (Bundesregierung 2005c, egen oversettelse). Schröder

sa også at ”erindringen om krig og nasjonalsosialisme” var blitt ”en del av [tyskernes] nasjonale identitet” og at den var ”en varig moralsk forpliktelse” (ibid, egen oversettelse). Han pekte dessuten på Tysklands særskilte ansvar overfor Russland: ”Sammen med sine allierte i anti-Hitler-koalisjonen befrikk Russland Tyskland og Europa fra nazi-herredømmet. Det russiske folk betalte en kolossal pris i form av blod for det” (ibid, egen oversettelse).

Også i forbindelse med undertegningen av Nord Stream-avtalen trakk Schröder fram den tyske samvittighetsgjelden. Da uttalte han at dagens særskilt gode forhold mellom Tyskland og Russland fylte ham med ”glede og takknemlighet” når han så det i forhold til ”de store lidelsene” Tyskland hadde påført landene i Europa under andre verdenskrig (Bundesregierung 2005d, egen oversettelse).

På bakgrunn av disse uttalelsene anser jeg det for sannsynlig at verdier i form av samvittighetsgjeld på grunn av andre verdenskrig hadde innvirkning på den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland.

4.3.3 Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger

I det foregående avsnittet viste jeg til at den rød-grønne regjeringen hadde et bilateralt fokus i satsningen på å styrke samarbeidet med Russland. Jeg konkluderte dessuten med at det er nærliggende å anta at den opptrådte slik fordi EU ikke kunne ivareta Tysklands interesser. Ut fra beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet vil man imidlertid anse regjeringens beslutninger og handlinger for å være motivert av normer, og ikke interesser. Sett fra et slikt perspektiv vil man argumentere for at Tysklands bilaterale fokus isteden kan forklares med at regjeringen ønsket å opptre som en støttespiller for Russland, og å bringe landet nærmere Europa. Det finnes belegg også for en slik antagelse.

I en programmatisk artikkel om den rød-grønne regjeringens russlandspolitikk i den tyske avisen Die Zeit i 2001 ga Schröder for eksempel uttrykk for at Tyskland ønsket å opptre som en støttespiller for Russland: På grunn av sin ”beliggenhet og historie”

forstod Tyskland seg i følge Schröder som ”impulsgiver og motor for EUs russlandspolitikk” (Schröder 2001, egen oversettelse).

Også uttalelser i forbindelse med undertegningen av Nord Stream-avtalen tyder på at Tyskland gjorde forsøk på å opptre som en støttespiller for Russland og å bringe Russland nærmere Europa. For eksempel uttalte en talsmann for den rød-grønne regjeringen at den nye rørledningens ”strategiske mål” var å ”bygge opp og utvikle en virkelig energiallianse mellom EU og Russland” (Bundesregierung 2005f, egen oversettelse). Også på regjeringens hjemmesider ble det bilaterale energipolitiske samarbeidet med Russland gitt en europeisk begrunnelse: ”(...) [N]ære energirelasjoner mellom Tyskland og Russland bidrar betydelig til hele Europas energiforsyningsikkerhet og stabilitet” (Bundesregierung 2005b).

Det finnes dessuten eksempler på handlinger som tyder på at Tyskland gikk inn for å fungere som et bindeledd mellom EU og Russland. I den forbindelse er det viktig å poengtere at Tyskland som en av EUs absolutt sterkeste stater i utgangspunktet hadde stor mulighet til å påvirke EUs politikk (Takle 1998: 6). Å forbedre EUs relasjoner til sine naboer i øst, særlig gjennom EUs utvidelse, har dessuten vært et uttalt satsningsområde for Tyskland (von Bredow 2006: 217-218). To av de viktigste eksemplene på at den rød-grønne regjeringen opptrådte som en støttespiller for Russland innad i EU var at Tyskland var med på å ta initiativ til fordypningen av samarbeidet mellom EU og Russland som ble besluttet på EU-Russland-toppmøtet i 2003, og at Tyskland bidro til at EU som helhet ble enig om å støtte Russlands medlemskap i WTO (Adomeit m. fl. 2004: 3; Meier 2004: 16).

Et annet eksempel på at Tyskland forsøkte å opptre som et bindeledd mellom EU og Russland var den såkalte ”troikaen”, som bestod av Tyskland, Frankrike og Russland. Den hadde sin opprinnelse i uenighetene rundt invasjonen av Irak, da de tre landene opptrådte samlet i motstanden mot den amerikanskledede krigen. I etterkant av dette møttes landenes statsledere til trilaterale politiske samtaler ved flere anledninger, for eksempel i forkant av G8-møtet i 2005 (Bundesregierung 2005). ”Troikaen” var i utgangspunktet et svært egnet forum for å legge grunnlaget for et fordypet samarbeid

mellom EU og Russland fordi samarbeid mellom Tyskland og Frankrike flere ganger opp gjennom historien har vært utslagsgivende for fremskritt i den europeiske integrasjonsprosessen. På troikamøtet i Sotsjij i august 2004 ble Russlands forhold til EU diskutert (Bundesregierung 2004b). Etter møtet erklærte Schröder at Russland og EU burde samarbeide enda tettere (ibid). Men utover denne generelle uttalelsen ble det gitt få eksempler på hvordan dette skulle oppnås i praksis. Som nevnt over lyktes heller ikke EU i å utvikle en felles politikk overfor Russland i løpet av den rød-grønne regjeringensperiode. Det virker derfor ikke som om Tysklands forsøk på å fungere som bindeledd mellom EU og Russland ga de ønskede resultatene.

4.3.4 Delkonklusjon

På bakgrunn av dette konkluderer jeg med at beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet har en viss forklaringskraft i den forstand at Tysklands samvittighetsgjeld og forståelse av moralsk forpliktelse overfor Russland var en motivasjon for Tysklands russlandspolitikk. Som jeg har vist, forsøkte Tyskland å opptre som et bindeledd mellom EU og Russland.

Likevel anser jeg det for å være lite sannsynlig at den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland i hovedsak var styrt av normer. Selv om den rød-grønne regjeringen ikke lyktes særlig godt med å knytte Russland nærmere til Europa, videreførte den sin satsning på å styrke det bilaterale samarbeidet med Russland. Dette tyder på at Tysklands interesser var en faktor av større betydning for den rød-grønne regjeringens politikk enn normer basert på den tyske nasjonale identiteten. Jeg anser derfor den regimeteoretiske beslutningsmodellen for å være bedre egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens politikk enn beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet.

4.4 Forklaring ut fra den personorienterte beslutningsmodellen

I dette avsnittet analyserer jeg den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland ut fra den personorienterte beslutningsmodellen. I analysen undersøker jeg holdbarheten i antagelsen om at Schröders personlige innflytelse kan forklare regjeringens satsning på Russland.

Beslutningsmodellen som er basert på det personorienterte perspektivet fokuserer som nevnt særlig på beslutninger, handlinger og kontekst i definisjonen av utenrikspolitikk. I den personorienterte beslutningsmodellen er konteksten viktig fordi det politiske system definerer politikernes individuelle spillerom. Dette spillerommet utgjør en forutsetning for at enkeltindivider kan ha stor innflytelse på politikken. I den kommende analysen går jeg derfor først inn på konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk, før jeg undersøker regjeringens beslutninger og handlinger. Fordi det er vanskelig å få innblikk i enkeltindividers personlige mål og verdier, vektlegger ikke det personorienterte perspektivet disse aspektene ved definisjonen. Av den grunn går jeg heller ikke inn på dem i analysen.

4.4.1 Konteksten for den rød-grønne regjeringens politikk

Sett fra det personorienterte perspektivet er politiske faktorer med på å bestemme i hvilken grad individer kan sette sitt preg på statlig politikk (Mingst 2003: 133-135).

Politiske faktorer

Sett fra det personorienterte perspektivet har individer størst innflytelse på politikken dersom de opererer i et autoritært politisk system. Dette er ikke tilfelle for Tyskland, men statslederens rolle i det tyske politiske systemet er likevel ganske fremtredende. Som i de fleste parlamentariske demokratier er det også i Tyskland regjeringen som har størst innflytelse på utenrikspolitikken. Forbundsdagen forholder seg stort sett passiv i utenrikspolitiske spørsmål. Den har ingen initiativrett, kun veto rett når avtaler med andre stater skal inngås (Bierling 2005: 32). Forbundsprezidenten har en

viss formell, men knapt noen reell myndighet (ibid: 28). Den tyske grunnloven åpner riktignok for at delstatene kan utøve innflytelse på utenrikspolitikken gjennom parlamentets ene kammer, men dette kammeret har ikke særlig store utenrikspolitiske ambisjoner (ibid: 22). Det hender imidlertid at delstatenes politiske ledere uttaler seg selvstendig om utenrikspolitikk, reiser utenlands og pleier kontakter med andre lands ledere.

Blant regjeringens medlemmer er det særlig kansleren som er viktig. Den såkalte "Richtlinienkompetenz" gir kansleren myndighet til å bestemme retningslinjene for regjeringens politikk, og dermed kan han eller hun gjøre mye ut av sitt embete. Tradisjonelt er (Vest-)Tyskland blitt kalt et "kanslerdemokrati" fordi kansleren har hatt stor makt i forhold til de andre medlemmene av regjeringen (Haftendorn 2006: 5). Det startet allerede med Vest-Tysklands første kansler Konrad Adenauer, som hadde meget stor personlig innflytelse på den vesttyske utenrikspolitikken rett etter krigen (von Bredow 2006: 82-83). Schröders forgjenger Helmut Kohl fulgte i et lignende spor i forbindelse med den tyske gjenforeningen (Bierling 2005: 45).

Sett fra det personorienterte perspektivet har det også betydning om de politiske beslutningene tas i krisesituasjoner eller om de er rutinepreget (Mingst 2003:135). Det antas at individenes innflytelse er størst når beslutninger tas i krisesituasjoner. Dette var ikke tilfelle i forbindelse med Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Tvert imot var dette en langvarig politisk prosess. Det oppstod ingen kriser forbundet med disse spørsmålene i løpet av den rød-grønne regjeringsperioden. Temaet var dessuten av strategisk betydning for Tyskland, det var ikke et perifert politikkområde som fikk lite oppmerksomhet. Sett fra det personorienterte perspektivet er individenes mulighet til å påvirke politikken størst når de politiske beslutningene er av mindre betydning (ibid).

På bakgrunn av analysen av de politiske faktorene konkluderer jeg med at Schröders mulighet til å påvirke den tyske russlandspolitikken ble fremmet av kanslerens

betydelige formelle spillerom i det tyske politiske system, men begrenset av at beslutningene var rutinepreget og av at politikkområdet var av stor betydning.

4.4.2 Den rød-grønne regjeringens beslutninger og handlinger

I den personorienterte beslutningsmodellen har statslederen en helt sentral plass. Det personorienterte perspektivet vektlegger særlig hans eller hennes rolle i forbindelse med at politiske beslutninger fattes og handlinger utføres. Den sentrale aktøren i analysen ut fra den personorienterte beslutningsmodellen er dermed Gerhard Schröder.

Psykologiske faktorer

Det personorienterte perspektivet anser også psykologiske faktorer for å ha betydning for individenes mulighet til å påvirke utenrikspolitikken (Mingst 2003: 135-138). I denne undersøkelsen ser jeg i den sammenheng først og fremst på statslederens retorikk.

I løpet av den rød-grønne regjeringsperioden ble Schröders retorikk stadig mer offensiv, i den forstand at han stod for en politikk som i mindre grad enn tidligere var basert på multilateralisme og europeisk samarbeid (Schöllgen 2004). I en debatt i den tyske forbundsdagen i 2002 uttalte han for eksempel at ”avgjørelsene om den tyske nasjonens eksistensielle spørsmål” ble tatt ”i Berlin, og intet annet sted” (sitert i Spanger 2005: 16, egen oversettelse). Dette impliserte at Schröder ikke ønsket å bli diktet av USA i utenrikspolitiske spørsmål, og det var uvante ord fra en tysk kansler.

Et annet eksempel på dette var Schröders nei til invasjonen av Irak. Selv om også tidligere kanslere ofte hadde vært uenige i USAs politikk, hadde de ikke ytret sin kritikk så åpent som Schröder gjorde (Veit 2006: 53). Av opposisjonen og en del kommentatorer ble Schröders ”nei” derfor tolket som et tegn på at Tyskland for første gang siden andre verdenskrig så seg i stand til å løsrive seg fra USA (Schöllgen 2004, Spanger 2005).

Berømt ble også Schröders uttalelse om at Tyskland hadde begitt seg ut på ”den tyske vei” (sitert i Schöllgen 2004: 103, egen oversettelse). I ettertid hevdet Schröder at dette ikke henspeilte på utenrikspolitikk, men det ble likevel oppfattet slik i offentligheten når det ble sett i sammenheng med regjeringens motstand mot Irak-krigen (ibid). Grunnen til at uttalelsen vakte reaksjoner i Tyskland var at den antydte en tysk utenrikspolitisk alenegang slik det fantes flere eksempler på i den tyske historien.

Schröders retorikk var altså forholdsvis offensiv etter tysk målestokk. På bakgrunn av dette konkluderer jeg med at de politiske og psykologiske faktorene lå ganske godt til rette for at Schröder kunne ha stor innflytelse på Tysklands russlandspolitikk i den rød-grønne regjeringsperioden. For å kunne vurdere holdbarheten i antagelsen basert på den personorienterte beslutningsmodellen er det imidlertid også nødvendig å undersøke hvilken rolle Schröder faktisk spilte for Tysklands russlandspolitikk i den rød-grønne regjeringsperioden.

Schröders rolle i russlandspolitikken

”Ut av saunaen”

I begynnelsen av regjeringsperioden var det viktig for den rød-grønne regjeringen å demonstrere at den førte en annen politikk overfor Russland enn det den foregående regjeringen hadde gjort. Den rød-grønne regjeringen erklærte at den ville ”ut av saunaen”, det vil si basere det bilaterale forholdet på noe annet enn et nært vennskap mellom statslederne (Spanger 2005: 8). En slik personlig tilnærming hadde vært karakteristisk for den forrige regjeringen, og Kohl og Jeltsins felles badstubesøk var av mediene blitt stilisert til det fremste symbolet på dette.

Den rød-grønne regjeringens holdning kom for eksempel til uttrykk i nærings- og teknologiminister Müllers tale på et tysk-russisk næringslivsforum i mai 2002. Med referanse til resultatene den nyetablerte strategiske arbeidsgruppen for tysk-russisk økonomisk og finansielt samarbeid hadde oppnådd, uttalte han: ”Denne tilnærmingen er mye mer solid, systematisk og – som vi nå ser – mer vellykket enn saunapolitikken

som regjeringen Kohl og Kohl selv bedrev. Til syvende og sist holder det ikke bare å svette sammen” (Müller 2002, egen oversettelse).

Også Schröder og Putin selv var tilsynelatende opptatt av å basere det bilaterale forholdet på mer enn bare det personlige forholdet seg i mellom. I etterkant av de tysk-russiske regjeringskonsultasjonene i 2000 erklærte de for eksempel at grunnlaget for forholdet mellom de to landene ikke kunne være personlig vennskap mellom statsledere (Bundesregierung 2000). Isteden var det i følge dem felles interesser som gjorde en revitalisering av det bilaterale forholdet mulig (ibid).

Personlig vennskap

Utover i regjeringsperioden ble tonen imidlertid en annen, i hvert fall fra Schröders side. Ved flere anledninger trakk han fram at han anså Putin for å være sin personlige venn, som for eksempel i et felles intervju i den tyske avisen Bild i 2005: ”Jeg er takknemlig for det gode personlige forholdet og, ærede president, hvis jeg får lov, for vennskapet som er kommet meg til del” (Bundesregierung 2005c, egen oversettelse).

Schröders og Putins biografier hadde mange likhetstrekk. De var omtrent like gamle, og vokste begge opp i etterkrigstiden. Putin kjente dessuten Tyskland godt fordi han hadde vært stasjonert i DDR som KGB-agent fra 1985 til 1990. Her lærte han seg også tysk. Mye tyder på at disse faktorene fremmet kontakten mellom Schröder og Putin.

Tilsynelatende var altså den tyske russlandspolitikken nok en gang havnet i det samme sporet – det som var kjennetegnet av at den bilaterale kontakten var sentrert rundt statsledernes personlige forhold. Dermed var det enkelt for de tyske mediene å konsentrere deknningen av det tysk-russiske forholdet rundt ”die Männerfreundschaft”, nemlig vennskapet mellom Schröder og Putin (Thumann 2004).

Selv hevdet Schröder at hans vennskap med Putin ”fremmet de allerede eksisterende svært gode vennskapelige relasjonene” mellom Tyskland og Russland (Bundesregierung 2003, egen oversettelse). I den forbindelse betonte han viktigheten

av at Putin var positivt innstilt til Tyskland, at han kjente landet og snakket språket (Schröder 2001). I et intervju med det russiske nyhetsbyrået ITAR-TASS i 2003 sa Schröder at Putins tyskkunnskaper hadde positiv innvirkning på forholdet dem i mellom: "Det er mye som blir enklere når man kan snakke på sitt morsmål" (Bundesregierung 2003, egen oversettelse). Det er altså nærliggende å anta at det personlige vennskapet mellom de to statslederne bidro til å fremme det bilaterale forholdet mellom Tyskland og Russland.

Schröders personlige engasjement i russlandspolitikken

Andre forskere har pekt på at Schröder særlig etter 2002 begynte å overta ansvaret for russlandspolitikken, og at han også satte sitt personlige preg på den (Franzke 2005: 128; Spanger 2005: 11). Samtidig har de vist til at utenriksminister Joschka Fischer inntok en mer passiv rolle (Zagorski 2005: 16).

Det finnes flere eksempler som tyder på at Schröder spilte en viktig rolle i forbindelse med utformingen og gjennomføringen av Tysklands russlandspolitikk. Det mest fremtredende er den utstrakte kontakten han hadde med Putin. Den rød-grønne regjeringperioden var preget av en svært hyppig tysk-russisk besøksutveksling på høyeste politisk nivå. Mellom 2000 og 2005 møttes Schröder og Putin over 40 ganger (Spanger 2005: 7). Schröder møtte dermed Putin flere ganger enn han møtte USAs president George W. Bush (ibid). Bilateralt økonomisk samarbeid stod dessuten på dagsorden på de fleste av Schröder og Putins møter (Bundesregierung 2000b).

De andre medlemmene av den tyske regjeringen møtte sine russiske kolleger langt sjeldnere. Dette gjaldt også Fischer, som dessuten bare sjelden kom med offentlige uttalelser om Russland etter 2002 (Spanger 2005: 12). Dette tyder på at det først og fremst var Schröder som fremførte Tysklands politiske budskaper overfor Russland.

Det finnes også eksempler på argumentasjon som tyder på at Schröder personlige innflytelse hadde betydning for den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Schröder hevdet selv at han spilte en betydelig rolle i forbindelse med intensivering av det bilaterale

samarbeidet. På pressekonferansen etter undertegningen av Nord Stream-avtalen tok han for eksempel selv en del av æren for at samarbeidet om rørledningen hadde kommet i stand: ”Jeg kan si for min egen del at jeg i lange samtaler med presidenten har sørget for omstendigheter (...) som har gjort et slikt samarbeid mulig” (Bundesregierung 2005e, egen oversettelse).

Også Putin bekreftet at det personlige forholdet hadde positiv betydning for Nord Stream-avtalen: ”Det er selvsagt bare positivt at våre relasjoner til forbundskansleren har gjort det enklere å komme fram til overenskomster som denne” (ibid, egen oversettelse). Klaus Mangold, lederen av Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft, var av samme oppfatning, og ga i 2005 offentlig uttrykk for at Schröders personlige forhold til Putin bidro betydelig til det tyske næringslivs sjanse for å lykkes i Russland (Kaul m. fl. 2005: 194, fotnote 6).

Kritikk fra egne rekker

Eksempler på at Schröder fikk kritikk fra egne rekker for sin politikk vil støtte antagelsen basert på den personorienterte beslutningsmodellen fordi det vil tyde på at han førte en selvstendig politikk. Det interessante i denne forbindelse er å se på den kritikken som ble utøvd i det offentlige rom. Jeg tar det for gitt at Schröder, som alle ledere, ble kritisert av sine partifeller i interne diskusjoner. I de fleste av tilfellene hvor kritikken ble framført offentlig ble Schröder kritisert for ikke å ta opp menneskerettighetsspørsmål i sin dialog med Putin (Veit 2006: 62).

I 2004 falt Schröders berømte ord om at han anså Putin for å være en ”plettfri demokrat”² (sitert i Spanger 2005: 28, egen oversettelse). Denne uttalelsen, og det faktum at han ikke relativiserte den i ettertid, vakte oppsikt i den tyske offentligheten. I følge Spanger (2005: 29, egen oversettelse) ble kommentaren dessuten mottatt med ”resignert ubehag” i den rød-grønne leiren. Dette tyder på at han ikke hadde sine partifellers fulle støtte.

² På tysk: ”lupenreiner Demokrat”.

Schröder høstet også kritikk for sin håndtering av Jukos-saken, der sjefen i det russiske oljeselskapet ble fengslet på tvilsomt grunnlag. Med henvisning til denne saken uttalte Michaele Hustedt, medlem av forbundsdagen for De grønne: ”Mye blir underordnet det strategiske energipartnerskapet – og det synes jeg er galt” (Kosch og Kosch 2004, egen oversettelse). Schröder avviste imidlertid påstander om at han på grunn av det nære vennskapet med Putin ikke la merke til kritikkverdige forhold i Russland. ”Nærheten gjør synet mitt skarpere, ikke uklart”, var Schröders svar på et spørsmål fra media om hans forhold til Putin (Meng 2004, egen oversettelse).

Utover dette ble Schröder etter sin avgang som kansler sterkt kritisert for at han bare måneder etter regjeringsskiftet ble styreleder i det tysk-russiske selskapet som står for byggingen av Nord Stream (Handelsblatt 2005). Schröder ble beskyldt for å dra personlig nytte av de politiske beslutningene han selv hadde truffet mens han var kansler (Stern 2005).

Det finnes altså flere eksempler på at Schröder møtte kritikk for sin russlandspolitikk, og dette støtter antagelsen basert på den personorienterte beslutningsmodellen.

Forholdet til Putins Russland

Imidlertid finnes det også eksempler på uttalelser som relativiserer Schröders rolle. For eksempel uttalte Putin til SPD-avisen Vorwärts etter den rød-grønne regjeringens avgang at Schröders russlandspolitikk i all hovedsak hadde vært en videreføring av Kohl-regjeringens politikk, og at denne kontinuiteten skyldtes Tysklands interesse av energiforsyninger, økonomisk vekst, samt stabilitet og sikkerhet i verden (sitert i Spanger 2005: 36). Putin trakk altså fram interesser, og ikke det personlige forholdet mellom ham og Schröder, som det mest utslagsgivende for retningen på den tyske politikken.

Jeg finner det sannsynlig at Putins beskrivelse er treffende. Presidentens sterke stilling i det russiske politiske systemet gjorde at det var av avgjørende betydning for den rød-grønne regjeringen å pleie gode relasjoner til Putin dersom den ville oppnå noe i forholdet til Russland (Spanger 2005: 31). Dette bidro til å fremme et topptungt

bilateralt forhold mellom Tyskland og Russland, slik det også har gjort tidligere. Jeg finner det altså lite sannsynlig at Schröders personlige vilje var utslagsgivende for regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Isteden vil jeg hevde at den tyske politikken var så sentrert rundt Schröder og Putin fordi det var den beste måten å fremme tyske interesser på. I foregående avsnitt har jeg vist at Tyskland hadde interesse av å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Fordi disse interessene var så sterke, finner jeg det nærliggende å gå ut fra at den tyske regjeringen ville ha gått inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland også dersom Schröder og Putin ikke hadde kommet like godt overens.

4.4.3 Delkonklusjon

På bakgrunn av analysen over vil jeg hevde at Schröder hadde forholdsvis stor innflytelse på den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland, og at hans vennskap med Putin bidro til å fremme det bilaterale forholdet. På grunn av Tysklands sterke interesse av å inngå et energipartnerskap med Russland finner jeg det imidlertid lite sannsynlig at personen Schröder var utslagsgivende for den politikken som ble ført. Dermed anser jeg den personorienterte beslutningsmodellens forklaringskraft for å være forholdsvis liten. Isteden er det nærliggende å gå ut fra at det var interesser som lå til grunn for det topptunge tysk-russiske forholdet i den rød-grønne regjeringsperioden.

5. Konklusjon

Formålet med denne undersøkelsen har vært å forklare hvorfor Tyskland gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland i den rød-grønne regjeringsperioden. Den rød-grønne regjeringen støttet tysk-russisk samarbeid innenfor produksjon, transport og salg av energi, samt forsterket økonomisk samarbeid innenfor andre områder. Tysklands satsning på Russland var interessant fordi den fant sted meget kort tid etter den kalde krigens slutt, fordi den brøt med den tyske multilaterale utenrikspolitiske tradisjonen, og fordi den ikke tok hensyn til negative utviklingstrekk i Russland.

I undersøkelsen har jeg analysert den rød-grønne regjeringens satsning på Russland ut fra beslutningsmodeller basert på tre ulike teoretiske perspektiver. Hovedvekten har ligget på den regimeteoretiske beslutningsmodellen, mens beslutningsmodellene som vektlegger henholdsvis nasjonal identitet og statslederens innflytelse er blitt trukket inn som tilleggsforklaringer. Antagelser satt opp på bakgrunn av de ulike beslutningsmodellene har dannet utgangspunktet for analysen.

Den regimeteoretiske beslutningsmodellens forklaringskraft

I analysen har jeg vist at det er grunnlag for å hevde at antagelsen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen stemmer. Denne antagelsen gikk ut på at man kan forklare Tysklands satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland med at Tyskland forfulgte sine interesser, og at disse igjen var bestemt av at landet stod i et asymmetrisk gjensidig avhengighetsforhold til Russland.

Over har jeg presentert belegg som tyder på at Tyskland og Russland stod i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre. Tyskland var avhengig av gassleveranser fra Russland, og Russland var avhengig av å selge gass til Tyskland. Dette hadde blant annet bakgrunn i at Tyskland har små egne energiressurser, mens Russlands økonomi er svært avhengig av inntektene fra energiekporten. Jeg har

dessuten vist at mye tyder på at den gjensidige avhengigheten bidro til å definere Tysklands interesser overfor Russland, og at disse interessene lå til grunn for den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland.

I analysen har jeg pekt på forhold som tyder på at Tyskland var den mest sårbare parten i det gjensidige avhengighetsforholdet. Når geologiske, geografiske og politiske vurderinger ble lagt til grunn, hadde Tyskland få gode alternativer til Russland som energileverandør på lang sikt. Russland hadde verdens største gassforekomster, lå nærmere Tyskland enn andre potensielle gassleverandører, og framstod også som mer politisk stabilt. Russland hadde på den annen side gode langsiktige alternativer til å eksportere gassen sin til Tyskland. Alternative mottakerland inkluderte blant andre USA, Kina og India. På bakgrunn av dette går jeg ut fra at det gjensidige avhengighetsforholdet var asymmetrisk, og at Tyskland var den mest avhengige parten.

I analysen har jeg dessuten presentert belegg både i form av argumentasjon og handlinger som tyder på at regjeringen opptrådte interessestyrt da den gikk inn for å styrke samarbeidet med Russland. På bakgrunn av dette anser jeg det som sannsynlig at regjeringens beslutninger og handlinger var styrt av at Tyskland var interessert i å sikre seg energiforsyninger fra og markedsandeler i Russland. Dette styrker forklaringen basert på den regimeteoretiske beslutningsmodellen. Jeg har dessuten presentert belegg som tyder på at målet med den rød-grønne regjeringens satsning på Russland var å styrke den tyske økonomien, og at ikke-statlige aktører hadde mulighet til å påvirke regjeringens politikk overfor Russland.

Alle disse beleggene støtter den regimeteoretiske antagelsen. Derfor konkluderer jeg med at den regimeteoretiske beslutningsmodellen er godt egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland.

Forklaringskraften til beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet

I undersøkelsen har jeg også analysert den rød-grønne regjeringens politikk ut fra beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet. Antagelsen basert på denne beslutningsmodellen gikk ut på at regjeringen satset på å styrke det bilaterale samarbeidet med Russland fordi den ønsket å opptre som en støttespiller for Russland og bringe landet nærmere Europa. Dermed var regjeringens politikk normstyrt fordi dette representerte en passende utenrikspolitisk kurs i henhold til den tyske nasjonale identiteten, som var preget av følelsen av å stå i moralsk gjeld til Russland.

På bakgrunn av analysen konkluderer jeg med at også denne beslutningsmodellen kan bidra til å forklare den rød-grønne regjeringens politikk. I undersøkelsen har jeg presentert belegg for at samvittighetsgjeld på grunn av Tysklands rolle i andre verdenskrig var en motivasjon for regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland. Jeg har også pekt på eksempler på at Tyskland forsøkte å opptre som et bindeledd mellom EU og Russland. Dette tyder på at normer med utspring i den tyske nasjonale identiteten styrte den rød-grønne regjeringens atferd. Jeg konkluderer dermed med at også beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet har en viss forklaringskraft.

Den personorienterte beslutningsmodellens forklaringskraft

Jeg har også analysert den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke samarbeidet med Russland ut fra den personorienterte beslutningsmodellen. På bakgrunn av denne satte jeg opp en antagelse om at Tysklands satsning på Russland kan forklares med at dette var Schröders personlige vilje, og at han hadde sterk personlig innflytelse på politikken. I analysen har jeg vist til at politiske og psykologiske faktorer tyder på at Schröders forutsetninger for å kunne ha stor innvirkning på Tysklands utenrikspolitikk var forholdsvis gode. Kansleren har relativt stort formelt spillerom i det tyske politiske system, og Schröders retorikk var offensiv etter tyske forhold. Faktorer som talte imot at han kunne spille en stor rolle var at Tyskland ikke er noe autoritært regime samt at det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland ikke var et perifert tema i den tyske utenrikspolitikken.

I analysen har jeg presentert belegg som taler for at Schröder hadde forholdsvis stor innflytelse på den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland, og at hans vennskap med Putin bidro til å fremme det bilaterale forholdet. Mye tyder på at det først og fremst var han som fremførte Tysklands politiske budskaper overfor Russland. Schröder og Putin møttes dessuten svært ofte. Jeg konkluderer derfor med at også den personorienterte beslutningsmodellen har en viss forklaringskraft.

Diskusjon: interesser, normer eller individer?

Jeg mener altså at det er grunnlag for å hevde at alle de tre beslutningsmodellene kan bidra til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. Imidlertid anser jeg deres forklaringskraft for å være forskjellig. På bakgrunn av beleggene jeg har presentert i analysen finner jeg det sannsynlig at interesser var den sterkeste drivkraften bak den rød-grønne regjeringens russlandspolitikk. Dermed anser jeg den regimeteoretiske beslutningsmodellen for å være best egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens satsning på Russland.

Over har jeg pekt på forhold som tyder på at den rød-grønne regjeringens politikk til en viss grad var normstyrt. Imidlertid finner jeg det lite sannsynlig at den rød-grønne regjeringens politikk overfor Russland i hovedsak var styrt av normer. Denne forståelsen har bakgrunn i at den rød-grønne regjeringen gjennomførte sin satsning på å styrke det bilaterale samarbeidet med Russland selv om den ikke lyktes særlig godt med å knytte Russland nærmere EU. Dersom regjeringens atferd først og fremst hadde vært styrt av normer basert på den tyske nasjonale identiteten, ville man forvente at den ville unnlatt å gå inn for å styrke det bilaterale samarbeidet. At regjeringen likevel satset på Russland, og dessuten trosset protestene fra andre EU-land, tyder på at Tysklands interesser var en faktor av større betydning for den rød-grønne regjeringens politikk enn normer. På bakgrunn av dette anser jeg den regimeteoretiske beslutningsmodellen for å være bedre egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens politikk enn beslutningsmodellen som vektlegger nasjonal identitet.

Jeg mener dessuten det er grunnlag for å hevde at den regimeteoretiske beslutningsmodellen også er bedre egnet til å forklare den rød-grønne regjeringens politikk enn den personorienterte beslutningsmodellen. Over har jeg pekt på forhold som tyder på at Tysklands interesser av å inngå et energipartnerskap med Russland var meget sterke. Jeg finner det derfor lite sannsynlig at personen Schröder i større grad var utslagsgivende for regjeringens politikk enn disse interessene. Beleggene jeg har presentert i analysen tyder riktignok på at Schröder hadde innflytelse i russlandspolitikken og at hans personlige vennskap med Putin fremmet det bilaterale forholdet mellom Tyskland og Russland. Jeg anser det imidlertid ikke for sannsynlig at den rød-grønne regjeringen ville unnlatt å satse på å styrke samarbeidet med Russland dersom kjemien mellom Schröder og Putin ikke hadde vært like god.

Isteden finner jeg det sannsynlig at interesser lå til grunn for at det tysk-russiske forholdet var så topptungt. Som jeg har pekt på over hadde Putin en meget sterk stilling i det russiske politiske systemet. Derfor var det nærliggende for den tyske regjeringen å søke til ham dersom den ønsket å få gjennomslag for sine interesser overfor Russland. At det tysk-russiske forholdet under Kohl og Jeltsin også var topptungt styrker en slik forståelse. Jeg finner det sannsynlig at denne strukturen i det bilaterale forholdet heller har bakgrunn i at den fremmer landenes interesser enn i at kjemien mellom statslederne har vært spesielt god.

Jeg mener det også finnes grunnlag for å hevde at interessestyrt atferd utgjorde bakgrunnen for at den rød-grønne regjeringen hadde et sterkt bilateralt fokus i sin russlandspolitikk. I analysen har jeg vist til at EU ikke lyktes i å etablere noen felles politikk overfor Russland i løpet av den rød-grønne regjeringsperioden. På bakgrunn av dette vil jeg hevde at den rød-grønne regjeringens bilaterale fokus kan forklares med at det multilaterale EU-samarbeidet ikke kunne ivareta Tysklands interesser, og at regjeringen dermed opptrådte bilateralt isteden. EUs koordineringsproblem var særlig tydelig i energipolitikken. I analysen har jeg vist til belegg som tyder på at Tysklands interesser for energiforsyninger fra Russland var meget sterke. På bakgrunn av dette vil jeg hevde at den tyske regjeringen hadde et bilateralt fokus i sin

russlandspolitikk fordi den ikke kunne vente på et velfungerende EU-samarbeid før den forfulgte sine energipolitiske interesser. Den tyske regjeringen gjorde forsøk på å styrke den felles europeiske politikken, men da den ikke lyktes, handlet den på den måten som best tjente Tysklands interesser, nemlig å gå inn for å styrke det bilaterale forholdet til Russland. At regjeringen støttet Nord Stream til tross for tidvis sterk kritikk fra andre EU-land styrker en slik forståelse.

Jeg mener dermed at det er grunnlag for å hevde at den regimeteoretiske beslutningsmodellen er best egnet til å forklare at den rød-grønne regjeringen gikk inn for å styrke det energipolitiske og økonomiske samarbeidet med Russland. En slik forståelse styrkes av den nye tyske regjeringens russlandspolitikk. Så langt har det nemlig ikke vært nevneverdige forskjeller å spore mellom den rød-grønne regjeringens og den "store koalisjonens" russlandspolitikk. Dette er til tross for at CDU og CSU før valget i 2005 hevdet at de ville legge større vekt på verdier og stille strengere krav til Russland dersom de kom til makten (Spanger 2005: 38). Denne kontinuiteten tyder på at interesser vil ligge til grunn for politikken overfor Russland også i tiden som kommer, selv om det vil gå på bekostning av Tysklands forhold til sine mindre naboland.

Litteraturliste

Primærkilder

Ask, Alf Ole (2005). "Full gass i Tyskland", *Aftenposten* 30. august.

Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert. Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschland und BÜNDNIS 90/Die Grünen. Bonn, 20. oktober 1998. [online, 12.07.06] - URL: www.trend.infopartisan.net/trd1098/vertrag.html

Auswärtiges Amt (2007). "Iran: Beziehungen zwischen Iran und Deutschland". [online, 24.04.07] – URL: <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Laenderinformationen/Iran/Bilateral.html>

Auswärtiges Amt (2007b). "Libyen / Libysch-Arabische Dschamahirija: Beziehungen zwischen Libyen und Deutschland". [online, 24.04.07] – URL: <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Laenderinformationen/Libyen/Bilateral.html>

Auswärtiges Amt (2006). "Russische Föderation: Beziehungen zwischen der Russischen Föderation und Deutschland". [online, 5.7.06] – URL: <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Laenderinformationen/RussischeFoederation/Bilateral.html>

Beste, Ralf m. fl. (2006). „Die Russen kommen“, *Der Spiegel* nr. 41.

BMWi (Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie) (2007). "Heimische Energiegewinnung und Importabhängigkeit Deutschland: Energiedaten, Tabelle 3". [online, 24.03.07] – URL: <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/Binaer/Energiedaten/energiegewinnung-und-energieverbrauch1-heimische-gewinnung-import,property=blob,bereich=bmwi,sprache=de,rwb=true.xls>

BMWi (Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie) (2006). „Primärenergieverbrauch nach Energieträgern: Energiedaten, Tabelle 4". [online, 7.12.06] – URL: <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/Binaer/Energiedaten/energiegewinnung-und-energieverbrauch2-primaerenergieverbrauch,property=blob,bereich=bmwi,sprache=de,rwb=true.xls>

BP (British Petroleum) (2006). "Oil reserves", i: *British Petroleum statistical review of world energy 2006*. [online, 24.03.07] – URL: <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9010942&contentId=7021565>

BP (British Petroleum) (2005). "Table of proved natural gas reserves", i: *British Petroleum statistical review of world energy 2005*. [online, 23.04.06] – URL: <http://www.bp.com/genericsection.do?categoryId=92&contentId=7005893>

-
- Buckley, Niel og Arkady Ostrovsky (2006). "Gazprom in threat to supplies". *Financial Times* 20. april.
- Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle (2005). "Aufkommen und Verwendung von Erdgas." [online, 27.02.07] – URL: [www.abo-bmwa.de/BMWi/Redaktion/Binaer/ausgewahlte-statistiken-zur-entwicklung-des-deutschen-gasmarktes-2004,property=blob,bereich=bmwi,sprache=de,rwb=true.xls_"aufkommen_und_verwendung_von_erdgas"_2005_erdgas](http://www.abo-bmwa.de/BMWi/Redaktion/Binaer/ausgewahlte-statistiken-zur-entwicklung-des-deutschen-gasmarktes-2004,property=blob,bereich=bmwi,sprache=de,rwb=true.xls_)
- Bundesregierung (2005). "Deutschland, Frankreich und Russland fahren geeint zum G8-Gipfel". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/16/853716/multi.htm>
- Bundesregierung (2005b). "Deutschland und Russland bauen Ostsee-Erdgaspipeline". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel,-885863/Deutschland-und-Russland-bauen.htm>
- Bundesregierung (2005c). "Die Erinnerung an den Krieg ist Teil unserer nationalen Identität". Intervju med Schröder og Putin i den tyske avisen Bild-Zeitung 7. mai, gjengitt på den tyske regjeringens hjemmesider. [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregi-erung.de/bpaexport/interview/28/826528/multi.htm>
- Bundesregierung (2005d). "Historischer Schritt für die deutsche Energieversorgung". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/29/886129/multi.htm>
- Bundesregierung (2005e). "Pressekonferenz mit Bundeskanzler Schröder und Präsident Putin am 8. September in Berlin." [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/mitschrift/43/886143/multi.htm>
- Bundesregierung (2005f). "Regierungspressekonferenz vom 7. September 2005". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/mitschrift/07/885707/multi.htm>
- Bundesregierung (2005g). "Regierungspressekonferenz vom 24. Oktober". [online, 25.04.07] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/mitschrift/60/907060/multi.htm>
- Bundesregierung (2004). "Bundeskanzler Schröder: Die deutsch-russischen Beziehungen waren noch nie so gut." [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/98/680598/multi.htm>
- Bundesregierung (2004b). "Enge europäisch-russische Zusammenarbeit angestrebt". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/24/706424/multi.htm>
- Bundesregierung (2003). "Bundeskanzler Schröder im Interview mit ITAR-TASS". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/interview/85/538085/multi.htm>

- Bundesregierung (2003b). "Interview von Bundeskanzler Gerhard Schröder mit der Nachrichtenagentur Interfax zum Sankt Petersburg-Besuch, Freitag, 30.05.2003". [online, 12.3.07] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/interview/23/489923/multi.htm>
- Bundesregierung (2002). "Bundeskanzler Schröder für Partnerschaft Russland mit NATO und EU." [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/60/71160/multi.htm>
- Bundesregierung (2001). "Deutsch-russische Konsultationen." [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/54/35854/multi.htm>
- Bundesregierung (2000). "Deutsch-russische Konsultationen: Ergebnisse." [online, 7.11.06] – URL: <http://www.archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/57/11457/multi.htm>
- Bundesregierung (2000b). "Die bilateralen Gespräche". [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv/bundesregierung.de/bpaexport/artikel/82/17482/multi.htm>
- Clement, Wolfgang (2005). "Rede des Bundesministers für Wirtschaft und Arbeit, Wolfgang Clement, auf der 12. Handelsblatt-Jahrestagung am 18. Januar 2005 in Berlin: Energiepolitik im Spannungsfeld zwischen europäischen Vorgaben, nationalen Interessen und umweltpolitischen Ansprüchen". *Bulletin der Bundesregierung Nr. 03-3 vom 19. Januar 2005*.
- Deutsche Botschaft Moskau (2007). "Ein Überblick über die deutsch-russischen Wirtschaftsbeziehungen" [online, 28.02.07] – URL: http://www.moskau.diplo.de/Vertretung/moskau/de/05/Wirtschaftliche__Zusammenarbeit/Bilaterale__Wirtschaftsbeziehungen.html
- Deutsche Botschaft Moskau (2006). "Die Europäische Union und Russland – ihre politischen Beziehungen". [online, 3.07.06] – URL: http://www.moskau.diplo.de/Vertretung/moskau/de/03/Multilaterale__Beziehungen__/Europaeische__Union.html
- Domen, Frank og Walter Mayr (2005). "Alexey Miller: Gas prices to grow", *Der Spiegel* 13. september. Intervju gjengitt på Gazproms hjemmesider. [online, 7.12.06] – URL: <http://www.gazprom.com/eng/articles/article17954.shtml>
- Eon Ruhrgas (2007). "E.ON Ruhrgas und die russische Gaswirtschaft." [online, 12.02.2007] – URL: www.eon-ruhrgas.com/cps/rde/xchg/SID-3F57EEF5-F87BBC15/er-corporate/hs.xsl/1004.htm
- Eon UK (2007). "Gas storage." [online, 28.02.07] – URL: <http://www.eon-uk.com/873.aspx>
- EU (2006). "EU/Russia energy partnership". [online, 28.02.07] – URL: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/127055.htm>
- EU (2002). "Nördliche Dimension der europäischen Energiepolitik". [online, 7.12.06]. – URL: <http://europa.eu/scadplus/printversion/de/lvb/127031.htm>

-
- Europakommisjonen (2006). *EU-Russia relations* [online, 03.07.06] – URL: http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/intro/index.htm
- Forschungsstelle Osteuropa (2006). "Statistik. Russlands Wirtschaftsbeziehungen mit Deutschland". *Russlandanalysen 97*: 16-18. [online, 7.3.07] – URL: <http://www.russlandanalysen.de/content/media/Russlandanalysen97.pdf>
- Gazprom (2006). "Europe". [online, 7.12.06]. – URL: www.gazprom.com/eng/articles/article20160.shtml
- Gazprom (2006b). "Partners: E.ON Ruhrgas AG (Germany)". [online, 7.12.06]. – URL: www.gazprom.com/eng/articles/article8925.shtml
- Gazprom (2005). "BASF, E.ON and Gazprom sign agreement on North European Gas Pipeline through the Baltic". Pressemelding 8. september 2005. [online, 7.12.06]. – URL: www.gazprom.com/eng/news/2005/09/17871.shtml
- Hamburger Abendblatt (2004). "Schröder fordert eine globale Energie-Wende". 4. juni.
- Handelsblatt (2005). "Schröder kontrolliert russisches Gas". 9. desember.
- Handelsblatt (2003). "Russland und Deutschland wollen Pipeline durch die Ostsee bauen", 6. oktober.
- Handelsblatt (2003b). "Streit um Gas-Konsortium schwelt weiter", 14. april.
- Human Rights Watch (2002). "Russian Federation: Human rights developments". [online, 23.08.06] – URL: <http://hrw.org/wr2k2/europe16.html>
- IEA (International Energy Agency) (2000). *Regulatory reform: European gas*. [online, 7.12.06] – URL: www.iea.org/textbase/nppdf/free/2000/refgas2000.pdf
- Informationskampagne Erneuerbare Energien (2006). "Hintergrundinformation. Erneuerbare Energien schließen Versorgungslücke konventioneller Ressourcen" [online, 27.02.07] – URL: http://www.unendlich-viel-energie.de/fileadmin/?dokumente/Pressemappe_18012006/060118Hintergrund-Versorgungssicherheit.pdf
- Katzenberger, Paul (2006). "Das ist die alte Ostpolitik". Intervju med Roland Götz, *Süddeutsche Zeitung* 15. november.
- Kosch, Hannes og Stephan Kosch (2004). "Schnäppchenjagd ohne Skrupel", *Die Tageszeitung* 17. desember.
- Meng, Richard (2004). "Im Augenblick der Umarmung", *Frankfurter Rundschau Online* 15. desember.
- Müller, Werner (2002). "Rede des Bundesministers für Wirtschaft und Technologie, Dr. Werner Müller, auf dem Deutsch-Russischen Wirtschaftsforum am 21. Mai 2002 in Köln." [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/bulletin/83/81383/multi.htm>

-
- Müller, Werner (2001). "Rede des Bundesministers für Wirtschaft und Technologie, Dr. Werner Müller, auf der Konferenz "Wirtschaftliche Zusammenarbeit im Ostseeraum" am 13. März in Berlin". *Bulletin der Bundesregierung Nr. 20-3 vom 13. März 2001*. [online, 13.3.07] – URL: http://archiv.bundesregierung.de/bulletin/09/34209/attachment/250074_0.pdf
- Müller, Werner (2001b). "Rede des Bundesministers für Wirtschaft und Technologie, Dr. Werner Müller, bei der Veranstaltung der Deutschen Wirtschaft im Rahmen der Hannover-Messe am 23. April 2001 in Hannover". *Bulletin der Bundesregierung Nr. 28-3 vom 23. April 2001*. [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/bulletin/01/37901/multi.htm>
- Nord Stream (2006). "Facts & Figures". [online, 7.12.06] – URL: http://www.nord-stream.ru/eng/project/facts_and_figures/
- Nord Stream (2006b). "Project". [online, 7.12.06] – URL: <http://www.nord-stream.ru/eng/project>
- OECD (2002). *OECD in figures: Statistics on the member countries*. Paris: OECD Publications. OECD Observer 2002/Supplement 1.
- Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft (2006). "Deutsche Unternehmen bauen Russland-Engagement aus. Stand der deutsch-russischen Wirtschaftsbeziehungen." [online, 1.12.06] - URL: http://abz-bayern.de/internet/mike/aktuell/Anhaenge/Engagement_in_Russland.pdf
- Ostrovsky, Arkady (2006). "Russia's bid to woo EU on energy markets fails to convince sceptics", *Financial Times* 7. juli.
- Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (2005). "Putin: Neue Dimension der Zusammenarbeit mit Deutschland." [online, 7.12.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/73814373/multi.htm>
- Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (2004). "Ausbau der energiewirtschaftlichen Beziehungen zwischen Russland und Deutschland". Pressemeldung 8. juli. [online, 7.11.06] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/pressemitteilung/01/680401/multi.htm>
- Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (2000). *Tatsachen über Deutschland*. Frankfurt/Main: Societäts-Verlag.
- Schröder, Gerhard (2006). *Entscheidungen. Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
- Schröder, Gerhard (2005). "Rede von Bundeskanzler Gerhard Schröder auf dem BDI-Rohstoffkongress am 8. März 2005 in Berlin". *Bulletin der Bundesregierung Nr. 18-1 vom 08. März 2005*.
- Schröder, Gerhard (2005b). "Rede von Bundeskanzler Gerhard Schröder zur Eröffnung der Hannover-Messe am 10. April 2005 in Hannover". *Bulletin der Bundesregierung Nr. 27-2 vom 10. April 2005*.

-
- Schröder, Gerhard (2004). "Rede von Bundeskanzler Gerhard Schröder gehalten anlässlich der Deutsch-Russischen Investitionskonferenz am 28. Oktober 2004 in Stuttgart." [online, 24.3.07] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/bulletin/05/742405/multi.htm>
- Schröder, Gerhard (2004b). "Rede von Bundeskanzler Schröder vor Studenten und Absolventen der Finanzakademie in Moskau: Die Integration Russlands in die Weltwirtschaft." [online, 6.3.07] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/rede/78/680378/multi.htm>
- Schröder, Gerhard (2003). "Rede von Bundeskanzler Gerhard Schröder auf der Deutschen Steinkohle-Betriebsrätevollversammlung am 29. Januar 2003 in Wesel". [online, 24.04.07] – URL: <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/bulletin/65/465965/multi.htm>
- Schröder, Gerhard (2001). "Positionsbestimmung. Gegen Stereotype, für Partnerschaft und Offenheit – eine Positionsbestimmung", *Die Zeit* 15/2001.
- Statistisches Bundesamt (2006). "Länderprofil Russische Föderation. Ausgabe 2006." [online, 7.12.06] – URL: http://www.ma-tax.de/A_H_P/statistiken/stats/20061112_lp_russland.pdf
- Statistisches Bundesamt (2006b). "Rangfolge der Handelspartner im Außenhandel der Bundesrepublik Deutschland" [online, 7.12.06] – URL: www.destatis.de/download/d/aussh/rangfolge.pdf
- Statistisches Bundesamt (2006c). "Statistisches Jahrbuch 2006 für das Ausland" [online, 1.3.07] – URL: http://www.destatis.de/download/jahrbuch/jahrbuch2006_ausland.pdf
- Stern (2005). "Kritik an Schröder: Politische Entscheidung als Eigennutz". 9. desember.
- St.mld. nr. 9 (2002-2003): *Om innenlands bruk av naturgass mv.*
- Thumann, Michael (2004). "Anatomie einer Männerfreundschaft", *Die Zeit* 9. september.
- Verbundnetz Gas (2007). "Gaseinkauf" [online, 28.02.07] – URL: <http://www.vng.de/Internet/Gashandel/Gaseinkauf/index.html>
- Wingas (2007). "Unternehmens-Profil". [online, 16.02.07] – URL: www.wingas.de/daten_fakten.html
- Wintershall (2006c). "Wintershall in Russland und im Raum am Kaspischen Meer." [online, 7.12.06]. – URL: www.wintershall.com/66.98.html?&L=1&L=1

Sekundærlitteratur

- Adomeit, Hannes m. fl. (2004). *Deutsche Rußlandpolitik unter Druck*. Berlin: SWP-Aktuell 56.
- Andersen, Svein S. (2003). *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Austvik, Ole Gunnar (2003). *Norwegian natural gas. Liberalization of the European gas market*. Oslo: Europaprogrammet.
- Bachmann, Klaus (2006) „Paradoxer Paradigmenstreit“. *Welt-Trends. Zeitschrift für internationale Politik und vergleichende Studien* 50: 95-100.
- Berntsen, Siri Skogstad (2004). ”Regime”, s. 234 i Øyvind Østerud m. fl. (red.): *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bielecki, Janusz (2002). “Energy security. Is the wolf at the door?”. *The Quarterly Review of Economics and Finance* 42: 235-250.
- Bierling, Stephan (2005). *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen*. München: Oldenbourg.
- von Bredow, Wilfried (2006). *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Claes, Dag Harald (2002). “The process of europeanization: Norway and the internal energy market”, *Journal of Public Policy* 22 (3): 299-323.
- Dahl, Ottar (2002). *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ellis, A. m. fl. (2000). ”Structural change in Europe’s gas markets: Three scenarios for the development of the European gas market to 2020”. *Energy Policy* 28: 297-309.
- Elo, Kimmo (2006). *Deutsch-russische “Strategische Partnerschaft”: Eine kurzsichtige Strategie oder Handeln im Interesse Europas?* Sankt Augustin: Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. Zukunftsforum Politik 71.
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut) (2007). *Yttrande till Förvarsdepartementet rörande Nord Stream och gasledningen genom Östersjön*. Stockholm: FOI. [online, 8.03.07] – URL: http://www.naturvardsverket.se/dokument/omverket/remisser/remisdok/gasledning_ostersjon/pdf/remissvar_sverige/foi_sverige.pdf
- Franzke, Jochen (2005) ”Netzwerke für Demokratie statt Achsen mit Demokraten. Für einen Neuansatz deutscher Ostpolitik“. *WeltTrends* 13: 125-133.

-
- Gawlina, Manfred (2004). "Pro Bündnis-Alternative: Grundlagen engerer Partnerschaft Deutschland/Rußland", s.168-183 i Natalia Daniliouk, Karsten Roesler og Philipp Hermeier (red.). *Russland – Deutschland – Europa. Ost-West- Wissenschaftsforum*. Münster: LIT Verlag.
- Godzimirski, Jakub M. (2007). *Energy and Identity – Readings of Shtokman and NEGP*. Oslo: Den norske Atlanterhavskomite. Security Policy Library 2-2007. [online, 7.3.07] – URL: http://www.atlanterhavskomiteen.no/Publikasjoner/Sikkerhetspolitisk_bibliotek/Arkiv/2007/SPB%202-2007_final.pdf
- Godzimirski, Jakub M. (2006). "Russisk olje og gass på nettet". *Nordisk Østforum* 20: 73-77.
- Götz, Roland (2006). "Deutschland und Russland – "strategische Partner"?"". *Aus Politik und Zeitgeschichte* 11 (2006): 14-23.
- Götz, Roland (2006b). *Europa und China im Wettstreit um Russlands Erdgas?*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. SWP-Aktuell 18/2006.
- Götz, Roland (2005). *Die Ostseegaspipeline. Instrument der Versorgungssicherheit oder politisches Druckmittel?* Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. SWP-Aktuell 41/2005.
- Grønmo, Sigmund (1996). "Forholdet mellom kvalitative og kvantitative tilnærminger i samfunnsforskningen", s. 73-108 i Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haberzettell, Manfred (2002). "Energiepolitik", s. 106-108 i Werner Weidenfeld og Wolfgang Wessels (red.): *Europa von A bis Z. Taschenbuch der europäischen Integration*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Haftendorn, Helga (2006). *Coming of Age: German Foreign Policy since 1945*. Lanham m. fl.: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hövelmann, Thomas Hendrik (2005). "Energieversorgungssicherheit als strategisches Interesse deutscher Außen- und Sicherheitspolitik", s. 79-107 i Arne Niemann (red.): *Herausforderungen an die deutsche und europäische Außenpolitik. Analysen und Politikempfehlungen*. Dresden: TUDpress.
- Jackson, Robert og Georg Sørensen (2003). *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Jefferson, Michael (2005). "Sustainable energy development: Performance and prospects". *Renewable Energy* 30 (10): 1-12.
- Kaul, Martin m. fl. (2005). "Latente Probleme in den Beziehungen zu Russland und die Zukunft der Partnerschaftspolitik", s. 191-214 i Arne Niemann (red.): *Herausforderungen an die deutsche und europäische Außenpolitik*. Dresden: TUDpress.

- Keohane, Robert O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O. og Joseph S. Nye (2001). *Power and interdependence*. New York: Longman.
- Kern, Kristine m. fl. (2004). "Red-green environmental policy in Germany: Strategies and performance patterns", s. 183-206 i Werner Reutter (red.): *Germany on the Road to "Normalcy": Policies of the Red-Green Federal Government (1998-2002)*. Basingstoke: Palgrave/Macmillan.
- Lippert, Barbara (2002). "Mittel- und Osteuropa/Südosteuropa/Neue Unabhängige Staaten", s. 298-305 i Werner Weidenfeld og Wolfgang Wessels (red.): *Europa von A bis Z. Taschenbuch der europäischen Integration*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- March, James og Johan P. Olsen (1989). *Rediscovering institutions*. New York: Free Press.
- Martinsen, Kåre Dahl (2005). *Alleingang. German Red-Green Foreign and Security Policy*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier. Forsvarsstudier 6/2005.
- Martinsen, Kaare Dahl (2005b). "The end of the affair? Germany's relationship with France", *German Politics* 14: 401-416.
- Mazur, Zbigniew (2006). "Deutsche Ostpolitik und Polen", *Welt-Trends. Zeitschrift für internationale Politik und vergleichende Studien* 50: 107-109.
- Meier, Christian (2004). *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen unter Putin. Praxis – Probleme - Perspektiven*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. SWP-Studie 42.
- Meier, Christian (2003). *Deutsch-Russische Beziehungen auf dem Prüfstand. Der Petersburger Dialog 2001-2003*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. SWP-Studie 10.
- Mingst, Karen (2003). *Essentials of International Relations*. New York: W. W. Norton & Company.
- Neumann, Iver B. (2005). "Russia as a great power", s. 13-28 i Jakob Hedenskog m. fl. (red.): *Russia as a great power: Dimensions of security under Putin*. London og New York: Routledge.
- Rahr, Alexander (2005) "Analyse zur aktuellen Russland-Politik. Wohin steuert Putin Russland?" *GUS-Barometer* 11 (38): 1-5.
- Sander, Michael (2007). "A "strategic relationship"? The German policy of energy security within the EU and the importance of Russia". *Foreign policy in dialogue. A quarterly publication on German and European foreign policy* 8 (20): 16-24.
- Scholl, Stefan (2006). "Die Gasölmedienbankkolchase. Aussen- und Innenansichten eines russischen Energiegiganten". *Internationale Politik* 61 (4): 24-31.

-
- Schulze, Hagen (1998). *Kleine deutsche Geschichte*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Schöllgen, Gregor (2004). *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin: Ullstein.
- Smil, Vaclav (2005). *Energy at the crossroads: Global perspectives and uncertainties*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Spanger, Hans-Joachim (2005). *Paradoxe Kontinuitäten: Die deutsche Russlandpolitik und die koalitionären Farbenlehren*. Frankfurt/Main: Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung. HSFK-Report 12/2005.
- Stent, Angela E. (1999). *Russia and Germany Reborn. Unification, the Soviet Collapse, and the New Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Stürmer, Michael (1993). "Rußland und Deutschland – Furcht und Faszination", s. 134-146 i Otmar Franz (red.): *Europa und Rußland – Das Europäische Haus?* Göttingen/Zürich: Muster-Schmidt Verlag.
- Takle, Marianne (1998). *Tyskland som Europas sentrum*. Oslo: Europaprogrammet. Europaprogrammet nr. 6/1998.
- Thagaard, Tove (2004). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thompson, Wayne C. (2001). "Germany and the East", *Europe-Asia Studies* 53: 921-952.
- Tomberg, I. (2006). "The North European gas pipeline project in the geopolitical context". *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations* 52: 95-101.
- Umbach, Frank (2007). "Towards a European energy foreign policy?". *Foreign policy in dialogue. A quarterly publication on German and European foreign policy* 8 (20): 7-15.
- Umbach, Frank (2006). "Europas nächster Kalter Krieg. Die EU braucht endlich ein Konzept zur Versorgungssicherheit". *Internationale Politik* 61 (4): 6-14.
- Veit, Winfried (2006). "Zwischen Realpolitik und historischer Verantwortung. Zur Außenpolitik der rot-grünen Koalition in Deutschland". *Internationale Politik und Gesellschaft* 1/2006: 46-64.
- Webber, Mark og Michael Smith (2002). *Foreign policy in a transformed world*. Harlow: Prentice Hall.
- Wybrew-Bond, Ian (1999). "Setting the scene", s. 5-32 i, R. Mabro og I. Wybrew-Bond (red.): *Gas to Europe. The strategies of four major suppliers*. Oxford: Oxford University Press.
- Yin, Robert K. (1989). *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage. Applied Social Research Methods Series nr.5.

Zagorski, Andrei (2005). *Russia and Germany: Continuity and Changes*. Paris: Institut Français des Relations Internationales (IFRI). *Russie Cei Visions* no. 6(a).

Åtland, Kristian m. fl. (2005). *Hvor går Russland? Fem scenarier om Russland og norsk sikkerhet i 2030*. Oslo: Abstrakt forlag.